Володимир Винниченко

Намисто

Оповідання

Зміст

"ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ..."

"ГЕЙ, ХТО В ЛІСІ, ОБІЗВИСЯ..."

"ГЕЙ, ТИ, БОЧЕЧКО..."

"ОЙ ВИПИЛА, ВИХИЛИЛА..."

"ГЕЙ, НЕ СПИТЬСЯ..."

"ГЕЙ, ЧИ ПАН, ЧИ ПРОПАВ..."

"ТА НЕМАЄ ГІРШ НІКОМУ...">

"ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ..."

"СТЕЛИСЯ, БАРВІНКУ, НИЗЕНЬКО"

"ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ..."

Лампадне, кліпотливе, сумовите-сумовите світлечко; від нього так і тхне церковним тягучим дзвоном, смачними маківниками, підсмаженими бубликами з трошки липкою та хрустливою шкуринкою.

У хаті вогко, пахне вимитою підлогою, свіжими рядюжками* і пиріжками з горохом. По кутках сторожко застигла тиха, таємна півтьма. Тіні ланцюжків од лампадки за кожним кліпанням ґноту похитуються, гойдаються на стінах, а святі на іконах ворушаться й закутуються в свої сині та червоні одяги.

*Рядюжки — килимки, доріжки, які стелять у кімнаті на долівку.

На печі душно, черінь* пече, жене духом глини й розігрітого кожуха. Але Гринь лежить непорушно, тільки голову виставив з-за завісочки у той загадковий, чудний світ, що починається зараз же за піччю. Все там тепер якесь інше, ніж звичайно: все ніби таке саме, як удень — і стіл з клітчатою цератою, і мисник з розбитою Гриньком шибкою, і зелена в рожевих квітках скриня з горбатою спиною, на якій Гринь їздить верхи в Київ, — все те саме, але якесь воно тепер хитре, принишкле, з одведеними набік очима. Навіть макітра з пиріжками в кутку, накрита рушником, та сама макітра, з якою Гринь у такому щирому приятелюванні, і та щось таке таємне ховає в собі. А що вже ота чорна, чотирикутна дірка дверей до спальні, то на неї просто дивитися неможливо, така вона загадкова та моторошна!

*Черінь — найжаркіше місце на печі.

І то ж отаке діється в його, Гриньовому, царстві, де він владика, цар і бог над речами й людьми, де слово й плач його закон для мами, тата, Гаврика, Рябухи-Саньки, кішки Рудьки, собаки Жульки, для всіх стільців, скриньок, щіток, словом, усього, що там є внизу. Він, владика, тихенько лежить і не сміє ворухнутися, бо там прийшло щось дужче за нього і панує над усім. І всі кутки, стільці, рядюжки, двері, все чисто в змові з тим таємним і дужчим. І через те все вороже до нього, Гриня, все таке потайне, підглядаюче й хитро-застигле. От-от простягнуться з кутка руки й схоплять його. Гринь скошує очі вниз на стіну, де висить одежа. Там щось ворушиться, длубається, вимотується з-під темної купи.

— Са-анько! — раптом, несподівано для самого Гриня, зо страхом вирива́ється в нього.

За стіною в маленькій кухні ледве чути брязкіт посуду. Не чує Рябуха-Санька!

Святі на іконах гойдаються собі туди-сюди, як на гойдалці, неначе нічого не помічають. Черевата макітра, накрившись рушником, невинно куняє в кутку. Але вони всі добре знають, що воно там ворушиться в одежі.

— Са-а'!!.

Брязкіт зупиняється. Клацає клямка дверей, так солодко, з такою полегкістю, так весело клацає сердита клямка.

— Ну, чого там?

Який любий, затишний цей набурмосений голос!

Гринь не знає, що сказати, знає тільки, що йому невимовно любо й легко чути Саньку.

— Ну, чого галасуєш?

— Пи-ить хочу!

— То злізь і напийся. Пан який!

Гринь хмуриться: ач як вона з ним балакає! Коли б вона не пішла в кухню, він би їй показав! Хоч їй аж дев'ять літ, а йому тільки на Покрову буде шість, та він двох таких, як вона, навкулачки подужає. Бо він —

Гринь, а вона — наймичка, Рябуха, попихач. І вона не сміє таким голосом говорити до нього!

— Подай сюди води, ти! Рябухо!

— Нехай тобі той, що в запічку, подасть!

І знову клацає клямка, але тоскно і страшно.

"Той, що в запічку". Хто "той"?!

Тіні ланцюжків, святі на іконах, мисник, макітра, всі знають, хто "той". Знають, та хитро, сторожко мовчать.

Гринь, кругло витріщивши очі, обережно задом одсувається в глиб печі й сідає в самий куток, щоб з-за спини була стіна. Але на печі майже зовсім темно, тільки по стелі над завіскою та комином хвильками просівається миготливе світло лампадки. У другому кутку печі лежить щось кругле, темне й довге. Що воно таке? А чого ж "той" у запічку? Чи він там усе сидить чи виходить?

Як усі царі та владики, вигнані з свого царства, Гринь почуває жаль до себе, страх, тугу. Самотність його безмежна, гнітюча. А чорне й кругле в другому кутку печі починає ворушитись.

— Са-а'!.. Са-а-нько!!

Клаца клямка, риплять двері. Чорне зразу затихає. Гринь швиденько підповзає до краю печі й виставляє голову. От Саньчина голова в синій хустинці.

— Ну, чого тобі ще? "Санько, Санько"! Чого?

Гринь не почуває себе царем. Тому він навіть води не просить, а жалібно й благально каже:

— Сиди тут, зо мною...

Він не каже, що боїться, що він оточений з усіх боків ворожими силами, що він, владика, не сміє злізти з печі. Але Санька й сама це добре розуміє. Ага, тепер він у неї помочі шукає, тепер він такий тихенький та ласкавий, а голосочок такий жалібненький!

Санька пхикає й повертається йти.

— Саню, не ходи! Са-а!..

— А диви! Ото буду сидіти тут з тобою! Мені треба тарілки мити.

— Помиєш потім. Сиди тут.

— Аякже. Розумний який! "Потім". А бити кого будуть?

І Саньчина синя хустка зникає за виступом печі. Гринь уже не може тепер бути сам, — тепер усі ворожі сили, знаючи, що він кликав собі поміч, страшенно розсердяться і зразу кинуться на нього.

— Са-а-анько!!! Е-е-е!..

Санька помалу вертається й, ніби не чуючи плачу владики, порається біля мисника. Гринь затихає. І вона, і мисник, і "той", всі вони там у змові проти нього. Санька з ними, вона їхня, однакова. А все-таки легше, що вона ходить, стукає, сопе носом.

— Саню, а де Жулька? — м'якеньким, улесливим голосочком питає Гринь.

Санька не чує. Поважно порається біля мисника, зачиняє дверці й хоче йти з хати.

— Са-аню, не ходи. Са-а-ню!

— Ага, тепер "Са-а-ню". А хто вчора мені в бік виделку засадив? Га?

Гринь мовчить. Засадив, бо нешвидко подала тарілку.

— А хто сьогодні жалівся на мене мамі? А хто Рябухою називає? Га?

Гринь усе мовчить. Бо таки Рябуха! Ряба, як собака.

— А тепер "Са-а-ню"? Отож посидь там. Нехай тебе домовик візьме. Він тепер отам у тій хаті сидить.

Гринь з жахом перекидає очі на чорну страшну дірку дверей до спальні.

— Ма-амо! — жалібно скрикує він.

— Еге, "мамо". Мама на весіллі. Прийдуть аж уранці. А домовик тобі покаже "маму".

— Саню, я не буду більше виделкою колоти. І щипати не буду. Їй-богу!

— А жалітися будеш?

— Їй-богу, не буду!

— А Рябухою звати будеш?

— Не буду.

— А будеш заступатися, як мама мене битимуть?

— Буду.

— А не брешеш?

— От тобі хрест святий!

І Гринь, ставши навколішки, швиденько хреститься. Санька знизу пильно дивиться на нього. Потім знову починає пригадувати всі кривди, болі, жалі. А Гринь знову гаряче присягається і хреститься, відрікаючись навіки від усякого насильства і знущання з неї. Так даються всі конституції, так дає їх і Гринь, будучи ні гіршим, ні кращим з монархів.

Одначе Санька не дуже вірить присяганням, — скільки раз уже бували вони! А мине лихо, і знову Санька — Рябуха, знову виделкою в бік, знову Саньку волочать за волосся за те, що Гринь склянку розбив.

А все ж таки сьогодні цар і бог в її руках. А все ж таки сьогодні він — покірний, плохенький, запобігливий перед нею. І їй хочеться натішитися з своєї влади вже досхочу.

— Та ти тепер божишся, а завтра знову за своє. Не хочу з тобою сидіти. Сиди з домовиком.

І Санька вдає, що виходить із хати. Гринь аж скидується, аж руки простягає за нею і, з жахом дивлячись на дірку дверей, благально й жалібно плаче.

Санька вертається.

— А даси конфетів?

Це вже виходить за межі конституції, це вже замах на прерогативи самої влади: конфети тільки для Гриня. Але Гринь насуплюється, трохи сопе носом і суворо каже:

— Дам.

— Ну давай. Кидай сюди.

У Гриня в куточку на печі, — мама наскладала, — і цукерки, і горіхи, і навіть чотири новенькі копійки. Гринь часто кліпає очима: не дати — Санька піде на кухню, й знову почне облягати ворожа сила; дати — шкода, досадно, хіба ж то Рябусі мама лишила?

— А казку казатимеш?

Нехай принаймні чимсь заслужить, щоб недурно було порушення прерогативів.

— Ач який! Ще йому й казку. Сиди коло нього, від домовика обороняй, та ще й казку. Давай так.

Ні, Гринь так не згоджується дати, — йому страшенно хочеться казки послухати. Буде так любо, затишно: Санька сяде в куточок, Гринь бубличком ляже коло неї, і почнеться новий, цікавий, дух захоплюючий світ. Адже коли мама дома, Санька не сміє відмовлятись і каже йому казки, — тоді влада його необмежена. А тепер навіть за цукерок не хоче, ач яка. Ну, нехай, нехай!

— Са-а-ню, розкажи казочку!

Ні, Саня не хоче розказувати казку. Тепер вона старша над ним, тепер її сила й влада. Але їй хочеться, щоб Гринь прохав її, їй любо безустанку відчувати, обмацувати цю силу, бачити владику на колінах перед собою.

— Са-а'! Манесеньку казочку! Про козу-дерезу!

— Ого, ще й про козу-дерезу! Чого схотів!

— Ну, про мазунчика...

— Ти сам мамин мазунчик. Тобі й казки не треба.

Гринь вибирає вже найменшу, найскромнішу казочку, таку, що іншим часом, будучи при всій своїй владі, він би тільки фиркнув на неї. Та більше того: вона вже знову хоче йти на кухню, бо треба ще діжку в льох винести. А за вікном дріботить холодний-холодний дощ, у димарі пищить щось тоненько та жалібно, як муха в павутинні. Вітер чи "той"?

— Ну, два конфети дам! Ну?

Дві конфети захитують непохитність Саньки. Дві конфети, безумовно, величезна річ, що трапляється Саньці на великі свята, — їй стає аж солодко в роті. Але вона почуває, що, взявши конфети, вона продасть за них свою владу, теж таку рідку й солодку. Бо тоді треба казати казку, а це вже служба, це те, що вона повинна робити раз у раз для владики. А крім того: владика під казку засне, як то буває не раз, і все скінчиться.

Ні, не казатиме вона казки! Не треба їй і конфетів. От візьме та й піде аж у льох, нехай отут потруситься без неї.

— Са-а'! Не ходи!

— Еге, "не ходи". А діжку хто винесе?

— Завтра винесеш.

— Ге, "завтра". А бити кого будуть: тебе?

— Я заступлюся. Їй-бо, заступлюся!

— Ти заступишся! Знаємо ми таких. Конфета шкода, а то ще б заступився.

— І зовсім не шкода. А розкажи казку, так аж два дам! І ще й копійку дав би! Новеньку!

Гринь похапцем простяга руку за комин, де лежить його скарб, намацує монетку й показує її Саньці. Світло лампадки золотом одблискує на рівненько подзьобаному краєчку копійки.

— О! Дивись!

— А даси?

— Дам.

Спокуса така сильна, що Санька міцніше зав'язує хустинку під підборіддям і мовчки лізе на лежанку. Гринь весело відсувається в глиб печі, вибираючи місце, де б менше пекло від череня.

Але Санька на піч ще не вилазить. Стоячи на лежанці, вона простягає руку й суворо каже:

— Давай уперед конфети і копійку.

Одначе Гринь, почуваючи, що небезпечно випускати з своїх рук засоби влади, на це не згоджується.

— Е, яка хитра! Уперед розкажи!

— Ні, вперед давай.

— Ні, розкажи!

— Ну, то сиди собі тут з домовиком.

І Санька злізає з лежанки. Гринь знає, що, віддавши вперед цукерки й копійку, він знову підпадає під волю Саньки. Але що робити? Краще нехай воля Саньки, аніж знову лишатися на самоті з цією страшною пітьмою та "тим".

— Ну, я дам. Лізь сюди.

— А, відчепись! Не треба мені твоїх конфетів. Ще плакатимеш потім та мамі скажеш, що я в тебе виманила. Та ще битимуть за тебе.

— Їй-богу, не скажу! На, бери, Саню!

— Не хочу.

— Ну, Са-а-ню! Ну, йди сюди. Ну, Са-а'!

— От причепився!

Санька знехотя, сердито й помалу лізе знову на лежанку. Гринь боязко слідкує за нею й не сміє вже радіти, — аби тільки не йшла звідси. І сам зараз же простягає їй два цукерки й копійку. Санька недбало бере

їх, обдивляється, кривить губи й засуває за пазуху. Потім одшморгує завіску, вилазить на піч і строго каже:

— Підклади мені подушку, бо я тут у цьому пеклі не буду сидіти.

Гринь поспішно підкладає подушку під стінкою, в тому місці, де найменше пече черінь, а сам примощується на кожусі.

— Ну, яку ж тобі казку казати?

Крізь одіпнуту завіску падає світло лампадки на темне, понівечене віспою, кругле личко Саньки. Воно подібне до зморщеної, вийнятої з узвару груші. Обгризений носик на кінчику загнутий вниз, очі дивляться строго. Гринь почуває себе зовсім покірним. Він несміло відповідає:

— Розкажи про кучеряву дівчинку.

— Еге, "про кучеряву дівчинку"! Яку схочу, таку й розкажу.

— Ну, яку хочеш.

Гринь затишніше підгортає ноги, кладе голову на зігнутий удвоє рукав кожуха й приплющує очі. В комині жалібно, як комар, пищить вітер, — тепер ясно, що це вітер. Нехай собі тепер лампадка кліпає, нехай чорніє дірка і вилазить із запічка домовик.

Санька раптом посміхається, — вона придумала казку.

— Ну, слухай. Та гляди мені: не вередувать. Ти сам сказав, яку схочу, таку й казатиму.

— Я не буду вередувати, — пошепки каже Гринь.

— Дивись же! Отож так...

Санька на мент зупиняється. Гринь солодко притихає: Санька раз у раз починає свої казки оцим "отож так", робить паузу і тоді вже каже саму казку.

— Отож так. Жив собі Яшка, семи-семиряжка, на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

Гринь швидко розплющує очі й сердито скрикує:

— Ай, Санько!

Санька тим самим методичним, рівним голосом одповідає:

— Ти кажеш "ай, Санько" і я кажу "ай, Санько"! Та жив собі Яшка, семи-семиряжка, на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

— Паршива! Я не хочу цієї! Другу!

— Ти кажеш "паршива", і я кажу "паршива". Та жив собі Яшка, семи-семиряжка...

— Не хочу! Другу!

— ...на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

— Паскудна, паскудна, паскудна!

— Ти кажеш "паскудна, паскудна, паскудна", і я кажу "паскудна, паскудна, паскудна". Та жив собі Яшка...

Гринь схоплюється і починає з плачем і люттю шарпати Саньку. Санька похитується від шарпання, сидить з непорушним лицем і монотонно говорить далі про шапочку, латочку і знову запитує, чи хороша її казочка. Гринь, щоб нічого не відповідати, падає знову на рукав кожуха і лежить непорушно. Але й це не помагає:

— Ти мовчиш, і я мовчу. Та жив собі Яшка, семи-семиряжка...

Гринь в одчаю, люті й безпорадності починає тихо плакати. Але й на це Санька рівно, безживно бубонить далі:

— Ти плачеш, і я плачу. Та жив собі Яшка...

Гринь уже плаче вголос, гірко схлипуючи. Тоді Санька спиняється і своїм голосом питає:

— Ну, що: будеш казки просити?

Гринь плаче, обтираючи лице об гарячий шершавий рукав кожуха.

— Що ж ти мовчиш? Казати далі чи годі?

— Го... годі... — тремтячим шепотом відповідає владика. Санька гладить по темно-русявій стриженій голівці, нахиляється до неї і говорить:

— Ну, так слухай же тепер... Отож так...

Санька на мент зупиняється, а Гринь швиденько ковтає сльози й увесь затихає.

— Отож так. Жив собі чоловік та жінка. У великому-великому лісі. І була в них донечка. Та така гарнюсінька, та така білесенька, як маленьке ягняточко.

Гринь мимоволі схлипує старим плачем і щільніше заплющує очі. А в очах великий-великий ліс, чистенька хатиночка з візерунками круг віконечок, така, як у маминої сестри, до якої він їздив із татом у гості. І ота дочечка, біленька, як ягняточко, з синіми-синіми очицями, з пухнастим-пухнастим волоссям. — От живуть вони собі та й живуть. Дочечка росте та й росте. Та що день, то все краща, то все краща. І стала така, що нігде нема кращої.

— Дочечка? — пошепки питає Гринь.

— Дочечка. У самого царя нема кращої за неї. А що розумна, а що спритна, так ні в казці сказати, ні пером списати!

— А як її звали?

— Як звали?.. А ти не перебивай! Слухай мовчки. От живуть вони собі та й живуть. Та позаздрила на дочечку царівна, що та така гарна та хороша. А царівна була погана-погана: ряба, кислоока...

"Така, як ти?" — хочеться спитати Гриневі, але він мовчить, щоб не перебивати.

У комині вітер загув на інший голос, густий і добрий, як у бджоли. Лампадка, зачарована казкою, не кліпає, неначе широко розплющила своє одне око й дух затаїла.

А казка снується все далі та далі. Зла царівна, ряба та погана, не змогла стерпіти краси біленької дочечки. Підмовила вона слуг своїх, щоб викрали вони дочечку та привезли до неї. А була вона ще й відьма до того та знала ворожити. От і наворожила так, що перевела всю красу й

розум дочечки на себе, а їй віддала своє ряботиння та закислі очі, — перемінилася з дочечкою вродою. А щоб люди не догадалися, то звеліла дочечку завести далеко-далеко в ліс, щоб її вовки розідрали. Та вовки дочечку не розідрали, бо їхав чоловік возом, знайшов дівчинку під деревом і взяв із собою. І зробив той чоловік дочечку за наймичку в себе. Та ніхто її не любить, бо вона ряба та погана. І нікого в неї немає — ні мами, ні тата, кругла сирота на світі Божому.

— Як ти? — питає Гринь і підводить голову.

А Санька відвернулась лицем до стіни і сидить мовчки та чудно. Гринь обережно тягне за рукав подертої кохтинки, від якої пахне цибулею і милом. Потім пригортається всім тілом до Саньки, невміло підносить руку до Саньчиного лиця і гладить так, як гладить його самого мама, коли його образить хто-небудь. Щока під рукою шершава, гаряча і мокра. Гриневі хочеться плакати, і він тулить лице в бік Саньки і, обнявши її, починає схлипувати.

Санька ніжно вкладає його, виймає з-під себе подушку, вибиває її й кладе Гриневі під голову. Гринь дивиться на темне, подзьобане лице Саньки мокрими очима в стрілках вій і гарячим шепотом каже:

— Я буду тебе любити, Саню.

А Саня все мовчить і тільки несміло гладить по стриженій темно-русявій голівці.

— Хочеш ще казочку? — нарешті, відвернувшись, шепоче Санька.

— Ні, не хочу. Заспівай мені...

Санька вміє тоненько-тоненько і так жалібно співати.

Вітер у димарі затихає, потім ніжно гуде, наче старий Кузьма у сопілку. Дощу не чути за вікном. Лампадка часто-часто кліпає, ніби набігли їй сльози на око.

Санька зітхає, мовчить і тихенько-тихенько заводить:

Віють вітри, віють буйні,

аж дерева гнуться.

Ох, як болить моє серце,

самі сльози ллються.

Гринь чує, як в очах йому знову стає гаряче-гаряче і жалько. Це та сама пісня, що часом і мама співає. Але ніколи йому від неї так жалько не було, як сьогодні.

... тільки ж тоді та й полегша,

як гірко заплачу.

І сльози вже котяться по щоках Гриня, а йому справді стає легше. Стає затишно, сумно і солодко. На мокрі очі налягає тепла вага, голос Саньки обгортається чимсь м'яким. От він потрохи відступає все далі й далі, тоншає, тоншає і, нарешті, зникає.

У комині, як жук, гуде вітер. Лампадка догоряє, неспокійно тріщить, злякано, швидко кліпає і гасне. Дві голівки, притулившись одна до одної чолами, міцно сплять на одній подушці.

"ГЕЙ, ХТО В ЛІСІ, ОБІЗВИСЯ..."

Зінь тихесенько-тихесенько відчиняє двері до горниці* й з усієї сили зціплює щелепи, щоб двері не рипнули. Бо ці паскудні двері раз у раз так тонесенько та жалібно риплять, що мама неодмінно зараз же почує з кухні. А як почує, так і пошле бабцю подивитися. Ну, а тут нічого доброго вже не жди. Бабця, як тільки побачить Зіня біля святочного стола, то так жахнеться, неначе Зінь уже півпаски з'їв та поскоромився так, що й сам бозя його не обчистить.

*Горниця — світлиця, святіша кімната в домі.

А Зіньові тепер зовсім не паски треба в горниці. Нехай вони собі всі там стоять на тому столі — і паски, і ковбаси, і крашанки, і хрущики, — нехай стоять, він їх і пальцем не чіпне. Бо йому щось інше треба взяти в горниці.

Та як не зціплює щелепи Зінь, а двері таки риплять, та ще ж так хитро та тонесенько, неначе кажуть: "А-а, іде-еш?"

Зінь прикипає й озирається до кухні. А звідти вже визирає голова бабці в темній хустинці, з двома собачими вушками над чолом.

— А ти куди ото знову, га? Гріха набиратися? Га? От я тобі!

Зінь ласкавенько схиляє голівку до плеча й щиро-щиро каже:

— А я, бабусенько, їй-бо, не до пасок.

— Не до пасок? А хто облупив маненьку* пасочку?

— А вона сама облупилася.

— "Сама"? От я тобі дам "сама". Зачини двері до горниці. Он як побачить Корчун, то він тобі задасть. Іди до кухні, сиди там.

Зінь слухняненько зачиняє двері й іде за бабцею до кухні, а сам скоса поглядає на вікна, чи не стоїть уже там Корчун із торбою.

Зінь — дуже слухняний та лагідненький. Він майже ніколи не сперечається, ні з ким не свариться, не верещить, не пацає** ногами. А тим часом добивається всього, чого хоче. І тільки тим добивається, що дуже ласкавенький. Так же бо сумирненько схиляє голівку до плеча, так щиро-щиро дивиться чорнень— кими хитрими оченятами, так ласкавенько посміхається, що просто-таки соромно відмовити йому. І коли б не отой Корчун, то не знати, що б він виробляв з усіма.

*Маненька (розм.) — маленька.

**Пацає — хвицяє.

Бо Зінь, як уже правду казати, нікого не боїться, ні тата, ні мами, ні бабці, — тільки Корчуна. До тата, мами й бабці можна посміхнутися, пригорнутися, хитренько підлабузнитись, розм'якшити і зворушити та й добитися-таки свого. А до Корчуна ні посміхнутись, ні пригорнутись чи підлабузнитись і не пробуй.

Навіть бозя Зіньові — не страшний. І до бозі можна підлабузнитись: треба тільки гарненько скласти ручки, пошепотіти губами перед іконами, сильненько постукати лобом багато-багато поклонів — і бозя вже задобрений.

Так коли вже на те, то Зінь і не мав великої певності, чи й був десь отой бозя. Скільки Зінь не питав і маму, і бабцю, і самого тата, ніяк не міг допитатися: а який той бозя, а де ж саме він живе, а що робить. Кажуть — на небі. Але скільки Зінь не дивився на небо (аж шия часом боліти починала), ніколи ніякого бозі не бачив. Горобців, голубів, метеликів, мух бачив, а отого бородатого, сивого дідуся, що на іконі, ні разу. І як він міг, отой дідусь, жити на небі? А що ж він їв, а де ж він спав?

Все це було якесь неясне, непевне. А от Корчун, еге, це було цілком ясне та певне. Корчун був здоровенний-здоровенний, удвоє більший за маму, за бабцю та й за самого тата. Волосся в нього було таке кучеряве та буйне, що Зінь міг би сховатися в ньому, як у бур'яні. І брови, і вуса, і борода теж були страшенно кудлаті та чорні. А зуби великі-великі та жовті, як зубки часнику.

А жив Корчун не десь там на небі — невідомо де та як, а таки тут на землі, недалечко десь од Зіня. Зовсім десь недалечко, бо кожної хвилини міг прийти й зробити з Зіньом усе, що схотів би: забрати в торбу, віддати зайцям, циганам, халамидникам*. І, розуміється, давно б уже забрав, коли б Зінь своєчасно не каявся та взагалі не був такий лагідненький та слухняний.

*Халамидник — у В. Винниченка це слово вживається удвох значеннях: як синонім із зневажливим відтінком до слова "жебрак" (тут) і як аналог до слова "розбишака" на означення "пустотлива, непосидюча дитина" (приміром, в оповіданні "Федько-халамидник").

А раз уже було так, що Корчун трохи-трохи не вхопив Зіня.

Зінь стояв собі за хвірткою на вулиці й дивився, як хлопці гралися в цурки. Зіньові було заборонено виходити за хвіртку, та коли ж хлопці так гарно та весело гралися, що Зінь не витримав і таки вийшов. Ніякого нігде Корчуна не було. Зінь сперся собі спиною на лавочку та й дивився, не роблячи нікому ніякої шкоди. Здається, чого б тому Корчунові чіплятися до нього?

Аж бач, уже якось довідався і де не взявся коло хвіртки. Зінь тільки тоді й помітив його, як Корчунові коліна стали перед самими очима Зіня. Зінь задер голову, і — матінки мої рідні! — згори нависла над ним, як дерево, кудлата величезна голова Корчуна, з банькатими, страшними, червоними очима і сизим носом. Голова моторошно посміхалася та спускалася все нижче та нижче до Зіня, а коліна розсувалися та

розсувалися, аж поки Корчун увесь не присів перед Зіньом. Зінь похолов, зациpенів, а серце затіпалось, як отой горобець, що тато дав Зіньові в руку.

— А чий ти, хлопчику? — страшним, рипучим голосом сказав Корчун, і на Зіня війнуло з рота Корчуна тим самим смородом сірки, що казала бабця.

Зінь несамовито закричав, прожогом кинувся до хвіртки й улетів у двір.

Як Корчун не погнався за ним, як не схопив його в торбу, просто-таки незрозуміло. Мабуть, тому, що Зінь уже не був за хвірткою, значить, уже не робив недозволеного. Бо Корчун не смів хапати Зіня, як він не робив нічого забороненого.

Але з того часу Зінь твердо й непохитно знав, що Корчун — зовсім не те, що бозя, що це — справжній і страшний бог кари та заборони. І коли Зіньові казали: "Чекай, чекай, ось скажу Корчунові", то він готов був усе робити, аби тільки не казали.

Та Корчун проте сам усе-усе знав. Чи Зінь не хотів уставати, — Корчун зараз же якимсь дивом довідувався про це й от-от уже підходив до хвіртки з торбою. Так що мама аж мусила виходити за двері та гукати йому: "Не йди, Корчуне, Зінь уже встає!" І коли Зінь швиденько вставав, то Корчун одходив собі.

Чи Зінь не слухався бабці й не молився бозі, чи вередував, чи лінувався, чи тягав кошеня за хвіст, — Корчун усе знав і зараз же йшов по Зіня з торбою.

І сховатися від Корчуна не було ніякої змоги. Зінь уже й так думав і сяк, але Корчун усюди міг його знайти.

— А як я в скриню сховаюсь?

— Еге, Корчун і там знайде.

— А як на піч у самий-самий куточок залізу?

— Знайде й на печі.

— А як… а як поїду далеко-далеко, аж до тітки на село?

Не було спасіння й у тітки на селі. Корчун був скрізь, Корчун міг пролізти в найменшу щілинку, навіть до мами під ковдру прийти, коли б Зінь туди сховався від нього.

І Корчун міг усе зробити, він був усемогутній. Чи вітер надворі здіймався такий, що аж гуло у комині, то, значить, Корчун напускав той вітер, щоб Зінь швидше лягав спати.

Чи Зінь починав кашляти й чхати, то, значить, Корчун застудив його за те, що не послухався бабці. А раз Зінь на свої очі бачив, який же то Корчун сильний та могутній.

Зінь стояв у дворі та в щілинку хвіртки дивився, як загруз дядько з возом у болоті серед вулиці. Загруз і ніяк тобі не може виїхати. Періщить-періщить конячинку батогом, шарпа-шарпа віжками, чмока-чмока губами, а віз як уріс. Бідні конячинки пнуться з усієї сили, чвакають копитами в болоті, витягають спини як по шнурку, а віз тільки похитується. А болото густе-густе, блискуче та сиве. Люди стоять під самим парканом і звідти гукають дядькові та поради дають, а помогти нічим несила, бо доступитися до воза ніяк не можна, — кожний утопився б.

Аж тут ізвідкись узявся Корчун! Великий-великий, більший за всіх та кудлатий, та страшний. Усі, як побачили його, так і почали йому щось

кричати. А він став, заклав руки в кишені, подивився на дядька з возом і страшним своїм голосом гукнув дядькові:

— Карбованця даси?

Дядько спочатку не хотів давати карбованця, просився, молився. Так куди ж там ублагати Корчуна, — мусив таки згодитись.

Згодився, випріг коні, стоячи на дишлі, потім сам сів на одну конячину та й виїхав на ній на сухе, тягнучи другу за собою. А віз лишився сам серед болота.

Тоді Корчун підтяг вище колін халяви і пішов до воза по болоті. Ноги йому угрузали в багно аж по коліна, але що то Корчунові! От він підійшов до воза, помацав руками полудрабки, пошарпав злегка. Далі зайшов ззаду, заліз задом під віз, узявся руками за колеса, крекнув, напнувся, і віз аж чвакнув задніми колесами та й піднявся над болотом. Корчун трохи випростався та так і поніс воза по болоті на сухе. Народ здійняв такий крик од радості та захвату, що аж мама вибігла до воріт.

Що там далі було, Зінь уже не бачив, бо мама зараз же зачинила хвіртку й повела Зіня в хату.

От такий був Корчун. І боялися його всі-всі, не тільки Зінь, навіть ота страшна босячня, що лежала по проваллях. За подвір'ям Зіня зараз же були великі провалля, горби та глинища. От по тих глинищах та проваллях і кишіли халамидники. Як сонечко пригрівало, вони вилізали на горби й лежали на них сірими, подертими купами. А як вітер чи дощ, то ховалися в глинища. І на горбах, і в глинищах вони дурно не лежали, а грали в карти, або пили горілку, або сварилися та бились. Зінь часто дивився на них крізь щілину паркану й дуже добре бачив, як вони боялися Корчуна. Ще здалеку помітивши його, вони зараз же здіймали таку саму шамотню, як мама та бабця, коли тато сердитий вертався з роботи.

"Корчун! Корчун іде! Хлопці, Корчун іде!"

І похапцем, похапцем ховали і карти, і гроші, і горілку, і все-все. (Бо Корчун, як хотів, то забирав усе, що йому хотілося). А він ішов собі поволеньки, заклавши руки в кишені. Піджак наопашки, картуз аж на потилиці, кудлаті кучері як вивернутий кожух на голові, а сам величезний та страшний.

Надійшовши так, що йому видко босяків унизу, він стане над проваллям і голосом, немов заводський гудок, як ревне пісню:

Гей, хто в лісі, обізвися,

Гей, хто в темнім, одгукнися!

Та викрешем вогню, та закурим люльку,

Не журися!

Босяки знизу, неначе страшенно зрадівши, починали гукати, кликати, співати тої самої пісні. Тоді Корчун помалу сходив до них стежкою. І Зіньові видно було, як, зійшовши, він карав халамидників: то ногою одного штурхне, то ляпаса другому дасть, то плечем іншого штовхне так, що той аж ноги догори задере. І ніхто-ніхто не смів йому й слова напроти сказати. Тільки як він одходив, то вони в спину йому грозилися кулаками і сердито та пошепки про щось гаряче говорили між собою.

Так-от, Зінь, не взявши в горниці того, що йому треба, слухняненько йде за бабцею в кухню. Голівку схилив на ліве плече, личко задер догори, оченятками дивиться ясно та одверто (бо він же зовсім не до пасок підбирався).

А в кухні дим, чад, гармидер, задуха. Мама така вся червона, як буває тоді, коли з бані приходить, аж палає й пашить усім лицем, чолом, руками. Піч теж пашить і палає. Шибки від сонця так само палають. Тільки бабця та кішка Зозулька не палають і не пашать, бо обидві старенькі й сіренькі.

Зінь підходить до стола і пальцем обережненько торкається до купки родзинок.

— Мамо, а родзинки теж скоромні?

Мама місить тісто на столі з такою люттю, неначе спіймала давнього свого ворога.

— Скоромні, скоромні, не чіпай.

Зінь якийсь мент мовчить і ніжненько пучкою надушує на зморшкуваті густо-червоні ягідки.

— А на Великдень уже це скоромні?

— На Великдень їж, скільки схочеш.

— А чого ж тепер скоромні?

Мама хапа качалку й починає качати тісто, злякано озираючись до печі.

— Мамо, а чого ж тепер скоромні?

— Одчепись, Зіню. Сядь собі там та грайся чимсь.

— А чого ж, мамусю, скоромні? Корчун не хоче? Правда?

— Правда, правда. Одійди звідси. Сядь там. Мамо, підкиньте ще дровець у піч.

Зінь слухняно відходить трошки набік і пучкою обережно підлазить до купки шафрану. Шафран жовтий та пухкий, неначе порох з квіток.

— А чого ж, мамо, Корчун не хоче?

Мама не чує, бо качає тісто. Зінь знову трохи мовчить і згортає шафран у рівненьку купку. Тепер він — неначе манесеньке, тільки що вилуплене курчатко і смачно пахне паскою.

— Мамо, як бозі поставити свічку, так він же не сердиться? Правда?

— Не чіпляйся, Зіню.

Але бабця за маму відповідає:

— Свічечку бозі раз у раз треба ставити.

— Щоб не сердився?

— Щоб не сердився, щоб гріхи прощав.

— А хто дужчий: бозя чи Корчун?

Бабця чогось чудно посміхається, зиркає на маму і бере в руки розкачане кружальце з тіста.

— Хто, бабцю?

— Дурний ти, хлопче. Сядь собі он там та не чіпляйся. Може, вже годі, доню, та будемо ліпити?

На цей раз Зінь не відходить і не сідає. Навпаки, підходить ближче до бабці й задирає до неї голову:

— А як Корчунові поставити свічечку, так і він не буде сердиться? Правда, бабцю?

Але й бабця його вже не чує. Вона підтюпцем підбігає до печі й сердито рогачем одставляє набік горщик.

— Мамо, а бозя в карти грає?

Мама сердито озирається до Зіня й замахується голою рукою з налиплим на неї тістом.

— От я тобі як заграю, то ти мені відчепишся тут! Геть із кухні! Забирайся. Іди собі надвір.

Зінь злегка знизує плечима й тихенько виходить із кухні. То самі його тягнуть у кухню, то виганяють. Правду каже тато, що жінки перед святами як навіжені.

Але Зінь задоволений, що його вигнали з кухні. Тільки надвір він не йде, а знову нишком підкрадається до дверей до горниці й відчиняє їх. Вони, паршиві, знову тонесенько й жалібно скавучать. Одначе з кухні ніхто не визирає, і Зінь пролізає крізь щілину дверей до горниці.

Тут тихо, чисто й холоднувато. На довгому столі, як попи в ризах, стоять паски з білими шапками. Коло них у великих мисках, немов букети квіток, запишалися розмальовані яєчка, — червоні, зелені, жовті, сині. Хрущики великою жовтою купою, як покручені стебла старих очеретин, лежать збоку просто на столі. А посередині поважно і важко розлігся окорок. І все таке смачне та скоромне, що Зіньові аж мокро в роті стає.

Але він обходить стіл і навіть пучкою не торкається ні до пасок, ні до яєчок, ні до чого. Він прямує просто до покуття. Там, перед бозями, горить лампадка. Через те, що їм запалено лампадку, вони не мають права бути сердитими і їх боятися нема чого, хоч би й паску їв.

То Корчун має право сердитись, бо йому не запалено ні лампадки, ні свічечки. А коли він не буде сердитись, то тоді можна буде і паску їсти, і скоромитись, і на вулицю бігати, і все-все робити. Зінь підставляє стільця до покуття, вилізає й обережно стає на ноги. Бозі зблизька кумедні, губаті, з витріщеними очима. З-за бозі — мами Ісусика — стирчить кінчик свічки. Зінь делікатненько, потихеньку витягає її і ховає собі за пазуху. (Мама Ісусика за це не повинна сердитись, бо їй же є лампадка).

Злізши з стільця, Зінь хазяйновито становить його на місце і швиденько вислизує з горниці. От тепер він може собі й надвір іти!

Та не тільки надвір виходить Зінь, а ще далі: аж до хвіртки паркану, аж до провалля. Сонце гріє в голову й лице, як у кухні піч, і треба жмуритись, щоб не било в очі та щоб видно було, чи є серед босяків Корчун.

Ні, від хвіртки нічого не видко. Тоді Зінь, боязко пригнувшись, іде далі понад самим проваллям. От тепер видко: внизу на траві кружка сидять У халамидники. Але Корчуна серед них немає. І нігде не видно його.

От коли б Корчун знову заснув отам під тим горбиком! Адже бозям ставляють свічки тоді, як вони сплять, а не як ходять чи в карти грають. Та нема нігде Корчуна. Тільки самі босяки. Та й вони не сплять, не грають у карти й навіть не лежать. А збились усі докупи та про щось гаряче-гаряче балакають. Та все чогось поглядають на гору, — не в той бік, де притулився в ямці Зінь, а в другий, туди, кудою раз у раз

приходить Корчун. Мабуть, вони не слухались своїх мам, поскоромились та тепер бояться, що Корчун забере їх у торбу. Ага, от він же їм задасть!

А Зіньові він нічого не може зробити, бо раз, що Зінь не поскоромився, а друге, що він йому поставить свічку. Як Корчун засне он там під горбиком, Зінь тихесенько спуститься, підлізе та й поставить йому свічечку. А тоді прийде додому й буде собі їсти і хрущики, і пасочки, і яєчка, і родзинки, і все, що захоче, бо Корчун уже не могтиме сердитись.

Та от нема сьогодні Корчуна, оце біда!

Але Зінь, проте, лежить за горбиком і дивиться вниз на босяків. Молодесенька весняна травичка така ніжна та чиста, що Зінь пригортається до неї лицем, як до мами, а вона дихає на нього свіжим духом землі та сонця. За проваллям мерехтить у жовтяво-соняшній мряці синя далина. А в проваллі вже стоїть сивий холодок, і тінь розрізає провалля на дві половини — одна темна, густо-зелена, а друга жовта від сонця, як шафран. І в отій шафрановій сидять босяки.

Аж ось раптом з-за горба на другім боці чути гучний, як заводський гудок, голос:

Гей, хто в лісі, обізвися,

Гей, хто в темнім, одгукнися!

Тут усі халамидники, неначе купка горобців, спурхують і стають на ноги. Їм так страшно, що деякі з них пригинаються до землі й смішно навкарачки повзуть кудись убік. А інші не знають, де їм дітися, і тільки мнуться на одному місці та все гаряче шепочуться між собою.

Та овва! — нічого не поможе: Корчун усіх знайде, усіх у торбу забере і віддасть циганам.

Ось він уже вийшов із-за горба і стоїть над проваллям, великий-великий та такий страшний і могутній, що Зіньові аж дух забиває від страху та хвилювання.

Одна нога в Корчуна в галоші, друга чогось обмотана мішком. Піджак — наопашки, ззаду з-за кучми волосся поблискує проти сонця кінчик козирка.

Приставивши руку дашком до очей, Корчун дивиться вниз, до босяків. А вони йому махають руками, а вони гукають та кличуть його до себе. От хитрі, як піддобрюються!

Але Корчун не хапається і помалу сходить стежкою вниз. От він їм зараз покаже, як скоромитись та не слухатись своїх мам!

От він уже недалечко від них, от-от-от зараз зцапає он того, що стоїть попереду в самій сорочці.

Зінь увесь завмирає від чекання і аж руками вгрібається в травичку, щоб краще бачити.

Але тут несподівано починає робитися щось страшне та незрозуміле.

Тільки Корчун підходить до босяків, як іззаду, з-за схилу провалля, вихоплюються оті самі халамидники, що рачки повтікали. Двоє з них тягнуть за собою велике рядно і швиденько підкрадаються до Корчуна. Підкравшись, вони стрибають на нього і накривають отим рядном. І як тільки ті накривають, так усі халамидники враз кидаються на Корчуна, навалюються на нього, обмотують рядном, волочать, топчуть, кричать, свистять. Звідкись іще збігаються інші босяки й теж кричать та свистять.

А там, де накрили Корчуна рядном, якась страшна галаслива купа тіл, зовсім така сама, як буває на вулиці купа собак, що загризуться між

собою. Часом із неї випинається щось кругле, сіре, як величезний лантух, і підносить на собі вп'ятих у нього босяків. Але на те кругле знову навалюються, знову гатять по ньому ломаками, кулаками, ногами, знову валять на землю і накривають його своїми тілами.

Серед галасу та свисту часом чути страшний рев Корчунового голосу, але щораз слабше та слабше. А босяки все б'ють та б'ють, та топчуть ногами, та гасають, як осатанілі.

Зінь, омертвівши, уп'явшись пальцями в вогку землю, лежить і широкими очима дивиться вниз. Що ж це робиться там?! Корчуна б'ють? Хіба можна Корчуна бити, всевладного, всемогутнього бога?!

Та от уже й не б'ють. От уже здирають з нього рядно. От він лежить непорушно, великий-великий, але скоцюрблений, подертий, з чудно підгорненою під себе головою. Піджака на ньому немає, і на сірій сорочці видко щось червоне.

Ось один із халамидників паца його ногою, але Корчун не схоплюється, навіть не ворушиться. Другий босяк чогось нахиляється над ним, підводить йому голову й щось каже до інших. Тоді всі чогось озираються й починають швиденько розбігатися на всі боки.

Зінь нічого не розуміє: чого ж вони тепер бояться і тікають, адже Корчун лежить і не ворушиться?

І в проваллі вже тихо-тихо та порожньо. Нігде ні одного босяка. Тільки Корчун лежить усе так само, скоцюрбившись, уткнувшись головою в землю, обнявши одною рукою зелену травицю.

І Зіньові так чудно, так моторошно і страшно від того, що Корчун отак лежить там, що йому хочеться заверещати, як покинутому на самоті у темному льоху. Але й верещати страшно. Через те він задом-задом одсувається від краю провалля, потім стає рачки й хапливо,

озираючись назад, повзе до хвіртки. Прошмигнувши в неї, він стає на ноги й прожогом летить до хати.

І тільки коло хати зупиняється і круглими, повними жаху та непорозуміння очима довго дивиться назад, до провалля. Сонце так само пече в голову, б'є в очі, так само цвірінчать горобці й сіра курка ловить мух коло забутого горщика. І значить, він уже не страшний? І не може сердитись? І не може в торбу забрати?

Зінь, як сонний, помалу йде в хату. З кухні так само чути гомін мами та бабці. Пахне пиріжками, ковбасою, шафраном. Тепер Зінь, уже не крадучись, іде в горницю. Двері тоненько й паскудненько пищать, та Зінь не боїться й не щулиться. Поволі, в сонній задумі підходить він до стола, торкається пучкою до запеченого, як на сонці засмаженого, окорока, відколупує шматочок сала з нього й підносить до рота. Але жує мляво, аби жувати. Потім так само відколупує з паски грудочку білої шапочки й гризе крихку, солодку шкуринку. Солодко, але чогось не смачно. Чогось сумно і тяжко Зіньові. Він неохоче бере з купи хрущика й одгризає кінчик. Солодко, ніжно, але не смачно, не страшно, не скоромно і сумно-сумно.

Зінь сідає на стілець, задумано дивиться у вікно і мляво гризе хрущика. А в очах йому все стоїть сум і непорозуміння.

Раптом двері відчиняються і входить мама. Вона за чимсь своїм прийшла сюди, але, побачивши Зіня з хрущиком у руці за святочним столом, кам'яніє на місці. А Зінь сидить собі спокійненько та якось чудно дивиться на неї, не боячись, не тікаючи, неначе нічого особливого він тут і не робить.

— Та ти що ж тут робиш, анциболоте ти! Га?! Що ж то ти їси?!

— Хрущика.

І так тихо та мляво каже Зінь, що мама аж тетеріє й навіть лякається.

— Хрущика?? А хто ж тобі дозволив скоромне їсти? Га?

Зінь сумно зиркає на маму.

— Так Корчун уже не страшний, мамо. Корчун уже не прийде з торбою. І ви вже можете їсти. Він уже не може сердитись. Він, мамо, там лежить та... та...

Але тут Зіньові очі чогось заливаються слізьми, і він, скривившись усім лицем, гублячи з рота крихти хрущика, гірко плаче.

Мама нічого не розуміє, але швиденько підходить до Зіня, бере в нього з рук хрущика, кладе на стіл і зсаджує Зіня з стільця. З-за пазухи його випадає свічка. Мама піднімає її і теж кладе на стіл, а Зіня виводить із горниці.

У кухні йому миють руки, рота, лають, хрестять, дають ковтнути свяченої води, щоб змити скоромне. Зінь слухняно дається робити все, що хочуть, але йому не страшно від того, що поскоромився, не соромно й не турботно.

Тільки в широких, заплаканих оченятах усе стоять сльози, сум і непорозуміння. Бо там, за хатою, в проваллі лежить самотою скоцюрблений, розчавлений і безсилий-безсилий тепер бог Корчун.

"ГЕЙ, ТИ, БОЧЕЧКО..."

Семен Ґедзь постановив за всяку ціну здихатись Семена Комара. Життя ж не стало через бісового хлопця! З того часу, як пан прийняв до череди отого паршивого "скургуца", не було Семенові проходу від глузування всієї економії. Перше був він собі просто Семен, ну Семен-

чередник, ну хай часом і Семен Ґедзь, якщо на прізвище покликати треба було. А тепер тільки Ґедзь та й Ґедзь, хоч чорта всім дай.

Бо й не можна було інакше, адже й той паскудник теж Семеном звався. "Агов, Семене!" А котрий Семен? Семен Ґедзь чи Семен новий? А як Семена нового ніхто на прізвище не знав, то всі й почали кликати: Семен Комар. (Бо як один Семен — Ґедзь, так другий, бачите, мав уже бути Комар). Та так і стало на сміх усій економії біля череди двоє чередників: Ґедзь та Комар.

До скургуца був собі Семен Ґедзь бравим парубчаком, трошки, скажемо, ще молоденьким (чотирнадцятий минав), та дорослі парубки вже не гнали від себе, а часом котрий то й цигарки давав потягнуть. А як ішли на село на вулицю, так навіть самі Семена кликали, бо дуже вже вмів ловко витягати пісень. І що Семен дуже смугловидий був, і що щербина в роті була (вибила чортова кобила Рухля двоє зубів), і що шепелявив Семен, ніхто нічого того не помічав.

А як чортяка прибила до двору отого шмаркача, так усе й перемінилося. Ну, який же то парубок, що в парі з дитиною ходить? (Бісовому скургуцові всього десять років було!) А як на те, і Семен Комар шепелявив! Ну, почали помічати, що й щербина в Семена Ґедзя, і що ні "ш", ні "ж" він не вимовляє. Та до того ще чортів скургуц був тоненький, сіренький, білявий, ну, чистий, справді, комарик. А через це стало помітно, що товариш його — дуже смуглявий, аж чорний, як перепечена перепічка, з сивими плямами по лиці й жовто-карими очима, — таки, дійсно, справжній ґедзь.

А до всього Семен Комар був скургуц, поводатор старців. Правда, водив він тільки свою бабцю.

Та й бабця та не сліпа, а трохи глуха була. (Така собі крихітна, висхла, личко в зморшках та западинах, як почорнілий волоський

горішок). Та все ж таки старцювала, що не кажи. Значить, за товариша йому був скургуц, старченя.

І надала ж чортяка панові набачити стару на дорозі та зманити в неї її скургуца! "Я тобі онука твого в люди виведу. Пастухом, строковим робочим буде, гроші зароблятиме". Ну, стара, дурна, розжалілась та й віддала свого поводатаря у люди виходити. Сама стала все попідтинню та збоку дороги лазити (бо не було вже кому за неї слухати, переїхати глуху могли), а Семенові Ґедзю світ зав'язала своїм паршивим онуком.

А воно, оте осоружне старченя, ще й собі сміялося з Семена Ґедзя, перекривляло його в усьому чисто. Куди Семен Ґедзь, туди й скургуц. Сів Семен Ґедзь вечеряти, поруч нього вже Семен Комар. Оченятками нишпорить, носиком підсьорбує, неначе зовсім собі безневинненько.

— Та ти цого ціпляєсся до мене, цортова дусе?!

— А цого?

Та витріщиться, ніби злякається, ніби не розуміє нічого, хоч чорта йому дай. А всі так і перериваються зо сміху та перекривляють його:

— Та цого ти, Ґедзю, залом його не простриknес, оцього парсивого Комара? Залом його, залом!

І чи Семен Ґедзь кашкета набакир надіне, Семен Комар уже й собі свою обдерту шапчину так само носить. З неї крізь дірки волосся стирчить на всі боки, її б на смітник викинути, а він її набакир натовкмачує, по-парубоцькому.

Чи Семен Ґедзь ловко крізь зуби набік чвиркне, кінчик язика показавши, як Семен Комар так само й собі. Ну, чисто тобі, як ото, буває, пристане якась миршава собачка. Куди ти, туди й вона. Ти сів, і вона сіла. Ти побіг, і вона біжить. Обернешся, затюкаєш, вона вся

скоцюрбиться, одбіжить і чекає. А пішов далі, вона вже за твоїми ногами тюпає. Тільки собачка щиро, а старченя паршиве тільки приставляється, що щире, що покірне та невинне.

Уже Семен Ґедзь пробував так: обидві череди доручав пасти Комарові, а сам собі лягав у холодочку та плів бриля або спав. І Семен Комар цілісінький день бігав од одної череди до другої. (Укупі, одним гуртом пастися обом чередам не можна було, щоб телята не виссали корів). І хоч би ж тобі, закляте, хмикнуло, хоч би слово бовкнуло, що Семен Ґедзь собі лежить, а воно ганяє.

Коли б не страшно було пана, так Семен Ґедзь хоч розкошував би собі за те, що скургученя глузувало з нього. Так не можна було: пан нишпорив, — чи пішки, чи верхи, чи на бігунках, — скрізь знайде. Та ще й у підзорну трубу дивиться. Ти й не знаєш нічого і не бачиш пана, а йому тебе видко за кілька верстов. (Проклятий був пан, уїдливий!)

Семен Ґедзь уже й лаяв, і штурхав, і навіть бив не раз скургуца, отак ні за що, зо злості за сором свій. Так скургуц тільки плакав, або просився, або втікав.

Але нікому не жалівся, не огризався, а навіть удавав, що й зла не мав на Ґедзя.

Але того, що треба було не перекривляти Ґедзя, не виставляти його на глум усім, нізащо кидати не хотів. І шепелявив так само, і шапку набакир носив, і одною ногою чухав другу, і кийком кидав, і брилі плів, і пісні співав, усе так само, як Семен Ґедзь. Навіть слова його переймав — до чого вже доходив! Семен Ґедзь любив собі казати "хоц цорта йому дай". Так і воно почало й собі за кожним словом: "Хоц цорта йому дай". Семен Ґедзь гукав на корів: "А куди з ти ото, а куди, дусе цортова?!" Так і Семен Комар і собі на своїх телят: "А куди з ти ото, а куди, дусе цортова?!"

А само таке собі ніби щире та невинне, наче й не перекривлялося. (Старці всі отакі немовби покірненькі та щирі!)

Ну, та Семен Ґедзь уже знав, як іздихатись цього старця!

І от сивий-сивий та рожевий, як дідусь зо сну, ранок. В сивину неба ввірчуються буравці диму з хат унизу. Роса ніжними холодними кольками лоскоче ноги, а тепла терпка пара загону — ніздрі. Корови сумирними, пильними і чистими очима слідкують за кожним рухом Семена Ґедзя.

— Сьогодні поженемо череду до Трьох Копанок, — суворо каже Семен Ґедзь до Семена Комара. — Одчиняй ворота.

Семен Комар зиркає на Ґедзя, але покірно сьорбає гостреньким носиком, підхоплює лівою рукою торбу з хлібом і біжить одчиняти ворота.

До Трьох Копанок — так до Трьох Копанок. Він ніби до всього готовий, на все старанний. Скажи йому Семен Ґедзь, що сьогодні вони поженуть до трьох чортів, він так само тільки сьорбне носом і побіжить одчинять ворота. А тим паче до Трьох Копанок! Паші ж бо там — на сто черід вистачить. Та ще якої: хочеш степової, — пусти череду горбом; хочеш лугової, — зжени в долину, в осоку, у лози.

Та не тільки худобі, а й собі там є чим поживитися: побіч пасовиська розляглися пишні, кучеряві баштани. І чого-чого там тільки немає: рябі, чорні, білі кавуни (правда, ще зелені, лежать у ямках під гудиною*, як немовлятка в колисках); великі, з колючими бородавками і жовтявими пасочками, як у зелених жаб, огірки; червоні, як борідка в півня, баклажани (тепленькі від сонця, з ніжною, немов губи дитини, шкуринкою); жовті брилі соняшників; густо-зелене, соковите пір'я цибулі; покручені кучері гороху. Ай, Боже мій, тільки аби не забув солі взяти в торбу та панові не попався, а то просто рай та й годі.

*Гудина — огудина.

(Діда-баштанника не страшно, — курінь його геть-геть на другому боці баштану, біля дороги. Є тут, на межі, другий курінь, та ніякого сторожа в ньому немає, порожній стоїть, хлопці в ньому від дощу та спеки ховаються).

От одне тільки недобре тут: треба страшенно доглядати, щоб худоба на баштан не залізла. Пан дозволяє пасти біля Трьох Копанок. Паси, будь ласка. Та тільки гляди: зайде хоч одна корова, хоч одне теля на баштан, — за півроку служби вищитується. Отож півроку служи дурно за те, що теля якогось соняшника надгризе. Або ж пильнуй, та так пильнуй, щоб і не наблизилась ні одна до межі.

А як ти його впильнуєш, коли душі чортової худоба так тобі й преться на той баштан, наче її шворкою щось туди тягне. А надто телята та лошата. Тільки те й роби, що бігай з одного краю на другий та відганяй. Ні полежати тобі, ні бриля спокійно поплести, ні в холодочку посидіти. А про спання вже й думки не може бути. Наспав би собі років на п'ять служби в пана.

А пан раз у раз, як тільки череда пасеться коло баштану, так і стежить, щоб спіймати на шкоді. Та не кричить, не застерігає, а навмисне ховається та поза лозами низом прокрадається, щоб застукати худобу на живій шкоді. Вже отак Семен Ґедзь одслужив йому дурно півроку.

Тим-то він і не любить ніколи ганяти череду до Трьох Копанок.

А от сьогодні чогось усе ж таки рішився.

Семен Комар міг би не схотіти туди гнати. В нього своя череда, — худоб'яча малеч, — телята, лошата та вівці. І Семен Ґедзь над ним сили не має, за свою череду Семен Комар сам одповідає. Але Семен Комар

нізащо ж не відстає від Семена Ґедзя. До Трьох Копанок — так до Трьох Копанок.

І от попереду, підбрикуючи та вихвицуючи, виступає скургуцова малеч, а за нею, трохи відставши, поважно суне рогата Ґедзева череда.

Сонце продирає червоними пальцями дві хмарини на далекому-далекому обрії. Туманець ніжним павутинням обсотав панський сад унизу. З пшениці гаркаво дражняться перепелиці.

Семен Ґедзь, ідучи понад золотим тинком пшениці, висмикує стебло за стеблом, обриває колоски і робить із стеблин цілий снопик. На цілий день вистачить плести!

Та ще не кінчає складати стеблини, як скургуц, озирнувшись, і собі біжить до пшениці. І воно висмикує стебла, і воно підбирає їх! От проклята душа!

Семен Ґедзь люто шпурляє ґирлиґою по ногах Молдаванки, що підбирається до хлібів, і кричить:

— А куди ти ото, а куди, душе чортова?!

Семен Комар озирається, потім дивиться на свою череду і теж шпурляє кийком у теля. І весело-люто гукає:

— А куди ж ти ото, а куди, душе чортова?! Га?!

Семен Ґедзь піднімає ґирлиґу і бурмотить:

— Стривай, стривай! Покривишся ти мені сьогодні на кутні, чортова душе!

Сьогодні — середа. А щосереди стара старчиха лазить одвідувати свого онука. От і відвідає.

Семен Ґедзь аж посміхається про себе, зловтішно зачорнівши діркою вибитих зубів. А щоб Семен Комар раніше часу не здогадався, він ізсуває кашкета на потилицю і заводить "Бочечки". Спочатку густим голосом розгоидується-розгоидується, а тоді, немов кібець, що вхопив на землі здобич, як шугне вгору, як попливе ним, так аж руку прикладає до щоки і очі приплющує.

Гей, ти, бочечко,

Гей, дубовая,

Гей, що в тобі наливка,

Гей, да медовая.

Молдаванка та Мазунка, що знову підсуваються до хлібів, озираються і, задоволено помахуючи заляпаними хвостами, прямують просто до пшениці, — тепер хоч під носом у нього шкоду роби, не помітить.

Що в тобі наливка,

Гей, да медовая,

Гей, з ким я тебе пить буду

Молодая.

Ну, Семен Комар, почувши спів, зараз же й собі. Шапчину на потилицю, праву руку під щоку і на все поле:

Гей, ти, бочечко,

Гей, да дубовая...

Семен Ґедзь розплющує очі. Молдаванка вже скубе колос пшениці.

— А куди ж ти ото, га?! А куди, душе чортова?! Га?!

Молдаванка стрімголов кидається від пшениці в череду, і ґирлиґа попадає в зад Мазунці. А Семен Комар аж вихиляється, аж назад трохи не падає, та все виводить, та все виводить "Бочечки".

Семен Ґедзь посміхається: співай, співай, поспіваєш ти іншої сьогодні, скургуце чортів!

Сонце зовсім сходить тільки тоді, як череда підходить до Трьох Копанок. У лузі ще сіро, ще туман пасмами повис у лозах. Десь росяно там! Так нехай же спершу туди скургуц іде. А як сонце почне припікати, тоді на горб його.

— Агов, Семене! Жени своїх у лози, а я тут буду. Та дивись, щоб знизу в баштан не залізли!

Семен Комар хитає головою і жене свою малеч униз, а Семен Ґедзь одсуває череду далі від баштану й сам сідає під куренем. (Лягати — небезпечно, ще, крий Боже, задрімаєш — та й пропало півроку служби). Він виймає з торби початий бриль, вставля в плетиво нову солому й, озирнувши пильним оком усю свою рогату армію, починає плести.

А внизу хилитаються лози, наче від подувів одурілого вітру, то туди, то сюди, — то телята поміж них. Серед гілля та осоки не видко ні череди, ні пастуха, тільки вівці, неначе табунець сірих горобців, на горбику длубаються.

Семен Ґедзь із усміхом зирка туди: та й росяно ж, мабуть, там. Отож нехай, нехай помокне чортів скургуц. Ач, причепилася московська пеня*, влипла в чоловіка, як трясця. Ну, та як приліпив пан, то сам же й одліпить!

*Московська пеня — очевидно, йдеться про податок. Пеня — грошове стягнення за невиконання або прострочення зобов'язань. У Росії XIX — початку XX ст., під владою якої перебувала й Україна, пеня нараховувалася на невчасно виплачений податок.

Семен Ґедзь плете, на худобу поглядає та все на сонце зирк та зирк, — чи хутко стара приteліпається. Звичайно вона так на обід з'являється. Ну, сьогодні, мабуть, припізниться, по степу череду шукаючи.

І на баштан Семен Ґедзь сьогодні не лізе, навіть не дивиться ні на горох, ні на огірки. Не до огірків сьогодні. Золото хай росте там, не полізе сьогодні. А стьожка плетива стає все довша та довша, і тягнеться за Ґедзем, як довжелезний золотий вуж. А сонце підтягається, наче панікадило в церкві, все вище та вище. А худоба вже подекуди полягала й ремиґає. Хутко вже поїти треба гнати. А старої все нема та й нема. Гей, лишенько, та чи й прийде сьогодні? Треба голос подати, може, десь тут за баштаном лазить, та не бачить череди. І Семен Ґедзь, задравши голову, заводить:

Гей, ти, бочечко,

Гей, да дубовая...

Але, згадавши, що стара — глуха, плює й змовкає.

Дужче обвіває густим, теплим духом чебрику, що росте понад межею. Трава вже не свіжить ніг. Під кашкетом збирається піт і лоскотливими сльозами стікає по лицях до шиї. Повітря мерехтить

хвильками, хилитається, і часом, як приплющиш очі, здається, що корови трусяться від зацiпленого сміху.

Тихо-тихо. Ховрашки насмілюються до того, що зовсім недалечко вилізають із нірок, стають на задні лапки, а передні складають, як на молитву, і тоненько-тоненько пускають просто в Семена Ґедзя свистом, наче гострим блискучим дротиком.

— Ач, чортової душі ховрашня, не боїться! — сам до себе дивується Ґедзь. Але руку простягти за ґирлиґою та пожбурити в якогось — ліньки. Ех, огірків би накрасти, та баклажанчиків, та цибульки зеленої! Ото б пообідалось по-панському. А то вминай самий хліб. Ще й води немає.

А стара не йде та й не йде, хоч чорта їй дай! Аж ось таки тюпає стара тетеря! Руку до очей дашком приклала і вишукує свого любого скургуцика. Семен Ґедзь жвавенько схоплюється.

— Агов, бабо! Ось-о-сьо-о ми!

Та тут же знову плює:

— Тю на тебе, лиха годино! Не чує ж старе луб'я. Агов, гей, сюди!

І кашкетом вимахує, як на орачів.

Стара кашкет помічає і, спотикаючись та поспішаючи, котиться маленькою темною грудочкою згори на Семена, паличкою підпираючись. Личко крихітне-крихітне, замотане хусткою, оченята без вій, червоненькі, закислі, посміхаються. Уст немає, тільки ямочка, а й вона, і носик, і всі зморшки посміхаються. Так наче сина рідного побачила.

— Ждоров, Шеменочку, ждоров, шиночку! А де ж мій лобуряка?

І зараз же витягає все личко й кліпає очима, наготовившись слухати.

— А Семен там, у лозах, — кричить Семен Ґедзь над самим лицем бабці й показує рукою вниз. — Я зараз прижену його вам.

Стара швиденько хитає головою, — розчула чи ні, — а все посміхається.

— Ви посидьте тут у холодочку, в курені.

І Семен Ґедзь показує на курінь та навіть злегка підпихає до нього бабусю. Вона слухняно посувається за його рукою і шамкає:

— Шпашибі, шиночку, дай боже душі шпашіння... Щоб на тому швіті... Цариця небесна...

Навчилася попідвіконню харамаркати молитов, то й тут бурмоче собі.

— Семен Ґедзь умощує стареньку в курені, нашвидку змотує стьожку свого плетива, хапає торбу та ґирлиґу і біжить до череди.

— Ану, гей!.. А куди? ґей!

Череда ліниво рушає вниз. Але Семен Ґедзь так поспішає, що ввесь час бігає від краю до краю і лупить ґирлиґою по клубах худобу.

Наблизившись до лугу так, що чути голос, він гукає в лози:

— Агов, Семене! Семене-е!!

Семен Комар одразу вистрибує з осоки і відгукується. Його видко тільки від пояса, неначе в зеленій воді стоїть.

— Жени своїх до куреня! Там твоя бабця прийшла. Бери боком, обходом, щоб телята до корів не пристали. Та живо!

Семен Комар, як опечений, кидається до своїх телят і виганяє їх із лугу. (Ач, зрадів скургуц!)

А Семен Ґедзь потрошки зсуває свою череду на їхнє місце. Та тим не задовольняється, а жене лугом геть-геть далі від баштану.

У долині не так сухо та гаряче, як на горі. Болотяний гострий дух осоки парко обвіває лице.

Біля середньої копанки череда скупчується і довго п'є з неї та з калюжі. Семен Ґедзь нетерпляче чекає, потім сам припадає до води і смокче її витягненими губами. У куточку копанки розпласталось чорненьке жабеня з жовтогарячим черевцем і застигло.

В зуби зайшов холод, коліна промокли, в роті смак глини й болота.

Семен Ґедзь утирається рукавом сорочки, оглядає череду і швиденько вибирається з осоки на горб. Комарова малеч пасеться понад баштаном, а сам Комар зо своєю бабцею сидять під куренем.

Ще раз перевіривши, чи не може його череда підібратись до баштану, Семен повагом іде на гору, до куреня.

Семен Комар щось криком розповідає старій, аж ніби стрибаючи їй у лице. Та вітрець заносить слова у степ, і нічого не можна розібрати. Ага, десь, видко, жаліється своїй бабці на Семена Ґедзя, бо як Семен Ґедзь наближається, то Семен Комар замовкає й починає швидко-швидко плести бриля.

Та Семен Ґедзь на це не вважає. Наче нічого собі не помітивши, він підходить зовсім близько і лагідненько каже до Семена Комара:

— Та чого ж ви сидите на сонці? Зайшли б у курінь, у холодочок. Ач, бабуня аж очима кліпають.

Бабуня справді кліпає червоними оченятками й привітно, всім личком посміхається до Ґедзя, нічого не чуючи. Але Семен Комар здивовано дивиться на Ґедзя:

— Еге, "в курінь"! А як залізуть телята на баштан?

— Не залізуть. Я постережу. Заведи, заведи бабуню в курінь. Бач, як їх сонце пече. Я постережу, не бійся. Заведи.

Семен Комар слухається і кричить бабці на вухо, щоб ішла до куреня в холодочок, бо тут дуже сонце пече, а Семен постереже, щоб телята на баштан не залізли.

Старенька слухняно, трудненько підводиться, й обоє залізають у курінь. А Семен Ґедзь іде з ґирлиґою вниз межею й відганяє ще далі від баштану черідку, сердито кричачи:

— Гей! Гей! А куди, душе чортова?!

Але, як тільки Семен Комар із бабцею ховаються в курені, він швиденько обходить черідку й без крику, поволі підганяє її назад до баштану. Дуже швидко гнати не можна, бо пан десь уже, може, стежить у підзорну трубу та помітить, що Семен Ґедзь навмисно заганяє худобу на баштан.

Надігнавши, він тишком підбирається до куреня, лягає біля нього й прислухається до розмови. Двері куреня дивляться на гору, так що скургуц не зможе побачити, як знизу телята позалазять на баштан. А Семен Ґедзь, послухавши трохи, піде собі до своєї череди. Пан налетить, застукає телят та лошат на баштані, і нехай собі тоді цілується з скургуцом та його бабусею.

О, щось питає стара. Семен Ґедзь прихиляє голову до куреня.

— А може, ти його недобре слухаєшся, синку? (Ага, жалівся, видко-таки, чортів скургуц!)

Скургуців голос зараз же криком перебиває бабине буботіння:

— Та я слухаюсь! Та то він так. Він — добрий. Він мене брилі плести вчить. От, бачите, якого бриля плету. О!

Семен Ґедзь примружує одне око: ач як бреше, — "брилі плести вчить". Сам, паршивець, підглядав, перекривляв та так і навчився.

— Еге ж, еге ж, гарний брилик. Учися, синку, вчися. Шануйся, то люди з тебе будуть. А як часом Семен чи накричить, чи як там, то зла на нього не май, синочку. Він — старший, він на добро тобі так.

— Та я зла не маю! Та я його слухаюсь! Та він же вже — парубок. Його, бабусю, великі парубки люблять та шанують. Єй-бо! Та він на спів первий на всю окономію! От як!

Семен Ґедзь похмурює брови й здивовано дивиться вбік, прислухаючись усім лицем.

— Я, бабуню, ніколи з ним не сварюся. Я все роблю, як він каже. Я як виросту, то буду такий, як він. І співатиму так само і все-все. Мене вже й звуть Семеном Комаром. Він — Семен Ґедзь, а я — Семен Комар! От як! Мені добре з ним. Він — добрячий-добрячий, бабуню! Е, ні, я ніколи не сварюся з ним!

Семен Ґедзь іще більше похмурюється і кумедно випинає нижню губу, загнувши її донизу. Комаха залізла в холошу і лоскоче ногу, але Ґедзь боїться поворухнутися.

— І не сварися, синку, не сварися, дитино моя. Ви ж обидва — сирітки собі, наймиточки собі бідненькі, працьовнички гіркі. Одне одному помагати повинні, та прощати, та жити в злагоді. Я ж знаю Семенових батьків. Повмирали, бідненькі, покинули його, як-от і тебе твої батьки, сиріткою. Та в тебе хоч я була. Яка вже там стара та нікчемна, та все ж таки рідна. А воно ж, нещасненьке, по чужих людях, та без доброго слова, та голодне, та невмите, та босе росло.

Семен Ґедзь прикушує нижню губу, а вона все чогось труситься. Тоді він швидко озирається і бачить, що двоє телят уже на баштані, уже мотають головами, скубуть уже якусь гудину. Він робить люте лице, рачки відповзає від куреня, далі схоплюється на ноги й мовчки стрімголов летить униз, несамовито замахнувшися ґирлиґою. Телята, помітивши його, перелякано шугають убік і тікають до череди. Навздогін їм із шелестом, наче від крил шуліки, летить гирлига і так б'є по ногах заднє теля, що воно аж присідає. І тільки тоді Семен Ґедзь на ввесь голос кричить:

— Ах ти ж, бісова душе твоя чортова! Ах ти ж, мацапуро ідольська! Куди, бодай ти йому виздихало?!

З-за куреня вибігає з кийком Семен Комар і біжить униз. І навіть здалеку видко, що очі йому перелякані.

— А що? На баштані були??! Га, Семене?

— Та ні, тільки підлазила чортова душа. От, кляте та вредне яке! Так його туди й тягне, хоч чорта йому дай. Давай, Семене, гнати за Копанки. Хай йому біс із баштаном їхнім, хай він йому завалиться. Семен Ґедзь на Семена Комара не дивиться, на телят сердиться, але Семенові Комарові щось чудне в його сердитому голосі чується.

А тут і бабуся до них чимчикує, за кожним кроком ціпочок наперед висилаючи. У другій руці в неї клуночок невеличкий.

— То піду я вже, дітоньки. Оце ж вам гостинчики від старої, бубличків трошки. А в вузлику, Семеночку, чотири копійки. Дві тобі, а дві Семенові. Канахветів* собі на празнички купите.

*Канахвет (розм.) — себто цукерки.

Семен Ґедзь одвертається і великим пальцем ноги підважує сухий кізяк. А Семен Комар бере бублики і зараз же подає їх Ґедзеві.

— На, Семене, заховай.

Семен Ґедзь повертається, зиркає на бублики й похнюплюється.

— Та чого ж мені? Ховай до себе.

Старенька не чує, але привітно посміхається поморщеним личком до обох.

— Та ти — старший, то хай у тебе буде.

І Семен Комар запихає Ґедзеві в торбу червоненький клуночок. Семен Ґедзь уже гирлигою колупає кізяк, наче не в його торбі длубається Семен Комар.

Бабуся прощається, бурмотить якісь молитви і потихеньку дряпається на гору. А хлопці розходяться: Семен Ґедзь біжить до своєї череди, а Семен Комар до своєї.

Відігнавши худобу геть-геть за Копанки, вони сходяться посередині між двома чередами, виймають із торби хліб, розв'язують із хустинки бублики і починають обідати. В одній руці шматок хліба, вмоченого в сіль, рудого, як кізяк, а в другій — рожевенький та білесенький бублик.

Раз хліба, раз бублика. Раз хліба, раз бублика. Оце так обід!

Потім, пообідавши, Семен Ґедзь зненацька обіймає Семена Комара за плечі й притягає до себе, так, значить, по-товариському, по-парубоцькому.

— Ну, а тепер давай "Бочечки"! Горою виводить умієш?

Семен Комар увесь щасливо зашарюється і пошепки каже:

— Вмію.

— Ну, так підхоплюй!

І, прокашлявшись, Семен Ґедзь розгойдує пісню знизу:

Ге-е-ей, ти, бочечко...

Тут Семен Комар як не вистрибне, як не шугне вгору:

Ге-е-ей, дубовая, гей!..

І голоси, обнявшись, ширяють над балкою, над чередами, над мерехтливими хвилями розпеченого сонцем повітря. Семен Ґедзь лівою рукою підпирає щоку (бо правою обіймає Комара), а Семен Комар і собі робить те саме, та ще й очі обидва примружують.

Гей, в тобі наливка

Та гей, медовая, гей!

Але тут над самими головами їхніми раптом чийсь голос:

— Так, так, хлоп'ята. Співаєте собі? Га?

Хлопці аж скидуються від несподіванки й озираються: пан! Верхи на Шмулику, в широченному брилі, а шия руда-руда та гладка. Гострі маленькі очі, як два кінчики осоки, ласкавенько посміхаються, а настовбурчені вуса — неначе два снопики під носом.

— Любенько співаєте собі? Га? А худоба на баштані пасеться? Га? Чия то була на баштані?

Тут Семен Ґедзь здивовано витріщується на пана.

— На якому баштані?

А Семен Комар аж сірий, як кістка, став від страху.

— Та он на тому, серденько! От там-о-о! — любенько показує пан пужалном гарапника* до баштану. — Пасли ви там?

— Пасли.

— А чия череда була оце тільки що на горі, коло баштану?

— Моя.

Семен Комар злякано зирка на Ґедзя: яка ж його там череда була, коли там були телята??! Пан теж ніби здивований.

— Твоя, кажеш?

— Моя. Та на баштані вона не була. Побий мене сила Божа на цьому самому місці, як хоч на межі була одна нога!

І так же певно, так щиро це каже, що пан якусь мить мовчить, потім шарпає Шмулика за вуздечку, повертає й їде до баштану.

— Побачимо... — бовкає він.

Хлопці мовчки стоять і довго дивляться вслід йому. Вони бачать, як пан під'їжджає до баштану, як злазить із коня і, нахилившись до землі, щось розглядає. Потім помалу іде понад межею і придивляється, шукає слідів! Нарешті сідає на коня і ще собі вгору. Нічого, значить, не помітив!

*Гарапник — батіг.

— А що? Знайшов? — сміється Семен Ґедзь. — Щоб ти собі трясцю знайшов, душе чортова! Гайда пити до копанки!

І, знову обнявши Семена Комара по-парубоцькому, за плечі, Семен Ґедзь весело відпихає кашкет аж на потилицю, підставляє підсмажене лице до сонця й затягує:

Ге-е-ей, ти, бочечко...

Семен Комар теж одсуває шапчину аж на шию, обіймає Ґедзя за стан і підхоплює:

Гей, да дубовая, гей...

Мазунка проводжає дві сплетені в обіймах постаті аж донизу, зітхає й лягає біля жовто-перістої Німкені. Степ мерехтить і густо та солодко дихає чебриком.

"ОЙ ВИПИЛА, ВИХИЛИЛА..."

Сьогодні вітер — пан над небом, степом, над усім містом. Небом жене кучугури жовто-білих хмар, перевертає ними, як перинами, сіє хмаряним борошном по небесній блакиті. Степом суне величезні запони пороху, затуляє ними сонце, обгортає сірим, бурим волоком усе місто внизу. І будинки, церкви та сади, — неначе спіймана в той волок риба та жабуриння, — ледве проглядають крізь плетиво пилу.

Люди на вулицях низенько схиляють голови перед паном вітром, поштиво держаться за шапки і жмуряться, кривляться, кліпають очима. Дерева хиляться всі в один бік, усі трусяться і всі хочуть од страху до землі прилипнути. Дахи скриплять, тини тріщать. Кури позабивалися попід повітки та паркани, а горобці позатихали та понашорошувались у затишку. А пан гуде, а пан шипить, свистить, гасає. І ні впину йому, ні перепони нема.

Що пан, то пан, та не над усіма. Гришка, Муся, Котик та Юшка анітрішки не бояться його. Він і так, він і сяк, то з одного боку хапне лапою, то з другого метне хвостом, то згори налетить, то спіднизу підкотиться, — шкода, ніяк не дістане: бо захищають їх дві високі стіни довжелезних амбарів, що сходяться отут гострим кутом. А в самому гостряку того кута і сидить собі вся компанія, наче на печі. Перед ними пустир, за пустирем унизу місто, над головами хмари пороху, в поросі скажено женуть папірці, пір'я, солома, а компанія собі полежує, посвистує, покурює. А хотіли б, то й у "пувички"* грали б собі. Та поки що не грають, — нехай Ланка надбіжить.

Тепер між собою не хочеться грати. Тільки з Ланкою і тільки проти неї! Навіть Юшка, Ланці закадика**. Бо й у нього ж, паршива, повигравала усі ґудзики, не пожаліла. І скільки вона тих "пувичок" понавигравала у всіх, так аж страх! Повні кишені раз у раз додому носить. Котика дома вже два рази сильно били за те, що з усіх штанів, пальт, кохтин ґудзики пообрізував. Муська попрогравала всі сімаки***, що збирала одночасно з Гришкою. А сімак же — не "пувичка", як який, то й десять, а то й двадцять ґудзиків вартий. Гришка своїх не програвав, то правда, так йому добре: в батьків своя крамниця, —

забрався, як ніхто не бачить, і набрав ґудзиків, скільки схотів. І не треба сімаків розмінювати, щоб програвати Ланці.

*"Пувички" — гра в ґудзики (тут) або власне ґудзики.

**Закадика — приятель, друг.

***Сімаки — так називалася в народі тодішня семирубльова асигнація та двокопійчана монета. Схожі на монету ґудзики також називали сімаками.

І що то таке з тою Ланкою сталося?! Як сказилася, — майже ж не буває тепер, щоб вона програла, щоб не поцілила в ямку. Як не далеко "пувичка" від ямки, неодмінно зажене. Якось так, неначе кішка, уся збереться, наїжиться, очі гострі, пальці скручені, — клац ними, й "пувичка", як по нитці, просто в ямку біжить.

Та й уся вона тепер інша стала: така важна, та стара, та хазяйновита, та задавака. На вулицю, чи в степ, чи навіть на річку її й не докличешся. Куди там, — адже ж вона — хазяйка тепер! Як занедужала мати на ноги, та ні на базар сама, ні до печі, нікуди не може ступити, так з того часу Ланка й загнула кирпу. Бо вона ж тепер і на базар ходить, і обід варить, і хати прибирає, і воду таскає. Та ще й материну роботу заказчикам розносить. А мати тільки за машинкою сидить та шиє. (Скільки то тих виграних Ланкою ґудзиків понашивала вона, ой-ой-ой!)

Одне слово, стала хазяйкою на всю губу. А саме ж таке, що ще тільки перший клас скінчила. Вісім літ усього, а здається на всі вісімнадцять. Подумаєш, яка штука: на базар ходити! Кожний ходив би, коли б у матері ноги захворіли. Але треба тільки подивитися, як вона пишно додому зо своїм кошиком вертається. В кошику тому дві цибулини, три картоплини та рудий іржавий оселедець, а пихи в "хазяйки" стільки, наче ввесь базар з собою забрала. Котик раз хотів

зазирнути чи витягти щось із того кошика, так Ланка так гепнула його кошиком у живіт, що аж ноги задер бідний хлопець.

Ну, а найдошкульніше було те, що обгравала ж усіх, наче овець стригла. І шкода ґудзиків, і дивно на себе, і соромно: що ж це, всі вони гірші за неї, чи що?!

— Та даваймо грати, Ланка, мать*, не прийде. Бо вітер. А як вітер чи дощ, так у матері ноги дуже болять, і Ланка воду парить.

*Мать (розм.) — тут: мабуть.

Котикові не терпиться і дуже кортить швидше пограти на ті ґудзики, що позрізав учора з рукавів у гостей. Гостей найшло вчора таки чимало до батька, парко, душно було, піджаки поскидали, от він і поживився. І пувички такі ловкі, блискученькі. Правда, всі маленькі, бо з рукавів. Та з передів небезпечно було зрізати, відразу помітили б.

Але Мусі не хочеться грати без Ланки. Ну, що за щастя виграти в Котика, чи в Юшки, чи навіть у Гришки. От у Ланки, оце так! Та понавигравати-понавигравати в неї стільки, щоб аж скорчилась од досади ота скупердяга й задавака!

Ну, коли так, то Котик сам з собою починає грати. Вітер часом заскокує й надимає йому міхуром сорочку на спині та задирає, як курці хвоста, чуба ззаду. А всі лежать під стіною і ліниво дивляться на нього. Аж от раптом чується збоку крик: "Агов!" Усі швидко повертаються в той бік: Ланка! Біжить і на бігу косиці свої на голові вмощує. А їх у неї така сила, і так вона їх круг голови обмотує, що то вже й не голова, а наче плетений із темної лози кошик, перевернутий догори денцем.

Та от і до кумпанії* вибігає тепер уже не так, як раніше. То, бувало, як вирветься на вулицю, то з радості аж танцює вся. Кругле личко грає ямками на щоках та підборідді, кирпатенький носик задиркувато

стирчить догори, очі прискають сміхом, як із двох сикавок. Та смішна така: підіпреться, бувало, одною рукою в бік, у другу ганчірочку (замість хусточки) і, підтанцьовуючи, загонисто виспівує:

Ой випила, вихилила,

Сама себе похвалила,

Бо я панського роду,

П'ю горілочку, як воду.

Зовсім так, як часом співала її мати, коли ноги не боліли та під чаркою була. Так само навіть хитренько одне око прижмурює, ніжкою пристукує і підморгує.

*Кумпанія — компанія.

А тепер не співає, не підморгує, а до гри вибігає, як до роботи. Швидше, швидше давайте навигравати їй пувичок, і вона знову побіжить додому пришивати їх заказчикам. А зелені, як у кішки, очі її так і ходять, так і ходять од жадності. А така ж була славна, весела та дружна, — перша, бувало, всякого з біди виручить, собі бебехів од матері заробить, а товаришеві поможе. А тепер, як у хазяйки пошилася, — еге! — у товариша останнє забере.

Ланка підбігає, нашвидку обводить усіх оком, заклопотано зирка на небо (скільки, мовляв, часу має на "роботу") і хитає головою на ямку:

— Давайте грати, чи що?

І вже виймає з кишені свого плесканого сімака, що його й чорт не зажене в ямку, крім неї самої.

— Давай, — устає Гришка й обережненько відклада свою коробочку з сімаками під стіну. Тими сімаками, що в коробочці, він ніколи не грає, бо це в нього не прості сімаки, а "калєкція". Там є такі сімаки, що тільки самі генерали носять і ні в одної душі в їхньому городі немає: золоті, великі, з крилами та лапками. За один такий сімак сто "пувиць" дай, та й то не купиш. Ланка вже підсипалася, щоб виграти в Гришки сімаків із коробочки, так Гришка не дурний, нізащо не грає на них.

Тінь од амбарів пересувається вже за ямку, і сонце тепер ні в голову не пече, ні в очі при грі не б'є.

Грають тільки Муся, Котик, Гришка та Ланка. А Юшка — ні, бо в нього ні одного ґудзика немає. Ще вчора одірвав останнього від своїх штанів і застібається тепер цурупалком.

Ну, Ланка, розуміється, зараз же вся наїжується, як кішка за горобцями, губи стають тоненькі, очі вузенькі та колючі. І кида вона свого проклятого сімака так, що все він або в саму ямку поціляє або найближче до ямки пада. А вже як чий ґудзик найближче до ямки, тому першому й заганяти інші "пувички" в ямку. Ну, а на це Ланку мама родила: один за одним, один за одним, так і біжать з-під її пальців усі ґудзики в ямку. Майже нікому й бити не дає!

У Гришки губи, вуха і лице стають червоні-червоні, як Мусине намисто. А вії через те ще жовтіші та пухнастіші. Він уже й доріжки від ґудзиків до ямки рукою розмітає та губами продуває, і пальці так само, як Ланка, складає, коли б'є, і оком довго-довго виміряє. Та все ні до чого, — Ланка з-під носа видирає!

— Не хочу більше грати! — каже нарешті Гришка й відходить до своєї коробочки.

Гришка — добрий і м'який, але дуже не любить бути у чому-небудь позаду когось. Тоді він стає не то сумний, не то ображений і все дивиться кудись убік своїми сивими, у жовтих віях, очима.

— Оттако! — дивується Ланка. — А хто ж казав, що на цей раз живою мене не випустить? Хвалився, що й сімака мого виграє, а сам тікає.

Хитра паршивка: ото, щоб тільки під'юдити, щоб розсердився та знову грав. Та Гришка не піддається:

— Казав, то й казав...

А сам бере в руки свою коробочку й починає розглядати сімаки.

Вони чепурненько рядочком лежать усі, неначе крихітні диньки на темному ряденці. Одні зовсім прості, солдатські, сиві; другі біло-срібні; інші жовтяві, плескуваті, з якимись сокирками та гачками; ще інші — темно-жовті, кошлаті, пукаті, а деякі — ясно-золоті, поважні, великі.

Всі зараз же зближаються до коробочки й зазирають у неї, стукаючись головами.

— Оце так сімачки! — зітхає Котик і обережно, як до дитини в колисці, просуває палець у коробочку й торкається ним до сімака. Гришка не забороняє, він — добрий і не жадний.

— А який найдорожчий? — суворо питає Юшка.

— Оцей, — показує Гришка на маленького, чудернацького сімачка, що, наче золота кузочка, склавши крильця, лежить посередині.

— Оцей?! Такий маленький?! — Еге, маленький! А він — німецький. У нас такого й за сто рублів не купиш.

— А диви! Яке!

Ланка стоїть збоку і гостро дивиться через голови на коробочку. Вітер ззаду закида їй пухнасті пасма волосся на очі, лоскоче ними ніс, а вона й не відкидає, тільки водить головою, як од мух.

— Що, Ланко, якби тобі оці сімачки! Га? — ущипливо посміхається Муся.

Ланка нічого не каже, тільки все дивиться в коробочку, на сімаки. А вони ж, як золоті ромашки, тихесенько лежать собі на денці.

Тут Гришка зачиняє коробочку і глибоко зітхає:

— Ех, нема в мене ще одного сімачка! Ну й сімак! От сімак!

І аж головою скорботно хитає. (А вуха все ж таки горять, як хрести на церкві ввечері).

— А який же він? — злякано питає Котик.

Гришка якийсь мент дивиться в далечінь, на місто, засотане жовто-бурою хмарою пороху, і знову зітхає: — Позавчора в городському саду на одному генералі бачив. Не наш генерал. Я наших усіх знаю. Приїжджий.

— Німецький?

— Ні, мабуть, не німецький. Тільки нетутешній. Двома рядками, отако-о, по грудях сімаки. Ще й ззаду два. Білий такий, коротенький

мундир, літній, значить, а на ньому оттако сімаки. Ще й ззаду два. В мене нема ні одного такого.

— А який же він, той сімак?

— А такий: по краєчку наче ниточка золота, вузликами. Сам увесь темненький, як-от п'ятак, а ниточка ясна, золота. Потім шапочка з такими неначе вушками.

А Ланка пильно слухає, і аж уста їй злегка роззявились. Куций носик, побризканий ластовинням, вкрився потом, як росою, кругле, туге личко з ямочкою на підборідді — непорушне, тільки зеленкуваті, з сірими блисками оченята швидко слідкують за кожним рухом Грищиних рук.

— А хіба такого ґудзика купити не можна? — знову суворо питає Юшка і спльовує набік.

— Еге, купиш! Я вже питав. Нема. У нас такої форми не носять, так і ґудзиків таких немає.

— А одрізать?

— У кого?

— Та в того самого генерала.

Гришка аж тетеріє й мовчки дивиться на Юшку: жартує чи справді. Бо Юшку, як коли, то й не розбереш, чи сміється, чи насправжки.

Але Юшка суворо підсьорбує носом і ще дужче похмурюється.

— Авжеж! Узять та й одрізати!

Муся аж у долоні сплескує, і худеньке, рябеньке личко її від страху стає ще довше.

— Яке каже! Сказився?!

— А чого сказився? Узять та й одрізать. Нехай тоді генерал казиться.

Гришка тільки кліпає сивими, немов трохи сонними очима: та ні, сміється Юшка.

— Як же ти одріжеш? Хто ж тебе пустить різати в нього "пувиці"?

— А я й просить не буду, щоб пускали. Сам одріжу. Що даси за генералового сімака? Кажи враз!

Котик навприсядки злякано заглядає збоку в лице Юшці: невже ж справді буде різати генерала?!

Але Гришка зітхає й, не відповідаючи, знову бере коробочку в руки.

— Та ні, ти кажи: що даси?

— Сто рублів! — скрикує Котик.

— А ти сядь! — пхає його Юшка. Котик пада назад, задравши ноги, й уже збирається заплакати. Але Муся зараз же заспокоює його:

— Казала мати куліш перекидати. Забув?

Ну, як куліш, то нічого, Котик плакати не буде. Він тільки трошки відсувається від Юшки.

— Ну, а справді: що даси? Га, Гришко?

— Та що хочеш: ножика, м'яча, шаблю. Тільки достань. Тут Юшка перестає їжити брови й задоволено сміється:

— Ач, ловкий який: "достань"! А на каторжні роботи не хочеш?

— За що?

— А за то. Що ж ти думаєш, у генерала "пувицю" одрізать — це все одно, що Котику куліш перекинути? Враз тебе в кандали закують і під розстріл.

Котик із жахом ширить очі й водить ними то з Гришки на Юшку, то з Юшки на Гришку. Але Гришка не піддається:

— За що?! За ґудзика?!

— А щоб ти знав!

— Та під розстріл?!

— А що ж?

— Хе! Розкажи своїй бабі. Під розстріл!

— Ну, може, й не під розстріл, а в поліцію заберуть як пить дать, брат.

— Ну, в поліцію...

— А там, думаєш, з медом? Як на каторжні роботи приставлять, та як у кандалах, так, думаєш, легко? Ого!

А Ланка слухає так пильно, наче й справді Юшка буде в генерала ґудзики відрізати та на каторжні роботи йти. Але Гришка зо сміхом спльовує набік:

— От сміливий! Одрізав у генерала сімака!

Ну, тут Юшка по-справжньому вже сердиться:

— Та за твого паршивого м'яча щоб ото долю свою в кандали закувати?! Бач, масалка!

— А хіба я тебе силую?

— А ти ж кажеш: "достань". — Так ти ж сам питав: "А що даси?"

— А ти й повірив?

Муся схоплюється на ноги. Е, вже почали! Цей Юшка раз у раз отак: сам заведе-заведе, а тоді до інших чіпляється.

— Ану, гайда ще в пувички! Гришко, ходім! Ланко, бережись!

Але Ланка якось чудно витріщилась на Гришку й стоїть, як задубіла.

— Ну, Ланко! Гайда!

Ланка швидко зирка на Мусю й іде до ямки. Але тільки всі поставали вряд, щоб кидати ґудзики, як вона зненацька бухка до Гришки:

— А цебер дав би за генеральського сімака?

У Гришки одвисає губа від здивування.

— Який цебер?!

— Та такий. Простий. Ну, цебер. Маненький. У вас у лавці є.

Гришка нічого не розуміє. Та й ніхто не розуміє. Чого цебер? Який цебер? Сімак і цебер. От тобі й маєш!

— Та ти що: хочеш, може, в генерала сімака одрізать?

— А даси цебер?

Єй-бо, здуріла дівчина: цебер та й цебер. А очі гострі та жадні, неначе ґудзика до ямки заганяє. Значить, не жартує. Е, ця не як Юшка, ця не жартує.

І Гришка, і Юшка, всі бачать, що тут уже не жарти, що ця скажена навсправжки готова в генерала сімака різати.

Сиві, півсонні Грищині очі якийсь мент ошелешено кліпають на Ланку, і губа одвисла.

— Та ти справді?

— А даси цебер?

— Тю на неї! Що за цебер такий?!

— Та який цебер?! Диви!

Тут уже й Ланка сердиться:

— Який, який! Цебер та й годі! От такий, як у вас у лавці стоять. От такий. Зовсім маленький.

І навіть рукою показує, який саме від землі.

— А як же я тобі його дам?!

— А як хочеш. Візьми та й дай. Викоти ввечері на двір та сховай десь. А потім з Юшкою принесеш мені.

— Та нащо тобі той цебер??

— А от так. Даси цебер, достану тобі генеральського сімака.

— Як же ти достанеш??

— Одріжу.

— В генерала?!

— Та не в тебе ж.

Сказилася дівчина, істинно сказилася. Ні поліція, ні каторжні роботи її не лякають. У генерала сімака різати!

— Та як же ти будеш його різати?!

— А так. Одріжу та й годі. Ти тільки покажи мені його здалеку.

— Генерала?!!

— Та не Юшку ж.

Куди там уже в ґудзики грати! Які тут у біса ґудзики, коли таке страшне діло затівається.

Котикові очі стають такі перелякані, неначе його спіймали з цигаркою. Юшка раз за разом підхлюпує носом і не зводить очей з Ланки. Гришка не знає, що сказати. Муся зблідла. Тільки Ланка так само швидко, гостро й хижо бігає по Гришці очима.

— Ну? Даси цебер? Кажи!

Та тут уже не цебер і навіть не сімак у голові. А як же ж вона різатиме того сімака в генерала, — от що! А як у поліцію заберуть? А як під розстріл пошлють? Хто ж знає, може, й справді за таке під розстріл?

Та цій скаженій усе те нічого, їй аби цебер. Коли та як, та який саме цебер дасть їй Гришка. Та щоб наперед викрав із крамниці, та щоб сховав, та щоб усі побожилися, що не дадуть обдурити.

А про сімак і клопоту нема, неначе вже відрізала його та в кишені їй лежить.

Аж вітер од здивування притих. Аж небо стало жовтогаряче вгорі та буро-цегляне над містом.

Ну, що ж, Гришка готов хоч сьогодні вкрасти цебер із крамниці та з Юшкою занести його на глинище. Там ніхто не буває. А коли закопати в землю, то, як і забреде хтось на глинище, все одно не побачить. Як Ланка здобуде сімака, тоді хай відкопує собі свій цебер та й несе його з Юшкою додому. А як не добуде, тоді Гришка з Юшкою відтарабанять його знову до крамниці. А Ланка тоді вже нехай сама за себе розплачується чи в поліції, чи на каторжних роботах, чи як собі знає. Гришка за це вже ніяк не відповідає.

— Б'єш так руку?

— Б'ю!

І пришелепувата дівчина з розгоном ляпає по простягненій Грищиній долоні рукою. Гришка затискує її руку й хитає Юшці головою:

— Розбий.

Юшка суворо розрізає ребром своєї руки зціплені руки Гришки та Ланки. Договора складено й припечатано. Тепер уже годі, тепер уже ніяка сила не розірве.

— А коли ж генерала показувати?

Ну, генерала показати не штука. Хоч сьогодні, хоч завтра, коли хоч. Та його й показувати нема чого, він щодня бува в саду, як музика гра: такий товстелезний, круглий та куций, чиста тобі біла цибулина по стежці котиться. Очі банькаті, чорні, а пика червона, аж сиза. Один він такий на ввесь сад, одразу впізнати можна. А з ним раз у раз дві пані, одна стара та погана, а друга молода та ще поганша.

Та Ланка, проте, хоче-таки, щоб Гришка показав сам. Хтозна, ще нападеш на іншого кого. Пани та генерали всі товсті.

Добре, Гришка готов показати. Хоч зараз.

Ланка дивиться на небо, — чи встигне вона зараз і в сад збігати, й додому до вечері не спізнитися.

— Ну, гайда зараз! Тільки я додому заскочу. Жди мене біля Хаїмового рундука*!

*Рундук — господарська будівля.

Але тут виступає Юшка:

— Тільки ж глядіть, хлопці: нікому ані слова! Чуєте? А то всіх на каторжні роботи. Чуєш, Котику? Боже тебе борони! Мовчи!

Котик злякано шепоче:

— Я мовчатиму.

— Ну, а тепер гайда!

Ланка біжить уперед, на бігу стягаючи плетиво косичок на голові, бо воно від бігу розлізається. А всі помалу сунуть за нею.

Правда: винести цебер, хоч і маленький, із крамниці так, щоб не помітили, потім таскати вулицями аж до глинища, та скочувати до ями, та закопувати — все це не легка справа. Але що вона супроти того, щоб сімака в генерала відрізати? Дурниця. Ну, прочуханки дали б, коли б спіймали. Та й годі. А там же тільки подумати, та й то страшно: відрізати в живого генерала ґудзика! На ньому, при ньому, при всіх! Та тут же каторжні роботи як пить дати!

Що й казати: Ланка спаршивіла, Ланка закопилила губу, Ланка готова тепер у найближчого товариша останню "пувичку" з штанів одгризти. Це все так. Та все ж таки шкода, як загине за якогось там паршивого сімака. Хай він йому сказиться, тому генералові, хай він згниє на ньому. І на чорта їй отой цебер?! Хазяйка, бач, на хазяйстві цебер їй потрібний. Так за нього на каторжні роботи йти чи, може, й життя рішатися?!

Та куди там: і не кажи їй нічого, і не слухає, тісно губи тулить і одно товче: цебер та й цебер. За цебер вона готова в самого сатани хвоста відрізати.

Але, здається, легше вже в самого сатани хвоста різати, аніж у генерала ґудзика. Як це можна зробити? Яким способом, матінки рідні!

Муся аж ногу об ногу чухає з цікавості, нетерплячки та страху. Та Ланка нічого не каже, вона собі своє знає. Вона тільки вперто й мовчки гострить ножика об камінь. Ножик — старий-старий, з чорним дерев'яним держальцем, обгострений так, що став подібний до куценького кинджала. Гострить-гострить та й спробує на пальці. Ні, ще не зовсім гострий, ще не так, як треба. А треба так, щоб був як бритва, щоб різав усе, як коса траву, — чик і нема.

Генерала Ланка вже бачила, напам'ять його очима вивчила, усі ґудзики на грудях, на рукавах та на спині перерахувала. Справді, генерал — як біла здоровенна цибулина на ніжках. А як ходить, то сопе, неначе водокачка: хак-хак-хак! Та все хустинкою сизу пику й шию витирає.

Ну, та от уже й ножик нагострено. Такий уже, що, здається, й самого сімака розріже.

Тільки Ланка не хоче, щоб хто-небудь із товаришів був у саду, як вона ґудзика різатиме. Вона сама хоче. От сама та й годі. Як на каторжні роботи попаде, так нехай сама. А то ще когось із них спіймають з нею. Тільки нехай усі ждуть її тут, коло інбарів*. А як не вернеться вона сюди до ночі, то нехай Муся чи Юшка підуть до її мами та все-все їй розкажуть, як, та що, та за віщо вона на каторжні роботи попала. І щоб за цебер не забули сказати. Надто за цебер! (От проклятий той цебер!)

Ну, що ж, коли не хоче, щоб хтось із нею йшов, то нема ради, хай так і буде.

*Інбар — амбар.

У Мусі на очах сльози виступають, коли Ланка, міцно втокмачуючи свого кошика на голові, біжить униз вулицею. Гришка винувато та розгублено кліпає сивими, важкими очима. Юшка суворо підсьорбує

носом, а Котик од страху міцно вп'явся в руку Мусі й широко-широко дивиться вслід Ланці. Пропала дівчина. Прощай, Ланко!

Городський сад аж захлинається музикою. Труби ripають, флейти жалібно стогнуть, бубни бухкають. Дерева, понакидавши на плечі передвечірні жовтогарячі шалі, сяють радістю.

А Ланка лежить у кущах бузку і гострими, хижими очима дивиться на ту стежку, що нею генерал проходжується. Нема генерала, не видко нігде білої цибулини, не котиться, не хакає, як поросна свиня. Музика стихає, і тоді шаркіт ніг на доріжках стає чутніший. Панські діти обручики котять, м'ячиками перекидаються, усі такі біленькі, чистенькі, в черевичках гарнесеньких. Коло них няні та мами, бережуть їх, щоб не впало котре, щоб носика свого делікатного не розбило.

А Ланка лежить у кущах і хижо водить куцим носиком поміж гіллям, неначе винюхуючи свого генерала.

І знову грає музика. Скрипки схлипують, як наплакавшись, труби понуро гудуть, мовчать бубни. Сумно-сумно.

А генерала все нема.

На доріжках стає рідше ніг та спідниць. Сонце сідає все нижче й нижче десь там за садом, і жовто-гарячі шалі дерев стають усе червоніші та червоніші.

А генерала як ковтнуло!

Ланка рачки переповзає поміж кущами на друге місце, ближче до доріжки. І тут одразу бачить на зеленій лаві білу цибулину. Генерал сидить спиною до Ланки, і зад його кругло та широко роздушився на сидінні, як тісто на столі. А поли білого мундира, неначе крила стомленої курки, розіп'ялись на обидва боки. Поруч нього сидять дві

пані, одна з жовтою парасолькою, а друга під синьою. А сонце всіх їх обливає червоним-червоним.

Ланка швидко-швидко, як ящірка, переповзає через галявинки під ті кущі, що біля них сидить генерал. Губи їй тісно-тісно стулені, неначе травинку затиснула, а зелені очі гостро примружились, немов у далеку далечінь вдивляється. Обережно пролізши поміж стовбурцями кущів, вона підповзає до самої лави. Їй чути тепер, як хрипко дихає генерал, як рипить пісок, коли хтось шаркне ногою, як бубонить пані з-під синьої парасольки. Але що саме бубонять вони там, Ланка не чує, бо у вуха їй страшенно гупає серце, так гупає, що аж ув очах стає каламутно і ноги м'якнуть.

Та хоч каламутніє в очах, а вона, проте, не зводить їх із двох ґудзиків, що жовтіють на білій спині генерала.

Ланка зиркає по обидва боки доріжки. Людей тут зовсім мало. Та як підлізти до самої лави, то її з доріжки за спинами генерала та його пань ніяк не буде видко.

Ланка, зціпивши щелепи, тихо-тихо переставляє руки та коліна і підповзає до лави, як жаба до мух. От уже над самою головою її звис, неначе опара* з діжі, білий зад. За ним, як дві зірки за горою, два жовті чудернацькі сімаки. Дійсно, золота, вузликами, ниточка по краєчку і два вушка на шапочці. А самі плескуваті та великі. Мундир коло них зібрався в зморшки. Значить, до тіла сімаки не пристають. Якщо потихеньку-потихеньку придержати сімака одною рукою, а другою підрізати обережненько, то генерал і не почує.

*Опара — тісто, що "росте" перед замісом.

Ланка витягає з кишені ножика, замотаного в ганчірочку, вимотує його з неї й озирається. Ні, її нізвідки не видно. От аби тільки генерал спиною не почув. Та от ще серце гупає у вуха та в голову так, що дихати

важко і руки дуже трусяться. Наче відер з десять води на гору виносила.

Ланка набирає з усієї сили повітря в груди, немов пірнаючи, заціплює зуби й підводить обидві руки над задом генерала. А зад наче очима дивиться на неї двома ґудзиками, і зморшки мундира злегка-злегка ворушаться від генералового дихання.

Ланка тихенько-тихенько торкається двома пальцями до ґудзика і нігтями притримує його за краєчки. Але тут генерал ворушиться і рука Ланки, як метелик з квітки, злякано спурхує з ґудзика. Потім знову підкрадається, сідає на сімак пучками і нігтями злегка відтягає його від мундира. А друга рука вже підносить ножик з чорним держальцем і нечутно підсуває під ґудзика. І не встигає Ланка трошки надушити, як ґудзик, неначе стигла грушка, зразу ж одпадає від спини. Ланка цупко стискує його пучками і швидко засуває в кишеню.

Але в цей же мент, чи від того, що довго дух затримувала в собі, чи чого іншого, в грудях їй так свербить, що вона з усієї сили вибухає кашлем, — немов із Грищиного пістолета вистрелила.

Генерал і дві його пані, як підстрелені, аж тіпаються від несподіванки й раптово обертаються.

Обертаються і на мить дубіють: біля самої лави, під самим генералом стоїть навколішках дівча з дикими очима і гострим, як кинджал, ножиком у руці.

— Хто така?! Хто така?! — розгублено хрипить генерал. А сам хапливо-хапливо совгає задом і стягає його з лави.

— Та хто така?! Та ти чого?! — злякано кричить стара пані. — Що тобі треба?!

А Ланка стоїть навколішках, держить ніж у руці й мовчки, заціпенілими очима дивиться вгору на перелякані і люті обличчя під парасолями.

Раптом молода пані оббігає лаву й хоче підбігти до Ланки. Але стара з жахом кричить їй:

— Не підходь до неї, не підходь! Ще ножем штрикне! Поліцію сюди! Клич поліцію! Це соціалісти підіслали! Клич поліцію!

А Ланка стоїть і все дивиться вгору, наче молиться до жовтого старого лиця під синьою парасолькою, їй би в кущі ящіркою поміж листям прошмигнути, а вона ні ногою, ні рукою рухнути не може. А в ухах гуде, а серце впало кудись у живіт, в очах усе в тумані.

Біля лави збирається вже ціла юрба. Хтось кричить, хтось свистить. А Ланка все стоїть навколішках і водить очима по лицях, що з острахом зазирають до неї через спинку лави. Раптом хтось іззаду хапа її за плече й за руку, що держить ніж, і сильно ставить на ноги. Потім чиїсь пальці видирають ніж із руки, а другі пальці тягнуть за плече і витягають на доріжку.

І як тільки витягають, так стара пані кидається до Ланки, нахиливши до неї жовте люте лице.

— Ти чого тут з ножем? Га? Кажи зараз же: чого? Що ти хотіла?

І аж стукає складеною парасолькою об землю. Ланка ж тільки ковтає щось горлом і мовчить.

— Кажи мені зараз же: чого сиділа там з ножем? Кажи!

Та мовчить Ланка. Кошик волосся її збився набік, косиці повисмикувались із плетива. Але тепер Ланка не вмощує їх. Куций носик її став сірий, як із вапна, а ластовиння потемніло на ньому.

Аж ось, нарешті, крізь юрбу продирається величезна постать поліцая. Він у парусиновій блузі, з шаблюкою на боці й широченною рудою, аж червоною, бородою. Ланка з німим жахом переводить очі на нього, задравши голову, як до дерева. Але він тільки зирка на неї і зразу ввесь чудно витягається, закидає чогось руку набік, приставляє долонею до картуза собі й стоїть так перед генералом. І генерал, і генеральша, і панок з кокардою розповідають поліцаєві, а він усе стоїть, прип'явши руку до козирка.

Потім Ланку знову питають, знову шарпають, а вона все так само тільки зирка спідлоба й мовчить.

— Забери її! — нарешті сердито гирка генерал. — У поліцію! Розслідувать!

Тоді тільки городовик пуска свою руку з козирка, хапа нею за плече Ланку й штовха наперед. — Пішла! Жживо! Я тобі дам, босявка паршива! Ланка від штовхана спотикається, але поліцаєва рука міцно тримає її за плече й майже несе її поперед себе.

Вся юрба суне за ними аж до воріт саду. (Але з саду не виходить, бо треба тоді брати другий білет, щоб вернутися).

Поліцай і Ланка ідуть самі вулицею. Йому дуже низько вести її за плече, — доводиться аж згинатися, — через те він бере її за руку. Рука Ланки в його величезній руці — як лапка мишки в лапі ведмедя. Голова її й до пояса йому не дістає, а босі ноженята поруч величезних чобіт — неначе дві стеблинки квіток коло двох стовбурів.

— А, чортеня прокляте! Ти диви, га? Яка мені історія!..

І чи дивується, чи сердиться городовик, не можна розібрати. І чи до Ланки, чи до себе каже, теж не знати.

Він ступає поволі, важко та поважно. Але Ланка мусить підтюпцем бігти побіч нього, щоб рівнятися з ним.

На вулиці люди не збираються коло них купою, не чіпляються, навіть не дивляться. Іде собі городовик з дівчинкою, — що тут такого. А того й не знають, що її з ножем коло генерала спіймано, що її в поліцію на каторжні роботи ведуть.

А поліцай іде-іде та й знову:

— Гм! З ножем... Чортеня прокляте! Ти диви, їй-богу! Таке мале!..

Раптом Ланка тягне свою руку й жалібно каже:

— Дядю, пустіть мене!..

Городовик од здивування аж зупиняється.

— Як-то пустить?! Куди??

— А додому. Мені треба їсти варить. Уже вечір.

І, задравши голову так, що всі жили на шиї натягаються, вона дивиться вгору до рудої бороди. З-за бороди до неї визирають двоє сірих маленьких очей. Вони в білих віях, як у молодесеньких рожевих поросят. І не сердиті, а, видко, дуже здивовані.

— Та ти хто така? Чого з ножем там сиділа?

Ланка потуплюється й мовчить.

— Ну кажи ж, коли забалакала. Язика ж, видно, маєш. Кажи: чого хотіла'і Хто тебе туди послав?

— Мене ніхто не посилав. Я сама.

— Чого ж ти сама? Генерала вбивать?

Тут Ланка аж шарпається вся.

— Та кого вбивать? Я нікого вбивать не хотіла. Чого вони причепилися?

— А чого ж ти з ножем там сиділа?

Але на це Ланка знову потуплюється й мовчить.

— Ну, кажи ж. Кажи по совісті, всю правду. Лучше буде. Я ж бачу, ти мала, куди ж тобі там убивать. Чого ти там хотіла? Га? Ну?

Ланка ще якийсь мент мовчить, потім раптом суворо, але рішуче бовкає:

— Я сімака в нього одрізала.

Городовик, уражений, аж присідає, щоб краще чути.

— Якого сімака?? У генерала?

— Атож.

— Де?!

— А ззаду. В нього було там два. А я одного одрізала.

Поліцай ошелешено кліпає на неї білими віями.

— Ти диви!.. Хе! Та чи не брешеш ти, дівчино?

— А єй-бо, що не брешу! Ось і сімак.

І Ланка виймає з кишені ґудзика й показує поліцаєві. Він бере його своїми величезними пальцями, підносить до лиця і крутить на всі боки.

— Ти диви!.. Хе! Таки справді сімак.

Але Ланка, вхопившись одною рукою за пояс городовика, другою тягнеться вгору:

— Оддайте, дядю, одда-айте!

Та городовик оддирає її руку з пояса і сердито каже:

— Куди за пояс рвеш! Стій смирно. Я тобі дам сімака, чортеня паршиве! Як же ти сміла в генерала казьонні пуговиці різать?! Га?!

— А йому шкода? Я ж усього один. А в нього аж дванадцять. Десять спереду і два ззаду.

Городовик аж плечима знизує, не знаючи, що на це сказать.

— А диви!.. Дванадцять.

А Ланка знов обережно сіпає за полу й тягнеться рукою за ґудзиком.

— Оддайте, дядю! Ой, оддайте, дядю, бо вмру!..

— Тю, дурне яке! Та ти ж понімаєш, що ти — злодійка? Ти вкрала чуже добро з ножем, з розбоєм. А ти кажеш: "оддайте". Чия ти? Хто твій батько?

Ланка похиляє голову й глухо каже:

— В мене батька немає. На паровозі вбило.

— А мати є?

— Є.

— Чим займається?

— На машинці шиє. Модистка.

— От бач. А ти сімаки крадеш.

Ланка ще нижче похиляє голову й сердито бовкає:

— Я не крала. Я щоб змінять на цебер для мами.

— Який цебер?

— Такий. На воду. В мами ноги болять. Мама не ходять. А їм треба парить ноги в гарячій воді. Щоб із попелом, перцем і м'ятою. Тоді ноги перестають боліти. А в нас грошей нема на цебер. Ми бідні.

Ланка замовкає й босими пальцями качає камінчик. Городовик дивиться на її голову згори й чекає.

— Ну? А сімак же нащо?

Ланка перестає качать камінчик і нетерпляче знизує плечем.

— Та щоб змінять же на цебер.

— Хто ж тобі дасть цебер за сімака?

— Дасть Гришка, хлопець з нашої вулиці. Він складає калєкцію з сімаків. А в нього лавка і єсть цебри. Та маненький цебер. Отакий…

І Ланка знехотя показує, який саме від землі.

— Щоб тільки ноги поставити.

Городовик трохи мовчить, знову вертить перед очима ґудзика, гмикає і знову дивиться на похилену голівку з розкудовченим плетінням.

— Та мати й не ходить ногами? Ланка мовчки крутить головою.

— Та, кажеш, що ти й їсти вариш?

— А хто ж буде? Мама не ходять. Одда-айте, дядю, сімака. їй-богу, я не крала.

І Ланка знову задирає голову й благально дивиться до рудого віяла. А в очах повно-повно сліз, — от-от викотяться й потечуть по зблідлих, тугих щічках.

Поліцай суворо похмурює брови й одвертається.

— Ніззя. Ходім.

— Куди?

— Як-то "куди"? В поліцію. "Не вкрала". Купила в генерала, чи що? "Не вкрала"!..

Вони рушають, і поліцай знову тримає Ланку за руку, а вона підтюпцем біжить коло нього. А з очей їй теж підтюпцем біжать буйні, рясні сльози по тугих щічках.

— "Не вкрала". А я одвічай за тебе? Цебер їй треба... Та в генералів сімаки різать?.. Чортеня собаче!

Городовик бурмотить і, замовкнувши, сердито хмурить жовті кошлаті брови. Потім знову:

— Цебер! Бач, знайшла способ цебри купувати. "Не вкрала". Чортеня паршиве.

А сам чогось усе кидає оком по вулиці. Та на вулиці нічого особливого немає. Стоять собі дерева з густо-червоними від сонця вершечками; стоять будинки з золотими шибками вгорі; стоять візники, куняючи в нагрітому холодку вулиці. Прохожі навіть не дивляться на якогось там рудого поліцая з маленькою дівчинкою.

Раптом він трохи розтулює свою руку, вкладає другою рукою в ручку Ланці генералового ґудзика й рівним, немов чужим голосом пускає до неї вниз:

— Тікай у цей перевулок. Жживо!

І так розтулює свою руку, що Ланчина ручка аж бовтається в ній.

Ланка якусь мить аж не розуміє.

— Та тікай же, кажу, чортеня собаче! І зовсім випускає ручку.

Аж тоді Ланка стріпується, сильно затискує в долоні сімака, шарпається вбік і прожогом кидається в перевулок. Поліцай скрикує, женеться за нею, кричить:

— Стій! Стій! Куди? А лови її, лови!

Та куди ж йому в своїх чоботищах догнати ці маленькі ніжки, що тільки миготять, як спиці в колесі.

Дехто з прохожих зупиняється, дивиться, як здоровенний городовик, притримуючи одною рукою шаблюку, чогось женеться за дівчинкою, і з усміхом іде собі далі. А здоровенний городовик, забігши у перевулок, теж зупиняється і теж з посмішкою дивиться, як з усієї сили дріботять маленькі руді ніжки. От дівча на мить обертається, завертає в інший перевулок і зникає. Тоді поліцай поправля пояс, шаблюку і, повернувши назад, поважно виходить знову на велику вулицю.

А Ланка все біжить, усе біжить і тисне в руці генералового ґудзика. Їй уже дихати шорстко, піт уже в очі забігає, а вона й на хвилинку не зупиняється передихнути. Хтозна, а як роздумає городовик, та поженеться, та знову поведе в поліцію й сімака відбере?

Аж коли вибігає на свою вулицю, тоді тільки сідає на лавочку біля чиїхсь воріт і, важко дихаючи, розмазує піт по лиці.

Сонце вже зайшло, і небо густо-густо-червоне, аж сизе, як пика в генерала. В поросі на дорозі купаються горобці, тріпочучи крильцями й обтрушуючись. Біжить понад парканом Ющин Кадон із задрипаним хвостом і щербатими вухами.

Ланка схоплюється і знову вихором летить до інбарів — там же ждуть на неї, там же цебер закопаний жде!

Справді-таки — ждуть. Ланка здалеку бачить, як вони, помітивши її, неначе вітром підхоплені, схоплюються й летять їй назустріч. І руками вимахують, і кричать їй щось.

Тоді Ланка зупиняється й, затиснувши в руці сімака, немов хустинку тримаючи, дзвінко, загонисто, на ввесь пустир співає:

Ой випила, вихилила,

Сама себе похвалила,

Бо я панського роду,

П'ю горілочку, як воду.

А сама пританцьовує, ніжками притупує, зубами блискає. Муся випереджує всіх і задихано кричить Ланці:

— Є, Ланко? Є? Є?

А за нею радісні, здивовані, з питанням ув очах обличчя Гришки, Юшки, Котика.

— Є сімак, Ланко? Є?

Та Ланка ніби й не чує. Вимахуючи, як хустинкою, рукою з ґудзиком, вона ще завзятіше, ще веселіше виспівує:

Ой, тяг, дудо, моя дудо,

Я ж молода гулять буду,

Навприсядки та в долоні,

Пішла мука по коморі.

Та пританцьовує, та підморгує, та лукаво-лукаво прижмурюється.

І всім уже видно, що сімак є. Та хочеться знати напевно, побачити його.

— Та кажи, Ланко: є сімак? Є? Та годі! Та кажи!

— Ось! — раптом зупиняється Ланка і витягає до всіх долоню. А на долоні лежить темно-жовта шапочка з ясним обідочком і вушками. Генералів сімак! Боже ж мій, таки справді генеральський сімак!

Всі відразу затихають і немов аж лякаються.

— Як же ти його, Ланочко?.. Як? Розкажи ж, Меланочко, розкажи! Та гарнесенький же!.. Та товстий, у-у!

Гришка аж їсть його очима, й очі йому наче прокинулись од вічного куняння, стали ширші та блискучі.

Котик роззявив рота і дивиться то на ґудзика, то на Ланку. І не знати, чим він більше вражений — Ланкою чи ґудзиком.

Юшка насува картуза на свої віхті волосся й суворо розглядає сімак.

— Вєрно! Генералів! — рішуче каже він і спльовує набік. Гришка не витримує, бере сімак у руки, переверта сподом догори. Вушко в ґудзика жовтеньке, ніжне, а круг нього якісь літери видушені з золота.

— Оце сімак, так сімак!! — каже Юшка. — За такого й два цебри можна дати!

Тоді Ланка раптом швидко відбирає в Гришки ґудзика.

— Давай, давай. А цебер є? Ніхто не взяв?

— Є, дивилися. А як же ти сімака, Ланко, одрізала? Як?

— Еге, як! — хитає Ланка головою.

— А як? А як?

— Одрізала та й годі.

— А генерал бачив?

— Ще б не бачив! Там такого галасу наробив за цього сімака, що ввесь сад збігся до нього, як до дурного. "Розбой, каже, з ножем сімаки мої ріжуть. Каравул! Рятуйте! Поліцію сюди!"

— А ти ж як: просто напала на нього та й давай різать?

— А що ж! Дивиться я на нього буду, чи що? Муся аж руками сплескує:

— Скажена! Чисто скажена. Та так-таки...

Але Юшка відпихає Мусю.

— Та почекай. Дай про діло розпитать. Ну, а поліція була?

Ланка знову пхикає:

— Повен сад її набігло. Аж три чи чотири. З шаблями та лівольвертами. Вхопили мене. За кандалами побігли.

— А генерал що?

— А що ж генерал. "Розбой, каже. З ножем! Убивать мене хочуть. Я жалуваться буду!"

— А ти?

— А я... Пхі! Стою собі та й уже.

— Та й повели тебе в поліцію?

— Та й повели. Увесь сад за нами йшов. Музика повибігала з трубами, з барабанами та дивилася.

— Та бре?

— Та нє?

— От вам хрест! Спитайте тих, що були там.

— Ну, повели. А ти що? Дуже плакала? Просилася?

— Хто?! Я?!

Ланка зневажливо змазує всією долонею по лиці Гришку.

— "Плакала"! Ех, ти! Чого б я плакала?

— А як же тебе пустили?

— Ніхто мене не пускав. Сама вирвалась і втекла. Як штовхнула городовика в живіт, так він і покотився. А сама навтьоки! Вся поліція за

мною через увесь город гналася, в свистки сюрчали. Може, й тепер ще десь женуться.

Всі злякано дивляться до вулиці. Червоні сутінки погустішали, по кутках стоять сині тіні. Але скрізь тихо, спокійно, — ні свистків не чути, ні поліції не видко.

— Ну, а тепер ходім цебер брати! В мене ж іще вечеря не зварена, матінки мої рідні! Швиденько! Гайда!

І Ланка кидається до глинища. Всі прожогом летять за нею.

На глинищі якось дуже порожньо і трошки моторошно. Здається, що по ямах позасідали якісь чорні люди й попритаювалися. Може, розбійники, а може, поліція.

Та Ланка перша скочується до ями й починає вигрібати цебер. За нею Гришка та Юшка. А Муся з Котиком стоять на горбку і нашорошено, боязко поглядають навкруги. Після вітру тиша така, що чути голоси і гавкіт собак аж ізнизу.

Нарешті цебер викопано й витаскано нагору. Тоді Ланка виймає з кищені сімака і передає Гришці. Гришка жадно хапає його і швидко ховає в штани.

— Тільки ж, хлопці, глядіть! — суворо, півголосом каже Юшка. — Нікому ні слова за це! Чуєте? Бо всіх нас тоді на каторжні роботи, як пить дать!

— Ой, нікому, нікому!.. — з страхом шепоче Муся і бере Котика за руку.

Після того Гришка, Муся й Котик прокрадаються додому в один бік, а Ланка з Юшкою несуть цебер у другий.

Сутінки вже зовсім посиніли. У небі й у місті закліпали вогники. А між ними пливе тепла, густа тиша і пахне степовим порохом.

"ГЕЙ, НЕ СПИТЬСЯ..."

Почалося все ось із чого.

Івашко та Любка спускалися лідяками* на Сінній площі. Площа та була величезна, — ціле поле, — і широченною горою збігала в долину аж до самої річки. А понад річкою розлігся закурений, коструватий, увесь у димарях, у залізному плетиві завод. Так що, як сядеш біля лісних складів, як наберешу у груди повітря, як ухкнеш, як цюкнеш підборами, так прожогом і летиш хвилин із десять униз і влітаєш трохи не в заводські ворота. Морозний дух ріже груди, наче дрота ними протягає. Вітер, як склом, скоблить ніс і щоки. У вухах тонкий, немов лозиною, свист. А несамовитий лідяк на горбках тільки підгецує, тільки підгецує та ще дужче після того жене вниз, — гей, держи, бо рознесе!

*Лідяки — шматки льоду, спеціально оброблені, на яких дітвора з бідних з'їжджала з гірок, як на санчатах.

Куди ж там к бісу зрівнятися з лідяком отим паршивим саночкам! Хай вони які хоч будуть, хай на залізних полозках, як ув інженерського гімназиста, хай собі з подушечками, та килимками, та балабольками*, а в гоні вони супроти лідяка — що корова супроти коня.

*Балаболькі — дзвіночки, бубонці.

Ну, розуміється, інженерському гімназистові, Льоньці сапатому, раз у раз це пекло досадою. Самому сісти на лідяка? Так насамперед, серденько, того лідячка треба вміти вибрати, треба вміти й приладнати. Щоб саму дірочку для мотузка зробити, скільки треба пополежати коло лідяка та поподмухати в нього крізь соломинку. А обцюкати так, щоб не важив ні вправо, ні вліво? А сидіння видовбати?

Куди ж це Льоньці сапатому, паничикові незграбному!

А крім того, ще й батьки не дозволяли. Щоб ото їхній Льоня та лідяком спускався, як якийсь слюсарів хлопець?! Та ніколи в світі!

От Льоня собі й тюпав своїми пишними саночками, підпихав їх ногами та балабольками дзвякав далеко-далеко позаду слюсарських хлопців. А сам заздрив та злостився.

От із тої злості, мабуть, і захотів показати, що в нього може бути таке, чого ні в Івашка, ні в Васька, ні в кого з простих хлопців не було й не може бути.

Уже вечоріло. Небо ставало сіре, тільки на заході ще горіла малинова смуга, як величезна скибка стиглого кавуна.

У Любки зайшли зашпори в руки і ноги. Вона, розуміється, пашіла собі й далі своїм рум'янцем, закотисто реготалася, шарпала всіх і готова була до ранку спускатися. Але пучки, проте, мертво нили, — Івашко це знав по собі. (А що в нього, те й у Любки, це вже й питати не треба).

Всі стояли, як звичайно, під ліхтарем, біля Лейбиного підвалу з сіном, та лагодились розходитись. Аж раптом Льонька звернувся до Васька з таким запитанням:

— Слухай, Васько, а що хоче твій дядько за гривуна-рисака*?

*Гривун-рисак — народна назва голубиної породи.

Васько аж покинув ув'язувати мотузка біля лідяка і здивовано витріщив на Льоньку свої мишачі оченята. — А тобі навіщо?

Льонька затягнувся з рукава цигаркою і недбало чвиркнув набік.

— Та коли б не дуже дорого, то купив би.

— А нашо ж він тобі?!

— А дядькові твоєму він нащо?

— А диви! Так у дядька ж цілий голубник. П'ятдесят пар голубів.

— І в мене буде голубник.

І Льонька так спокійно, так байдуже сказав це, неначе про пачку цигарок. Хлопці на мент ошелешено дивилися на нього. А він знову смоктнув цигарку і, склавши губи, як зашморгнутий кисет, пустив дим віничком по сивій шинельці своїй (щоб не видно було диму).

У Любки очі стали широкі та злякані:

— Голубник?! Справжній?!

— Ну, а який же? Не з пір'я ж.

(Івашко та Любка мали колись, як менші були, голубник. Хороші, гарнесенькі голуби були в ньому, — і жовті, і білі, і чорно-рябі, усякої масті, — і літали добре, якщо дмухати на них. Та тільки не справжні голуби, а пір'їни).

— І грядка буде?! Справжня?!

— А де ж живуть голуби? У сажу, чи що?

— А де ж ти візьмеш?

— Та десь уже візьму.

— А багато голубів буде?

— Та на початок пар із десять.

— А коли?

— На літо. Як кончу екзамени.

Васько зробив ласкавенькі очі й ніжненько зазирнув у лице Льоньці:

— Папашка, мабуть, справлять голубник, як перейдеш у третій клас? Еге ж?

(Торік так само після іспитів папашка справив Льоньці монтекристо* за те, що перейшов у другий клас).

*Монтекристо — система малокаліберних рушниць та пістолетів, названа за ім'ям персонажа роману А. Дюма "Граф Монте-Крісто".

Льонька нічого на це запитання не сказав і підніс недокурка до губ, щоб плюнути на нього та погасити.

Але Васько злякано вхопив його за рукав:

— Не гаси, не гаси! Давай я кончу.

Льонька випустив із пучок недокурок, і Васько зараз же пересадив його до себе в рот, важно задравши все лице догори. Він не боявся, що його побачать із цигаркою: батька в нього не було, матері ж він боявся так само, як торішнього снігу. А з школи його виключили вже давно.

Івашко потупав ногами об землю, засунув глибше в рукава занімілі пальці й сказав убік:

— Ну, папашка справить! Штука яка!

Льонька зразу ж нашорошився:

— А тебе завидки беруть?

Івашко сьорбнув носом і пхикнув:

— Ото, завидки! Коли б схотів, так без папашок мав би голубник.

Льонька засміявся. (Зуби в нього були широкі, буйні, під стать товстим губам).

— Так чого ж ти не схочеш? Схоти, то й у тебе буде голубник. Ще, може, й гривуна-рисака купиш?

Васько теж засміявся і аж закашлявся від диму. А Любка зразу ж спалахнула:

— А щоб ти знав, що купить! І грядку*, і десять пар голубів, і гривуна, і п'ять пар чорно-рябих, і ганяло, і... і...

Льонька й Васько ще голосніше засміялися. А Івашко тільки гаряче, по самі вуха, почервонів і бовкнув:

— Ну, додому!.. На річку завтра вийдеш, Васько, у свинки** гулять?

*Грядка — тут: голуб'ятня. **Свинка — тут: дитяча гра, в ході якої слід загнати кульку (свинку) в ямку або ямки.

Васько зразу перестав сміятися: гуляти в свинки для нього було так само, як для його матері випити.

— Вийду! За заводом?

— За заводом.

Але Льонька не дав так легко замазати голубник свинкою. Він тугіше зав'язав свій башличок на шиї й пустив навздогін Івашкові:

— Так коли ж ти, Івашку, схочеш голубник мати? Га?

Івашко озирнувся. Ех, сказав би він щось цьому сапатому губаневі, та щастя його, що папашка його інженер, — пожаліється і тата ще з роботи поженуть. І Івашко тільки бовкнув:

— Тоді, як і ти.

— Я зараз же після екзаменів! А ти теж?

На це вже Івашко не мав що відповісти. Навіть Любка мовчки шарпнула лідяка, і обоє похмуро пішли в ворота свого двору.

А Льонька бив та бив у спину їм:

— Та гляди не забудь же й гривуна купити!.. І об десять пар!.. І грядка щоб була справжня!..

А Васько й собі:

— І ганяло на п'ять аршин!

Івашко навіть вечеряти не схотів. Сказав, що дуже намерзся, виліз на піч і ліг на своє місце лицем до стінки. Любка повечеряти повечеряла, але теж невесела була і зараз же полізла до Івашка з двома пиріжками (один з капустою, а другий з горохом) за пазухою. Івашко мовчки взяв

пиріжки, мовчки, не повертаючись од стінки, з'їв їх і мовчки заснув за Любкою.

Так-от, з цього й почалося.

Аж змінився Івашко з того вечора. Став не то задуманий, не то розкиданий та неуважний. Навіть менше почав штуки виробляти в школі. То, бувало, як що, так зараз же на Івашка та Любку: їхня робота. Чи мотузок між двома рядами лав прив'язано, чи колючок із акації в коси батюшці насипано, чи чортика з паперу так примудровано, що як учителька повернеться ліворуч, то праворуч із-за шафи чортик сам собою вистрибує і ногами пацає, — за все винна була близня1, Івашко та Любка.

*Близня — себто, близнята.

(Пробували їх розсадити, розлучити, так було з ними клопоту: обоє не на жарт затужили, мало не захворіли. Мусили знову на одній лаві посадити. Батюшка сам сказав: "Близнят гріх розлучати. Тільки Бог має право на це").

Але тепер і вчителька повинна була визнати, що близня в штуках не винна була.

Та аж навіть схуд і трохи зблід із лиця Івашко. Раніше тверденьке, чисте-чисте личко його було зовсім як підсмажена проскурка. А тепер ту проскурку наче мукою злегка присипали. Раніше чіткі, пухкі губи раз у раз тонесенько лукавились у куточках і завсігди рухались: чи щось жували (папір, гумку, живицю, ґудзика), чи морщились од задуманої нової штуки, чи виспівували. А тепер були все стулені, неначе щось здушили в собі й не випускали.

Навіть два вихори його немовби принишкли. Над чолом його по обидва боки стирчало два вихорці, задьорні, вперті, як два гребінці у

півника. (Тато казав, що один був призначений для Любки, та Івашко перехопив. А мама казала, що як родився Івашко перший, то корова, щоб не ждати Любку, два рази лизнула його. Через те й стало два вихори).

Ну, а коли Івашко принишк, то і Любка за ним. Бо що Івашкові, те й Любці, а що Любці, те й Івашкові. Це вже — закон.

Правда, Любка не могла зовсім притихнути. Занадто-бо вже буйна та розгониста була Любка. І то тільки по Любці можна було впізнавати, хто штуки виробляв. Хитрувати, довго приставлятися, тихенько під ворога підлазити не могла Любка. Або зарегоче тоді, коли ворог от-от попадеться в Іващину хитрість, або не витерпить і рвоне на всю душу там, де треба нищечком підбиратися. Часом воно й на краще виходило, а часом геть-чисто ламало всю Іващину будівлю.

Та й сама вона вся була інша, ніж Івашко. Вихорців вона не мала ні одного, то правда, але все волосся в неї було в таких буйнозолотих кучерях, що сто вихорів там не дорівнялись би. Чисто як збита з білків та жовтків піна на голові, або, як казав дядьо Павлусь, бурею покручене, покучерявлене золоте жито на голові. А під житом — дві великі-великі сині квітки очей. А коли очі заплющені, то на них лягають два широких серпики — густі темні вії.

(Одне слово, Любка вся була в маму, а Івашко — викапаний батько. І через те "маминим мазунчиком" був Івашко, а "татовою дочечкою" — Любка).

Але хоч і не могла зовсім притихнути Любка, та й сама собою бути теж не могла: загнав паршивий Льонька колючку Івасеві.

Та мало, що раз загнав, а й увесь час заганяв її все глибше та глибше, увесь час навмисне за неї шарпав. Чи на сковзанці, чи так на вулиці, зараз же й ляпає своїми мокрими, одвислими губами:

— Ну, Івашку, голубник буде?

— Гей, Івашку, поспішай гривуна купувати, бо перехоплять.

— А що, Івашку, скільки твій татко на голубник тобі... березового віника наготовив?

(Льонька ще й з того сміявся, що Івашко та Любка батька татом звали).

А за Льонькою й свої деякі хлопці почали шпигати голубником. Вже й "парою гривунів" прозвали їх обох. Вже менше казали: "Ага, он близня іде", а більше: "О, пара гривунів летить! Трюхай, Сьомка!" З усіма ж не переб'єшся. Ну, одному-другому юшку з носа пустили, зблизька роти позамикали, а здалеку ж не замкнеш. Одбіжить за верству та й дражниться: "Пара гривунів! Пара гривунів!"

Було з чого і схуднути, і збліднути.

Та от раз, лежачи на печі вдвох, Івашко притяг за волосся до самого рота собі Любчине вухо і прошепотів уголос:

— А голубник таки буде.

Любка аж сіла й витріщилась на Івашка двома синіми квітками.

Але Івашко зараз же смикнув її за рукав сорочинки й уклав знову поруч себе.

— Тільки цить мені тепер. Чуєш, Любко?!

— А як? А як? А як буде?

Що буде, то Любка зразу ж повірила. Коли Вашко каже (та не так собі, не з завзяття, не спересердя каже, а на вухо), то, значить, так воно й буде.

— А як, Вашечку-Телесичку? Як? Як?

І аж щоки почала йому шарувати долонями з нетерплячки та з радості.

Та Івашко поважно й суворо знову вклав її на місце й прошепотів:

— Лежи тихо, а то... Присягайсь, що не будеш язиком плескати, тоді скажу.

— Присягаюсь, Івашечку! Їй-богу, присягаюсь!

— Е, ні, ти по-справжньому. Ставай на коліна.

Любка притихла, споважніла й стала на коліна, скинувши з себе стару мамину кохтину, що нею вкривалася. Світло лампи з кімнати, де по вечері дядьо Павлусь щось читав татові та мамі, крізь віконечко в стіні печі чиркнуло по золотій кучмі Любки й оточило голову ясним кружальцем, як у святих на іконах. Вона міцно-міцно зчепила пальці рук і, так тримаючи їх на грудях, пошепки, але з страхом ув очах сказала:

— Щоб я мами, тата й Івашка не побачила, коли не сповню!

Ну, після такого присягання можна було вірити. Язика проковтне, спухне від невиплесканої з себе тайни, а не скаже.

— Ну, так слухай тепер...

І Івашко почав пошепки, завзято зібравши брови над очима, викладати в ухо Любці оте "як". А Любка, щоб вухо її не впустило ні одного слова з того шепоту, лежала непорушно горілиць, як кузочка, що приставляється мертвою, коли повернеш її на спину. І тільки водила по стелі напруженими очима або невидючим поглядом зупинялася на знайомій тріщинці, подібній до нарисованого півника з довгими лапками.

План в Івашка був такий. Для голубника треба насамперед мати грядку. Май ти хоч розгривунів, а коли не маєш де їх держати, то ніякого голубника в тебе не буде. Розуміється, грядка — штука непроста та й недешевенька. Добре тому Льоньці: папашка купить дощок, цвяхів, стовпів, звелить робітникам із заводу змайструвати і за день матиме яку хоч грядку. А тут треба самим розстаратися і на дошки, і на цвяхи, і на все.

А як розстаратися? А от як: як почнеться весна, як буде повідь, то по річці плистиме багато всякого дерева, дощок, дубків, цурупалків. Часом, буває, ціла собача буда (а то й повітка) пливе. Треба здобути дві довгі-довгі палиці, приробити на кінцях по гострому гаку та тими палицями й виловлювати з річки дерево. Так робить старий Кожух, збираючи собі паливо на всю зиму.

А поки та весна, то можна ще й так робити. Взяти з татової скриньки обценьки, маленьку пилочку (оту, що з червоним держальцем), молотка та й ходити по пустирях. За Червоною Балкою, наприклад, є такі пустирі, що, мабуть, і хазяїни їхні повмирали.

Там є паркани, що з них дошки самі випадають. От ті дошки позривати та й позносити до себе. А цвяхи просто витягти з парканів молотком та обценьками.

— А де ж складати? — прошепотіла Любка, не рухаючи головою.

— А в нашій коморі. Попрохаємо маму, щоб пустила нас.

— А як спитає, навіщо нам дошки?

— А на літо за коморою хочемо собі хатки строїти.

— А як попалять у печі?

— Е, ні! Так, щоб не палили.

У кімнаті стихло буботіння дядя Павлуся. Крізь віконечко по печі просунула тінь і зачувся голос тата:

— Гей, близня! А чого не спите?

Івашко хитренько примружив очі на стелю й голосно у вухо Любці сказав:

— Та я казку кажу Любці.

Любка прикусила губу й штовхнула Івашка ліктем у бік.

— "Казку". Спіть. А то знову до школи спізнитесь. І тут казки, і там казки. Ех, сукиного сина, а життя — не казка.

Але тут уже пробубонів голос дядя Павлуся:

— А часом і краще за казку може бути.

А мама хитра: щоб послухати ще казки дядя Павлуся, сказала:

— Ну, та дочитаємо вже, поки я дошию.

Тоді Любка знову штовхнула Івашка в бік:

— Ну, далі, Вашко! А як буде грядка, де ж ми голубів візьмемо?

— А голубів ми візьмемо от де...

Івашко трохи помовчав і почав викладати й цей план.

Треба взяти коробочку і складати в неї всі гроші, що вони їх матимуть до літа. (Бо неодмінно треба, щоб до літа був голубник!) Та отак і той... і наскладають. І на цьому замовк.

Тут Любка почала кліпати очима, як прокидаючись од сну. Та це й усе?! А скільки ж вони можуть наскладати в ту коробочку? Копійок з десять?

Івашко мовчав. У цьому місці в нього, видко, не все гаразд було обдумано.

— А скільки ж усього треба наскладати, Вашку? Івашко відвернувся від Любчиного вуха і ліг лицем до стелі.

А Любка, навпаки, повернулася боком до нього.

— Скільки, Вашку?

Івашко трудно зітхнув.

— Та багато. Якщо десять пар, то нехай, скажемо, по тридцять копійок пара, — поганеньких сиваків, — так і то: десять множимо на тридцять, получаємо триста копійок. А триста копійок составляють три рублі.

— Три рублі?!! — з жахом видихнула Любка.

— Та сам ще гривун, казав Васько, не менш як п'ять рублів.

— Сам гривун? Дорожче за десять пар?!

— А ти ж що собі думала? Простий гривун, чи що?

— Та, значить, усього аж вісім рублів???

— А ну да.

Любка закліпала своїми серпиками-віями й прибито поклала голову на подушку: де ж їм мати такі гроші!

Найбільше, що в них раз було, так це новенький срібний полтиник, що подарував їм колись дядько Павлусь. А то коли-не-коли мама тикне копійку або дві. А тих же копійок треба назбирати аж... аж вісімсот:

— Не назбираємо ми вісім рублів...

— Ба назбираємо! — сердито шарпнувся всім тілом Івашко.

— А як?

Але на це Івашко ніякої відповіді не мав. Та й що можна відповісти? Це ж тільки в казці буває, що якась там добра бабуся, чи зайчик, чи вовчик візьмуть та й принесуть тобі цілу торбу грошей. А тато ж якраз і сказав: "Ех, сукиного сина, а життя — не казка".

Але Івашко вперто дивився в стелю і швидко-швидко водив по ній очима, немов вишукуючи, де саме на ній захована торба з копійками.

Любка теж понуро наморщила брови, хвилину подумала і зразу ж знайшла:

— А знаєш що, Вашку: давай у розбійники підемо!

І аж збитою золотисто-білою кучмою струснула. (А голі плеченята з-під сорочинки ніжно-ніжно круглилися). Івашко суворо глипнув на неї.

— Ну, та що буде?

— А награбуємо грошей та й зробимо голубник!

— Як же ти зробиш голубник, коли розбійники по лісах ховаються? Як розбійник, так і сиди в лісі. А то хитра яка!..

Любка зніяковіла. То правда: що ж то за розбійник, що голубами займається.

Але Любка все любила з розмахом, на широку руку та щоб одразу. Розуміється, коли б не те, що треба сидіти в лісі, то розбоєм враз би гроші здобули.

Вона знову наморщила золотисті бровенята, упнулася очима в куток і почала шукати іншого виходу.

Внизу в кімнаті тихо бубонів голос дядя Павлуся, читаючи казку для дорослих. У комині гув, як голуб, вітер.

Раптом Любка несміло подивилася на Івашка й нерішуче сказала:

— А так не можна, Вашечку: зробити грядку та й завести одну пару, а потім ще одну. А потім ще одну. Щоб не зразу.

Це вже Любка йшла проти самої себе: не відразу, помаленьку, потихеньку! Але так же хотілося, щоб був голубник! Ну хай хоч із одної пари!

Та Івашко аж спалахнув, аж підкинувся всім тілом.

— Як-то одну пару?! А ми ж сказали — десять?! Та ще й гривуна!

Любка на цей раз ще більше зніяковіла і з сорому аж лягла. Знову правда: похвалилися, що десять, та ще й гривуна, а вийде пшик — одна пара.

— Е, нє-є! Щоб таки десять! Та ще й гривун! І все одразу. Як сказали, так щоб і було. От вам: дивіться! Ага?

Любка, звичайно, всією душею була за цим. Так де ж його взяти ті десять пар?! Де?!

Та Івашко не здався ні того вечора, ні іншого. Голубник мусив бути, хоч пропади! Важко чи не важко, можливо чи неможливо, а мусив бути та й годі!

І другого ж таки дня, ще до школи, Івашко знайшов у шафі бляшану коробочку від чаю з намальованими довговусими та довгокосими китайцями. У коробочці були нитки, заполоч, наперстки, голки тощо. Івашко все це гарненько склав у куточок, а коробочку разом із Любкою поніс у повітку. Там вони її закопали під старою діжкою і притрусили соломкою. Як треба буде класти гроші в неї, діжку підійметься, соломку відсунеться і клади, скільки хочеш. А потім знову діжку на місце. Так усі копитолисти роблять, це й дядьо Павлусь раз у раз каже.

Отож тепер тільки грошей добувати треба було. Вісімсот копійок! Любка аж зажмурювалась, неначе з височенної дзвіниці вниз дивилася. Це було все одно, що пішки на край світу йти. Як саме йти, кудою йти, —

нічого не видко попереду. А йти треба, — вороття немає, вже ж бо й коробочка з китайцями під діжкою жде.

Еге, тепер іграшки та штуки треба було забувати. Не до штук тепер, коли треба на край світу йти, коли думки тільки біля того й в'ються, як мухи біля грудочки цукру.

Близня притихла. На диво всім: і вдома, і в школі, й на вулиці, скрізь. Очі в обох раз у раз тепер були шукливі, непокійні, заглиблені в себе. Сусідів із їхніми вічними жалями на "чортову близню" як язиком злизало. Не чути було більше гуркоту по блясі дахів, що ними близня лазила, видираючи літом гнізда горобців, а зимою галок із димарів. Хлопці з чужої вулиці сміливо ходили повз ворота, не держачи з усієї сили картузів на голові, не боячись, що близня налетить і здере.

— Та чи не заслабли ви в мене? — часом аж лякалась мати і брала за голову Івашка й пильно-пильно обдивлялась його лице такими самими синіми, як у Любки, тільки заклопотаними очима. Але клопіт одразу ж розтавав у них, як грудочка льоду в окропі, і мати легенько штовхала долонею в пукате чоло здорового, свіжого, як підсмажена проскурка, личка.

— Нічого нема. Живи здоров! А Івашко після цього зараз же хитренько мружив очі й пригортався до грудей, що пахли буряком, капустою або смаженою цибулею.

— Мамо! Дайте дві копієчки!..

— Оце! Та я ж вам позавчора дала вже дві копійки.

— Так ми стратили. А нам тітрадь треба купить.

— Ох, щось ви стали дуже пильні до тітрадів. Що тиждень, то й тітрадь.

— Так ми ж учимось, мамо. Хіба ж ні?

Та то правда, — стала близня на диво старанна. То, бувало, не докличешся, щоб ішли вроки робить, а тепер самі додому біжать, за книжки хапаються і зразу ж на піч. А там усе шу-шу-шу над тими тітрадями. І мама, кінець кінцем, виймала дві копієчки й тикала їх у руку своєму мазунчикові. Мазунчик зараз же шарпав Любку за кучму, і обоє прожогом вилітали за тітраддю.

Та тільки дві копійки діставалися не старій Сурі, що торгувала тітрадями, а довговусим китайцям, що сиділи під діжкою. І щоразу, щоб китайці часом грошей не покрали, всі гроші перераховувались. Чотири копійки. Сім копійок. Дев'ять копійок.

Дев'ять копійок! А треба ж іще сімсот дев'яносто одну!

І, важко зітхнувши, близня клала свій капітал до китайців, притрушувала їх соломкою і накривала діжкою. А потім бігла на піч і таємно, заклопотано шепотілася над тітрадями.

Звісно, мамині копійки були так собі, крихітки. З них на голубник капіталу не складеш. І щоб їх здобути, довго ламати голову та шепотітися над тітрадями не треба було.

А от як знайти кішку на три масті, то над цим ой-ой як треба було думати.

Здохла в старої вдови приставші* улюблена кішка. Та не проста була та кішка, а тримасна: жовте, чорне і біле. А кішка на три масті щастя приносить. І хоч стара, глуха й підсліпувата була приставша і вже в домовину одним оком заглядала, а не могла без щастя жити. От і шукала кішку на три масті. Хай буде сіра, ряба, аби хоч малесенька плямка третьої масті. І вже буде тоді добре, і вже щастя принесе з

собою. А за те щастя готова була цілого полтиника дати тому, хто його доставить їй.

*Приставша — дружина пристава. Пристав — начальник місцевої поліції в тогочасній Росії та на окупованих нею землях.

І вся вулиця знала про це, і всі хлопці ганяли по всіх подвір'ях, базарах та смітниках за тою кішкою.

Отож треба було поспішити та випередити всіх. Але як ти випередиш, коли тих паскудних щасливих кішок як кіт наплакав. То тобі самі чорні, то сірі, то білі з чорними латками, а як попадеться десь на три масті, так хазяїни держаться за неї, як за свячену. І лежить полтиник у дурної приставші, замість того, щоб лежати йому в китайців.

А проте треба було хоч родити, а здобути оту кішку!

І близня таки здобула! Думав-думав Івашко і таки справді родив приставші щасливу кішку!

Правда, кішка та була не зовсім тримасна. Дві масті — чорна та біла — були справжні, а третю — жовту — близня сама додала. Витягла в мами торішньої жовтої фарби на крашанки, знайшла на базарі під рундуками хирляве чорно-біле кошеня, принесла його за пазухою в повітку і гарненько намастила на животі під пахвою жовтеньку пляму. Кошеня від води трохи понявчало, але операція вдалася блискуче: така чудесна вийшла третя масть, що не то що приставші, а самому губернаторові* можна було нести те щасливе кошеня.

*Губернатор — керівник губернії, адміністративно-територіальної одиниці в тогочасній Росії та на окупованих нею землях.

Старій аж руки трусилися, як вона брала його з рук Івашка (сірі, спухлі, всі в буйному ластовинні руки). Ну й куди ж їй, старій та сліпій,

було розпізнати, від кого то була та третя масть: від Бога чи від Івашка? Аж поцілувала в ту жовту плямку, аж перехрестилася і, не випускаючи засмоктаного щастя з рук, зараз же дала Івашкові — та не полтиника, а цілих шістдесят копійок!

Кому-кому, а близні тримасна кішечка таки принесла щастя того вечора. Шістдесят же копійок! Разом із іншими (шістдесят плюс дев'ять) получаємо: шістдесят дев'ять копійок! Та на ці гроші вже можна було три пари поганеньких сивачків купити.

І від того щастя близня таке того вечора виробляла, що тато аж ремінь із штанів скинув. І тільки цей грізний натяк загнав її на піч та трохи навернув на спокійніші думки.

Так то воно так, шістдесят дев'ять є. А решта? А сімсот тридцять одна? Де їх узяти? Почати робити людям щасливі кішки? Небезпечна комерція. Хтозна, що ще скаже приставша, як жовта фарба злізе? Отже, далека, ой, яка ще далека та трудна лежала путь до голубника!

Та гроші грошима, а за будівельний матеріал теж не можна було забувати. Весна от-от мала шугнути. Близня аж худнути почала. Цілісінькі ж бо дні вона була в напруженні, в біганині, в клопоті та хвилюванні. Вона інакше тепер і не ходила, як зо спущеними додолу очима. Насамперед завсігди ж можна знайти гроші, як пильно дивитися в землю. Адже знайшла Любка торік дві копійки на базарі. А потім може попастися цвяшок, скобочка, гвинтик, кільце.

А поза цим усім треба було збирати кістки. За добру купку кісток ганчірник платить і п'ять, і сім копійок. Ну, а на вечір, як почне сутеніти, треба бігти на Пустирі, витягати цвяхи, здирати дошки та тягти їх додому.

А дома на печі треба було думати, де та як іще розстаратися на гроші. Любка, правда, серед шепоту раптово, як убита, засинала. Але Івашко ще довго лежав і нишпорив очима по стелі.

Та й винишпорив-таки. Раз уранці суворо сказав Любці:

— Сьогодні матимем копійок з тридцять. Любка радісно поширила на нього синяву очей і скрикнула:

— Та бре?!

— Побачиш.

— А як? А як?

— По дорозі до школи скажу.

І по дорозі до школи він виклав Любці свій план. Любка слухала широкими очима і вся аж танцювала від смішності.

— Тільки гляди мені, щоб усе робила, як я кажу, а не по-своєму! Чуєш!

— Ой, буду робить!

І от, вернувшись із школи та похапцем ковтнувши обід, близня пішла на базар. Ішли вони собі поволі, заклавши руки в рукава, байдужісінько поглядаючи в небо, — от собі проходжувалися чемненькі дітки. Але перекупки, зобачивши чемненьких діток, почали, як звичайно, йорзати на своїх сідалах, сердитись, перегукуватись:

— О, іде вже чортова близня! Іде!

— Хапайте, Карпівно, дрючка! Та по ногах їх! Та по ногах!

Але близня ішла собі, неначе нічого не помічаючи й не чуючи, — нема за що по ногах їх бити. Закутані в величезні хустки та кохти, незграбні опудала на сідалах-табуретках від такої поведінки близні ще більше занепокоїлись і понакривали рядюжками та рушниками свої діжечки, кошики, ночовки. Чорт їх угадає, цих арештантюг, що вони на цей раз надумали. Ач, прийшли, хоч і натовпу немає. Звичайно вони нальоти свої роблять у базарні дні, коли за народом і не помітиш, як воно підлізе до ночов. А це просто тобі вже на очах, видко, задумали грабувати. Близня пройшлася собі раз між рядами і повернула назад. Та вже не серединою ряду, а трошки ближче до ночовок та діжечок.

— О, о, підсуваються, підсуваються!

— Пильнуйте, тітко Семенихо, пильнуйте!

— А чого вас чортяка тут носить? Га?

Але близня безневинно та мовчки пройшла знову до кінця, не виявляючи ніяких злих намірів, і знову повернула назад. Та знову ще трошки ближче до діжечок.

— Та що ці халамидрюги тут лазять?! Чого треба?!

— Та вперіщіть їх добре ломакою!

— Дражняться, чи що?!

Але вперіщити діточок, що проходжувалися собі, не роблячи нікому ніякої шкоди, якось не випадало. А знов же таки тільки те й робити, що не зводити з них очей і через них покупців пропускати, теж не можна було.

А близня ходила собі та й ходила. І тільки часом швиденько, злодійкувате переглядалася на очах у всіх. Та ще більше цим завдавала непокою перекупкам.

Кінець кінцем баба Ступа не витримала, вийшла з-за своїх ночов і перегородила дорогу близні.

Товстелезна, навхрест перев'язана синьою хустиною, з сизим, як шийка в голубів, носом, вона стала, немов гора, ще й руки в боки взяла.

— Ну? А чого лазите тут?

Івашко та Любка зупинилися, підвівши до неї дві пари чистих, невинних оченят.

— А ми, тіточко, гуляємо, — тонесеньким, лагідненьким голоском одповіла Любка.

— Гуляєте? — басом сказала баба Ступа. — А хто в мене колись вигуляв яблука з ночов? Га?

— А хто, тіточко? — з великою цікавістю запитав Івашко і хитренько примружив куточки очей.

Баба Ступа обурено хитнула на нього головою:

— А дивіться на цього арештантюгу! Яке святе та боже. Та за тобою, хлопче, давно вже риштанські роти плачуть.

— Е, хай плачуть! Аби я не плакав. А чого ж ви сердитесь, бабо Ступо? Ми ж вам нічого не робимо.

— Не ходіть тут. Геть собі під три чорти звідціля!

— Як дасте всі по три копійки, так підемо.

— Я-я-як?!!

Баба Ступа аж трохи не зомліла. А по всіх опудалах, як дробом по залізному даху, заторохкотіло:

— Як? Як?

— Чули ви таке???

— Та як?!

— Ах, ти ж щеня, сто бісів твоїй матері!

— Та це вже як поліція: збор робить?!

Але "щеня" тільки підсьорбнуло носом і заклало руки в кишені.

— Не дасте, будемо щодня тут гулять. А як дасте, так три місяці ні в кого нічого не зачепимо. От присягтися на цьому місці!

Деякі баби аж у боки взялися від такого зухвальства.

— Чи ви бачили коли таке?! Ще й нахваляються!

— Та ми не нахваляємось, а так нам звелів Микола-Вгодник.

І Івашко з незалежним виглядом знизав плечима. Не наша, мовляв, вина, звертайтесь до Миколи-Вгодника. Та так серйозно, з такою байдужістю сьорбнув носом, що баби повитріщалися: бреше хлоп'я, глузує? Чи, бува, й справді?

— Як же він вам велів? — суворо прогула баба Ступа.

Івашко знову знизав плечима і подивився в небо.

— А так. Ми просили його, щоб він нам у школі поміг. Микола, значить, Вгодник. Бо трудно тепер з задачами. А він у сні сказав от їй...

Івашко мотнув головою на Любку. А Любка сумирно спустила очі додолу.

— Як поставите, каже, дві свічки мені, то поможу. Ходіть, каже, на базар дотри, доки не назбираєте грошей. І нічого ні в кого три місяці не чіпайте. От так сказав Микола-Вгодник. А ми ж не чіпаємо? Правда?

Та то таки правда, — не чіпали, ні. Навіть не огризнулись ні на кого, як їх лаяно. Аж дивно було. А воно, виходить, он що!

Серед перекупок знялося заворушення та стрекіт. Одні вірили близні, другі не вірили. Одні готові були дати їм на свічки, другі лаяли їх у батька і в матір.

— Та брешуть, сучі діти! Та щоб ото з такими шмаркачами Микола-Вгодник у розговори вдавався?

Але, кінець кінцем, хто вірив, хто й не вірив, а по три копійки всі дали: краще вже дати три копійки та на три місяці собі спокій купить, аніж щодня тільки те й робити, що пильнувати, щоб тобі ночов з товаром не перекинули, щоб не вихопили яблука, щоб не насмітили на пиріжки. Це ж не діти, а пробийголови. На іншого накричиш, нагримаєш і воно тобі втече, як опечене. А ці ж — одчайдушні розбишаки, — ні кийка, ні Бога не бояться.

Та й дати на свічки Миколі-Вгодникові все ж таки легше було, ніж отако: "Давай, бо заріжу".

Всіх опудал в ряді було одинадцять. ("Одинадцять множимо на три, получаємо тридцять три"). Отже, вийшло рівно тридцять три копійки. Баба Ступа докинула ще копійку, і стало тридцять чотири, — щоб нарівно було.

Близня чемненько подякувала, попрощалася і зразу ж з базару попрямувала просто до церкви. Бабам навіть видко було, як вони в церковні ворота ввійшли.

Та не видко було бабам, як вони другими ворітьми, що позад церкви, вийшли. А ще менше видко їм було, як тридцять чотири копійки довговусі китайці в Миколи-Вгодника віднімали та до купки в себе складали.

А щосереди, п'ятниці та неділі близня разом із татом виходила. Тато на завод ішов, а близня на базар. Та вже не до перекупок, а до возів та рундуків. І вже не на свічки Миколі-Вгодникові здирати по три копійки, а по п'ятаку, а то й більше чесно заробляти. Як накупить якась хазяйка такого, що ні в кошик, ні в обидві руки не влазить, от туди близня й підвертається.

— Може, тіточко, піднести вам?

— Та піднесіть, дітки, а то чистий клопіт з цією куркою.

Курку хапає Любка, кошика Івашко, а тіточка, блаженно запхнувши задубілі з холоду руки в рукава, вільно йде попереду додому. Івашко навмисне покректує, несучи кошика, щоб розжаліти тіточку, а Любка, щоб ще дужче розм'якшити її, ніжно голубить курочку. І розжалена та розм'якшена тіточка часом аж по три копійки обом дасть, — такі ж милі та славні діточки.

А діточки бігли додому, клали до китайців заробіток, ковтали сніданок і бігли до школи.

— Пара гривунів летить! Пара гривунів летить!

Еге, та це вже тепер не щипало, не кололо й не пекло.

Щипайте, щипайте! От хутко щипне вас і самого Льоньку сапатого за серце так, що аж показитесь од завидків.

А весна от-от-от шугне. Набряк уже, пожовк і став, як старе сало, лід на річці. Дорога на вулицях пропотіла жовтими, приплесканими плямами кінського гною, так що спускатися ні саночками, ні лідяками вже не можна було. Сніг понад парканами кудись провалювався і зробився сірий та дірчастий. Галки щовечора на пустирях такий галас здіймали, наче їх із школи випускали.

А в китайців у коробочці було ж тільки чотири карбованці та сорок дві копійки. Отже, ще три карбованці й п'ятдесят вісім копійок не ставало до голубника.

Любка вже почала приставати. Як вечір, так очі вже скисали в неї, сама вся обпадала, як ганчірка на ганялі*, й навіть без вечері засипала.

*Ганяло — жердина зі спеціальною позначкою (приміром, напнутою на неї хустиною обумовленого кольору), за допомогою якої голубник подає команди своїм голубам, випущеним політати.

— Та що воно таке з нашею близнею? — часом аж тато дивувався. — Не видно їх, не чути. Ні синяків під очима, ні носи не порозбивані. Так наче й не наші діти. Гей, Вашку, чи це ти, чи не ти?

Вашкові й самому було чудно та ніяково за себе. Так що ж ти зробиш, коли нема коли вгору глянути, не то що комусь там носа розбивати.

А тут же весна вже йшла. Хоч дощок уже трохи понастягувано, але повідь нанесе їх стільки, що можна ж уже грядку будувати. Та як же грядку будувати, коли голубів купити несила? Ще ж гірший сором вийде. І Івашко не міг так спати, як спала Любка. А не раз, бувало, й він, як дядьо Павлусь, вийде ввечері надвір, сяде на лавочці біля воріт та й заспіває:

Гей, не спиться й не лежиться,

І сон мене не бере...

Правда, далі слова Івашкові трохи не до діла були:

Гей, пішов би до дівчини,

Дак не знаю, де живе.

Яка там у дідька дівчина! Дядькові Павлусеві вона, може, й потрібна для чогось була, може, він справді не знав, де вона там собі жила (бо дуже вже сумно виспівував ці слова), але Івашко за три карбованці й п'ятдесят вісім копійок усіх дівчат оддав би, коли б і знав, де вони живуть.

От якби знати, де живуть оті три карбованці, це так!

А весна, ой, підсувалася! От-от уже зовсім близько десь дихала. Та так часом дихала, що аж піч трусилася від її подихів. А одної ночі зняла таке ревище, такий гуркіт, наче цілий гурт волів, котів та свиней над головами близні по даху гасав. Ревло, нявчало, вищало. Аж Любка прокидалася й злякано питала:

— Що воно, Вашку?

— Нічого. Спи. То буря надворі.

Дійсно, буря тої ночі була скажена. Коли близня вранці вибігла надвір, вона аж заверещала від радості: ввесь дах на флігелі був зірваний і задертий догори, як спідниця від вітру. Бантини оголилися, немов ребра в кістяка, і на них виразно було видко горобині гнізда.

От тепер можна було дерти їх!

— Гайда на кришу, Любко!

— І—і—і!! — заверещала від захвату Любка і вихором метнулася до повіток. На дах повіток вилізти — це все одно що на піч. А з повіток і на флігель.

Дах на флігелі був некрутий, і лазити на нього й раніше було не важко і не страшно. Та раніше він, проклятий, раз у раз страшенно гуркотів од найменшого дотику. А на цей гуркіт зараз же вибігала паршива орендаторка і ґвалтувала так, неначе близня її різала. А тато після того скидав ремінь із штанів.

Тепер же все залізо задерлося к чорту й задубіло, немов поли замерзлої мокрої кожушини. Можна було ходити просто по горищі й діставати руками до гнізд.

Та всі гнізда порожнісінькі були. Тільки в одному лежало рябесеньке яєчко з того літа, легеньке, з дірочкою. (Самі горобці, мабуть, і випили його.)

Івашко, вхопившись за край бляхи, визирнув на вулицю. Гей, ліхтар лежить, повалений бурею. А в приставші дві віконниці зовсім одірвано.

Раптом Любка закричала:

— Ой, Вашку, глянь!

І показала вниз, під самий флігель, рукою. Івашко перехилився і аж язиком зацмокав: бідний-бідний Лейба, — геть-чисто знесло дах з його підвалу. Аж сіно крізь оголені дошки внизу видко. І приступки до підвалу, і навіть табуретку, що на ній Лейба сидить при дверях, коли покупців немає.

Та вмить Івашко занепокоївся і почав пильно водити головою то туди, то сюди, щось розшукуючи очима.

— Любко! А де ж його шкатулочка?

У Лейби над дверима була поличка, а на тій поличці раз у раз лежала старенька бляшана коробочка з грошима. Коробочка замикалася на ключик, а ключик був завсігди зав'язаний у кінчик червоної хустки. От коли треба було покласти чи вийняти гроші з коробочки, Лейба вийдоав хустку з кишені, розв'язував вузлик і визволяв ключик. А потім помаленьку знімав із полички коробочку, відмикав її ключиком і клав або брав із неї гроші. А тоді знову коробочку замикав, обережненько засував її на полицю, а ключик зав'язував у хустку. І грошей-грошей раз у раз було в тій коробочці!

Тепер її не видко було на поличці, тієї коробочки. А повинно б було бути видко, як дах здерто. Чи не взяв на цей раз Лейба її з собою?

І вмить Івашко сильно вхопив Любку за руку і мовчки показав головою в бік од підвалу.

— Он вона! Під хвинарем*! Бачиш?

*Хвинар (перекручене з рос.) — ліхтар.

І, не давши Любці навіть роздивитися як слід, прожогом кинувся злізати з горища.

— Швидше, Любко, бо хтось візьме!

Ніколи близня так швидко, як тепер, не злізала з даху, навіть як сам орендатор із палицею вибігав на гуркіт. Ніколи, навіть на пожежу, так не вилітала з воріт.

Ні, ніхто не взяв. Коробочка лежала під ліхтарем, щільно боком пригорнувшись до нього, до свого товариша в однаковій біді.

Івашко спочатку озирнувся на всі боки, потім присів коло шкатулочки і швиденько одною рукою запхнув її під полу свого пальтечка, другою згори зараз же міцно притиснув її до свого тіла. А Любка тим часом хижо озиралась на всі боки, стережучи й уся тремтячи.

Після того Івашко підвівся й, закриваючи засуненими в рукава руками горб од коробочки, помалу, повільно рушив із того місця. Любка була кинулась бігти, але Івашко зразу ж зупинив її:

— Не біжи! А то як побачать, що біжимо звідси, так одразу догадаються потім, що то ми взяли. Іди собі тихенько.

Легко було сказать "іди собі тихенько", коли зсередини щось тебе трусило, рвало й несло, як отою нічною бурею. Та й сам Івашко аж посірів увесь, а очі йому стали маленькі, гострі, чудні.

Тільки в повітці, коли добре защіпнулися зсередини, Івашкові очі трохи побільшились і забігали так само, як раз у раз. Вийнявши коробочку з-під пальта, Івашко легенько струсив її. Густо й глухо брязнули гроші.

— Повно, Івашку? Повно? Ану, дай я! Ану, дай!

І Любка вхопилася обома руками за шкатулку й разом з Івашком струсила. Знову солодко й густо брязнуло всередині.

— Не дуже повно... — хрипко сказав Івашко.

— А давай подивимось!

— Еге, подивишся, як вона замкнена.

— А розбить!

Івашко покрутив головою: шкода розбивать.

Але в цю мить недалеко від повітки зачувся крик:

— Івашку!.. Любко!!

Івашко й Любка на мент перелякано заклякли: ой, прийде мама сюди! Потім зашаморталися по повітці, шукаючи, де б сховати коробочку. І тут недобре, і там небезпечно.

— Івашку-у-у! Любко-о! Та де вони, шибеники, подівалися? До школи!

Івашко похапцем засунув коробочку під свої дошки, на самий спід. Дощок ніхто не чіпатиме.

— Ходім! Після школи.

Але сьогодні школа не школою була, а чистим катуванням: ой, хтось знайде шкатулку, ой, хтось знайде шкатулку!

А потім і другі думки: а скільки ж то в ній грошей? А стане на голубник чи не стане?

Любка гаряче вірила, що там на три голубники буде. Така ж бо важка вона, та люба коробочка!

— Бідний Лейба! — раптом зітхнула вона. — Не буде вже перевертать у пальцях копійок.

(Лейба мав звичку перед тим, як дати кому-небудь гроші, срібні чи мідні, швиденько та якось дуже ловко перевертати монети між пальцями обох рук, неначе перевіряючи, чи не позлипалося кілька їх ув одну. Нізащо не дасть навіть копійки, гарненько не покрутивши її).

Але Івашко на зітхання Любки раптом чогось дуже розсердився.

— А хай не кидає грошей напризволяще! От іще! Ми знайшли на вулиці! Яке нам діло!

— Та ну да! Лежала собі на вулиці, а ми знайшли. Значить, вона — наша.

— А чого ж ти кажеш: "Бідний Лейба"?

Любка зніяковіла: справді, якщо Лейба бідний, то коробочка — не їхня і її треба йому віддати. А з якої ж речі її віддавати, коли вона лежала на вулиці під ліхтарем і вони знайшли її? От іще!

А тут іще, як на те, коли бігли зо школи додому, зустрівся їм коло самих воріт Йоська. Він стояв лицем до паркану і помалу-помалу, наче в задумі, водив пальцем по дошці. Близні стало якось тісно від того, що там стояв Йоська. Гукнути на нього? Так не хотілося чогось. А пробігти, не сказавши нічого Йосьці, товаришеві свойому, якось соромно було. Ну, і мусив Івашко підійти ближче.

— А чого стоїш так, Йоську? Набили?

(Лейба сам ніколи не бив Йоськи, Лейба й блохи десь убити не міг. А як Йоська чимсь проштрафлювався, то бив його дядько, мамин брат).

Йоська навіть не озирнувся, а так само совав пальцем по дошці згори вниз і знизу вгору.

Івашко збоку зазирнув йому в лице. По щоках Йосьці бігли рясні, швидкі сльози, як краплі дощу по шибці.

Йоська взагалі був собі плохенький хлопець, з величезними, пукатими, як цибулини, очима. А як лихо йому якесь, так і зовсім притихав. Коли б не близня, так із його всякий шмаркач знущався б.

— Та що таке, Йоську? Чого плачеш? Набив дядько?

Йоська покрутив головою. Була субота, і вдягнений він був у празникове.

Значить, вдома на нього ніхто не був сердитий, бо тоді б ходив у буденній одежі.

Та близня вже знала, чого плакав Йоська. Знала, чого він стояв тут і не йшов до хати. Бо там, мабуть, було таке, що не всидіти. Де ж пак: пропала вся шкатулка з грошима!

— Ну, Любко, ходім, ходім! А то мама лаятимуться.

Та так і не допитавшись, чого плакав Йоська, близня швиденько побігла в ворота. А від воріт, озирнувшись, злодійкувато прошмигнула в повітку. Коробочка лежала під дошками так само, як поклав її Івашко. Тепер тільки треба було її розбити й подивитися, скільки ж то грошей знайшли вони.

Але Івашко навіть не витяг коробочки з-під дощок. Чогось сердитий був і два вихорці його стирчали з-під одсуненої на потилицю шапки загонис-* то, як розп'яті хвостики півників. Він хмуро водив очима по повітці й не дивився на Любку.

А Любка теж чогось не хапалася розбивати шкатулку. І сині очі її під розчухраною кучмою були неначе чимсь ізлякані.

Вмить Івашко сердито підбив передком чобота цурупалок і бовкнув:

— Так ми ж знайшли коробочку!

— А ну да! — зараз же гаряче підхопила Любка.

— Коли б ми не знайшли, так хтось інший усе одно знайшов би.

— А ну да!

Але шкатулки з-під дощок, проте, не витягали. Івашко так само нишпорив похмурим поглядом по повітці, а Любка злякано щось слухала в собі широкими очима.

Раптом Івашко вдарив ногою ще один цурупалок й сердито зиркнув на Любку.

— А знаєш що? Давай підемо до Лейби та скажемо: "А що дасте, як знайдемо вам шкатулку? Дасте половину з того, що там є? Як дасте, так будем шукать". Як согласиться, то оддамо. Ну його к чорту. Га?

— Ой, ну да! — чогось аж зрадівши, весело скрикнула Любка і навіть схопилася бігти.— Гайда! Швидше!

— Ні, стривай. От уже й "гайда". А звідки ми знаємо, що пропала шкатулка? Треба наперед у Йоськи розпитать. Немов ми нічого не знаємо.

— Ну, так гайда до Йоськи!

І дивна річ: у Любки очі вже не були злякані й задуму з них, як муху з столу, щось здмухнуло.

Йоська все так само стояв біля паркану. Тільки сльози вже не котилися по лиці і пальцем він не совав по дошці. Щоки мокро блищали брудними патьоками, а очі-цибулини були червоні й сумні-сумні. І тепер він одразу сказав, чого плакав. Пропала коробочка з грішми. Буря вночі здерла дах з підвалу й викинула з полиці коробочку на вулицю. А хтось підняв її. Скільки там грошей було, Йоська не знав. Але тато й мама дуже журяться. Хотів тато купити Йосьці нові черевики, та тепер не купить уже.

І знову карі пукаті очі стали скляні, блискучі, а з них на довгі чорні вії викотилося дві буйні сльози.

Івашко шарпнув Любку:

— Ну, ходім!

І обоє побігли знову в двір, нічого більше не сказавши Йосьці.

Лейбина квартира була поруч квартири близні і точнісінько така сама, як їхня: спершу кухня з піччю, а далі кімната. Тільки меблі трошки інші були, а надто багато свічок було у блискучих підсвічниках. Близня їх добре знала, бо її завсігди кликали гасити їх.

На щастя, Лайба був дома сам. Ні Хаї, ні дядька не було. Але маленькі добрі очиці Лейби в рудих, аж білих, віях, були сьогодні не такі

лагідні та тихі, як раз у раз, — сумні-сумні, як у Йоськи. Одначе близню він прийняв привітно, як і завжди. Навіть посміхнувся у свою кучеряву-кучеряву руду бороду і сказав:

— А свічки ще рано гасить.

— Ні, ми не свічки гасить, — бадьоренько відповів Івашко, а сам аж слину ковтнув, бо серце колотилося. — Ми за шкатулку спитать. Пропала шкатулка?

— Пропала, — сумно хитнув головою Лейба.

Любка спустила очі додолу, а Івашко, навпаки, скинув їх на Лейбу й ще бадьоріше сказав:

— А що дасте, як знайдемо?

Любка швидко підвела голову: оттако, умовились же, щоб так не казати, а він ляпнув. А Івашко й сам не знав, як воно так вийшло. Та вже пропало.

Лейба, одначе, покрутив головою:

— Е, взе не знайдете, діточки. Взе знайшли її другі.

(Лейба замість "ж" раз у раз казав "з". Все інше добре вимовляв, а "ж" не міг).

— Ну, а якби той, хто знайшов би, приніс її вам, дали б йому половину грошей? Чи скільки?

Тут Лейба вже трошки уважніше подивився на близню: є, щось вони, мабуть, знали, ці маленькі милі ґої. Е, може, ще не зовсім пропали гроші.

Може, знайшлася така хороша людина та підіслала дітей, щоб спитатися.

Лейба аж почав неспокійно перебирати пальцями кучеряву бороду: і шкода половини грошей, і страшно, що й половини не буде.

— А ви знаєте того, хто знайшов?

— Та... та... А дасте чи ні?

— Ну, нехай узе дам. Нехай узе несе.

— А половину чи скільки?

— Ну, нехай узе й половину. Хай буде хоч половина дома. Спасибі й за половину. Спасибі, що є ще чесні люди, ой, Бозе наш, Бозе наш!

— Так ви нікуди не йдіть, шкатулка тут зараз буде!

І Івашко, шарпнувши Любку за руку, вихором вилетів із хати. За ним Любка, маючи кучмою, як булане жеребеня гривою.

І так само через кілька хвилин улетіли в хату. Івашко вийняв з-під поли коробочку й поставив її на стіл перед Лейбою, захекавшись і від бігу, і від хвилювання. А вихорці гордо топірчились над пукатим чолом.

— Одмикайте й щитайте!

Лейба радісно й швиденько вив'язав із вузлика ключик і відімкнув коробочку. Грошей там було, грошей! Любка аж почервоніла вся, аж по вуха залилася радістю.

Але рахування пішло вже не так блискавично. Лейба кожну монетку разів із п'ять перевертав у пальцях, поки відкладав її до купки. Близня ніколи стільки не робила задач на складання, як цей раз.

Та таки склали все з Лейбою до гроша. Вийшло всього чотири рублі двадцять дві копійки. Тоді зробили ще одну задачу на ділінння, і вийшло на близню два рублі одинадцять копійок. Лейба ще раз перем'яв усі монетки на двісті одинадцять копійок, і близня знову вилетіла з хати.

Та знову в повітку, до китайців. Правда, на голубник не вийшло, але разом із іншими стало сім карбованців і дев'яносто копійок! Коли б не гривун, так уже б можна було ввесь голубник купувати. Та от, цей гривун! А без гривуна ніяк же не можна було. Сказано: гривун, так мусить бути гривун.

Та раптом Івашко заклопотано почухався.

— Ех, а Лейба всім розкаже, що ми шкатулку знайшли та маємо гроші.

— А попрохати Лейбу, щоб нікому не казав? Га?

— Ану, гайда до нього!

На щастя, Лейба був ще й досі сам. Йоська все плакав собі під парканом, не знаючи ще, що тато таки купить йому черевики. Лейба, молодчина, згодився мовчати, бо й йому це було до речі: він тепер міг сказати своїм, що сам знайшов коробочку і що всі гроші цілі. Нехай їм буде повна радість.

Близня ще раз вилетіла від Лейби: і в неї була повна радість. Тепер голубник уже буде! О, тепер буде!!

А весні хтось розчинив двері, і вона, розпатлана, синьоока, реготлива, буйна, чисто як Любка, ввірвалась з такою радісною несамовиттю, неначе їй сто голубників подарували. Шпурляла з дахів на голови людям цілими кучугурами старого снігу; замітала небо так, що хмари літали по ньому, як пір'я; річку пустила такою повіддю, що вода аж до базару підійшла, позаносивши геть к бісу рундуки. Вітер бігав з нею і гасав, як пес Кудлай біля Любки, коли вона гралася з ним.

Від усього цього та ще того, що в китайців лежав голубник, близня й собі гасала, верещала та аж ногами тупала від нетерплячки: швидше грядку ставити! А як на те, ще й піврундука пощастило на річці спіймати. Дощок тепер було з головою. Тільки розпланувати та швидше-швидше ставити грядку.

Але як же її було ставити, коли на гривуна ще не вистачало? Ще ж двох карбованців і вісімдесят одної копійки бракувало. Мама вже ні копійки не давала. По-перше, що вже стільки надавала, що й чіплятися сором було. А друге, що тато міг от-от без роботи бути, бо завод хотів розщот давати багатьом робітникам.

На базарі теж нічого заробити вже не можна було, бо стало тепло, руки не мерзли й хазяйки самі несли додому свої кошики.

Невже ж на березі втопитися? Невже через два карбованці й вісімдесят одну копійку не доказати свого?

І знову пригасла, похмарніла близня.

Весна вже вимила всі дахи, землю й річку від снігу та льоду; чистенько позамітала небо й вимазала його, як до свята, ясною-ясною синькою, попротоптувала попід стінами в болоті теплі, гладесенькі стежечки, що ними так любо було ляпати босоніж. А за лісними складами на вигоні вже серед колючої молодої травички жовтих квіток

понатикала. Звідкись гойдливо налітали білі метелики і якось боком-боком летіли вгору, неначе підв'язані на одне крило голуби.

А близня тоскно ходила по базарах та блукала очима на всі боки по землі, — чи не знайдеться ще десь чиясь коробочка. Та не то що коробочки, а щербатої копійки більше не попадалося.

Дома хоч і помічали, що близня чогось нудьгувала, та не до того було ні мамі, ні татові: свій клопіт був.

Тільки дядьо Павлусь як приходив, то неодмінно чучверив* Любці кучму й казав:

*Чучверив — куйовдив.

— Ну, ще й досі невесела близня? Оце так! От тобі й пролетаріат! Та що сталося? Га?

Але близня, хоч і як хотіла дядеві Павлусеві сказати, так не могла: зареклася мовчати. Так що дядьо Павлусь навіть разів зо два на піч приходив і, щоб розважити, казочки їм казав. Лягав головою в один куток, а ноги задирав аж до стелі в другому.

У третьому кутку вмощувалась Любка, а в четвертому — Івашко, — обоє головами йому на груди, а лицем до його лиця.

Та от таким способом і відтягав дядьо Павлусь на якийсь час думки близні від голубника і заносив їх геть-геть далеко. Так далеко, у такий чудний та гарний світ, що обидві голівки приростали до грудей дядя, а очі, широкі та затуманені, тільки кліпали, як зірки.

Дядьо Павлусь був дуже подібний до тата, тільки молодший та ширший. Таке саме темне з іржою волосся, таке саме пукате чоло, навіть така сама ямка на підборідді, як у тата та Івашка. Тільки як

близня робила з тіста тата та дядя Павлуся, то робила їх спочатку однакових. А потім одного легенько стискувала між долонями, і виходив дядьо Павлусь: голова і плечі ширші, а ростом нижче.

А що дядьо Павлусь казки вмів казати, так ніхто краще за нього не міг.

Тільки трошки чудний був собі дядьо Павлусь. Усе з якимись книжками та папірцями за пазухою та по кишенях, наче школяр. Усе з якимись кумедними словами, що й вимовити їх близня не могла: проталят, копитолиз та ще сила якихось інших.

І ледаченький-таки собі був дядьо Павлусь, нівроку йому. Ходив із лінькою, неначе тяг за собою рядно. Але зате часом як загориться, так ураз тугий, як лук, стане. Як до душі якась робота, так аж шкварчить вона йому в руках, і ніхто вже з ним тоді не справиться. Та от ще вірші та пісні любив складати. Там такі пісні!.. А казки його були зовсім не такі, як у книжках або як мамині. Зовсім немовби й не казки: ні відьом, ні зайчиків, ні діда та баби з Івасиком-Телесиком. А слухав би їх аж до світа.

Але дедалі, то й дядьо Павлусь чогось притих, похмарнів і не ходив уже так, наче рядно за собою волочив. Часом по роботі разом із татом приходив із заводу, не заходячи до себе, і Любка зливала на руки йому, а Івашко батькові, коли вони вмивалися. А зараз же за ними приходили ще інші заводські й усі про щось радились чи читали в кімнаті. А про що саме, того близня не могла чути, бо дядьо Павлусь висилав їх на вулицю й казав гуляти там та пильно дивитися: як побачать поліцію, що купою йтиме, так моментально бігти додому. І нікому-нікому ні слова за те, що в них у кімнаті гості, щось читають.

Близня, розуміється, стерегла вже так, що коли б та поліція мишою перевернулася та схотіла прошмигнути, то й то б спіймала б і роздерла

на шматочки. А все ж таки, що воно там діялось таке у тій кімнаті, що ховались од поліції?!

І от раз увечері дядьо Павлусь виліз із близнею на піч, уклався головою в один куток, а ногами в другий; примостив по дитячій голові собі на грудях і почав:

— Ну, близня, розкажу я вам сьогодні одну казочку. Та слухайте цю казочку вухами, носом, ротом і всім серцем вашим. Добре запхайте її в душу собі й усе життя пам'ятайте. Чуєте?

Обидва роти прошепотіли:

— Чуємо.

А вуха пильно-пильно нашорошились.

— Ну, так-от. Жило собі на світі троє братів: двоє маленьких та хитрих, а третій здоровенний та дурний. Хитрі брати не орали й не сіяли, не мололи й не пекли, а хліб їли білий, м'який, із найкращої муки-крупички, от такий, як ви їсте тільки на празники.

— А хто ж їм давав? — прошепотіла Любка.

— А ти лежи та слухай. Хитрі брати ні каміння не били, ні домів не строїли, а жили в великих та пишних палацах, з дзеркальними вікнами, з фонтанами, з садами. Вони не пряли й не шили, а ходили в шовках та оксамитах. Одно слово, близня моя мила, хитрі брати все мали: і напитки, і наїдки, і шовки та оксамити, і золото та брилянти, і палаци, і карети, і коні, і слуги, і...

— І голубники? — не втерпіла знову Любка.

— І голубники, і саночки, і кораблики, дзиґи, і все-все, що тільки душеньці їхній бажалося. Але самі вони того нічого не робили, бо були паршивенькі, поганенькі, безсилі й нічого робити не вміли.

— А де ж вони брали все те?! — аж голову з грудей дядя Павлуся підвела Любка.

Але тут Івашко вхопив її за кучму й поклав назад, строго сказав:

— Лежи, не перебивай! От іще!

— Правильно, Вашку: так її! Ну, а третій брат, здоровенний та дурний, і орав, і сіяв, і молов, і пік, а хліб їв найгірший, чорний, з вустюками, або сірий, от такий, як ви їсте раз у раз. Він і каміння бив, і доми та палаци строїв, а сам жив у паршивеньких хатах та квартирах, холодних, вогких, тісних.

— Як-от ми? — знову не видержала Любка.

Івашко трудно зітхнув.

— Ну й дівчина! Не дає говорити.

— Оце саме, Любко, у такій, як ви. Та він і шовки та оксамити виробляв, і золото здобував, і шив, і пряв, а сам ходив голий, босий та подертий.

Любка знову хотіла щось спитати, але тільки крутнула головою на грудях у дядя Павлуся й чуйно затихла.

— Ходив він голий та босий, а їв хліб з устюками, жив у халупах, близня моя люба, через те, що все, що він виробляв, усе брати його милі в нього забирали: і палаци, і шовки, і булочки...

— І голубники?

— І голубники, і дзиґи, і кораблики, і все-все.

— А нащо ж він їм давав?

Вашко підвівся і сердито шарпнув за патли Любку.

— Ти будеш мені мовчки слухати? Зараз же полетиш з печі догори ногами.

— Так її, Вашку. Ну от так вони й жили собі, ті троє братів, двоє маленьких та хитрих, третій здоровенний та дурний. Здоровенний з ранку до ночі робив, а брати гуляли та розкошували. Та тільки тої й роботи в них було, що дурного брата за ниточки шарпати. Бо дурний гевал, треба вам сказати, був увесь із голови до ніг поплутаний ниточками, брати поплутали. Ввесь був у ниточках, як свиня в реп'яхах. До голови ниточка, до носа ниточка, до вуха ниточка, до серця ниточка, до рук, до ніг, до пальців, до всього. А ниточки ці називалися законами.

А закони ці немовби від самого Бога були.

От як здоровило почне часом хмуритись та сердитись, що в нього все віднімають, то брати зараз же шарп його за ниточки, от він злякається, затихне й знову робить...

— А ниточки, мабуть, дуже крепкі? — діловито й суворо бовкнув Івашко.

— Ні, де там у чорта крепкі: от такі, як ви змії на них пускаєте. Коли б здоровило схотів, так одним пальцем усі б їх ураз порвав би.

— А чого ж він не хотів?!

— Чого! Та дурний же був, кажу ж вам! Та який ще дурний! От ви слухайте тільки. Стало раз тому дурневі дуже-дуже погано. Хліб того року погано вродив, а що вродило, то все брати забрали, і не було чого їсти здоровенному братові. Він і так, він і сяк, і кору гриз, і коріння копав, і гній смоктав. Та голод усе дужче та дужче бере. А брати собі розкошують, смачно їдять, солодко п'ють, весело танцюють та тільки тої роботи й мають, що за ниточки дурного брата шарпають, щоб не лінувався та не переставав на них робити. Ну, дурень терпів-терпів та й терпець йому ввірвався. Не витерпів він, розсердився та й почав нарікати: "Ви, каже, їсте й п'єте, а я — голодний та холодний. Не хочу більше робити, давайте й мені їсти!" Та й хотів силою взяти в братів шматок хліба. Ну, тут брати як не заверещать, як не заґвалтують: "Ґвалт, розбій, бунт!!" Та давай шарпати, та давай ще дужче нитками дурня обкручувати, та давай його всякими кадилами обкурювати. Та й обкрутили й обкурили. Та ще й як: так обкрутили, що той дурень сам себе зв'язав, сам себе розклав на землі та сам себе й страшенно випоров різками.

Тут уже не тільки Любка, але й Івашко аж сів і вражено подивився на дядя Павлуся.

— Сам себе?!!

— Що: чи не дурний же, га? Сам себе! От так, одною рукою зв'язав, а другою поров. Та так з того часу й повелося: як тільки розсердиться та забунтується дурень, так брати зараз же як заверещать, як заґвалтують, і давай за всі ниточки шарпати. А дурень тоді сам себе починає страшенно бити, пороти, різати й стріляти.

Івашко трудно зітхнув, а Любка хотіла щось сказати, та тільки сердито повернулась на другий бік.

— От так вони й жили собі, двоє маленьких, та хитрих, а третій здоровенний, та дурний. Та раз якось стало дурневі знову дуже-дуже

сумно. Так сумно, що почав він думати: чого ж це воно так отой Бог дав, що в братів його доля в розкошах та в веселощах живе, а в нього — в злиднях та в горі. Думав він, думав та й не помітив, як у лісі опинився. А ліс густий-густий та великий. І що більше дурень думає, то густіший та густіший ліс стає. Що воно за бенеря* така?! І стало вкінці так, що й дорогу дурень загубив і не знає вже, куцою йому йти далі. Став він та й давай плакати та журитися. Аж гульк! — із того лісу йде на нього старий-старий дід із довгою сивою бородою. Хороший такий дідусь, ясний, та добрий, та розумний. На носі в нього окуляри, а в руках велика-велика книга, — куди більша та краща за Євангелію. І диво дивнеє, близня моя мила: як дід іде, так ті дерева перед ним і розступаються, так перед ним ясна та рівна дорога розкладається. От підійшов той дід до дурня та й каже йому: "Здоров, дурню!" — "Здорові були, — каже, — дідусю". — "А що, — каже дід, — заблудився в лісі? Бачу, бачу, — каже, — що трудно тобі з цього лісу вибратись. А трудно, — каже, — того, що він із ниточок твоїх росте. І не вийти тобі тепер уже з цього темного лісу, поки ти ниточок із себе не позриваєш". — Тут дурень як не перелякається: "Як, — каже, — ниточки рвати?! Та вони ж од Бога! Та то ж Божі ниточки! Та Бог же люто покарає за це! Та як же їх можна рвати, ці ниточки?!"

*Бенеря — лайливе слово.

— От дурний!! — сердито скрикнула Любка.

— Та ще й який! Та ви слухайте далі. От став тоді його сивий дідусь навчати, як саме треба ті ниточки рвати. Та тільки він надірвав йому кілька там тих ниточок, як бачать вони: біжать лісом брати дурного. Біжать, верещать, ґвалтують. Дурень аж присів од страху та сорому. А брати підбігли та шарп його за ниточки, та шарп, та шарп! Та й наказують йому швидше схопити того діда та вбити його зараз же. Дурень тоді як кинеться на дідуся, як ухопить його, як почне душити. Та й задушив. А книгу його порвав, потоптав і в ліс позакидав. А тоді ще й ручки братам поцілував.

— От дурна сволоч! — люто бовкнув Івашко.

— Та ще й яка! Ви тільки далі слухайте. Ну, вбив він того дідуся, закопав, землею притрусив та й знову робив собі на братів та й робив. А брати розкошували собі та й розкошували. Та тільки він, як і сказав йому дід, уже з того лісу ніяк вибратись не міг. Там він на братів своїх усе й робив, — вони жили собі на просторі, а він у темному, глухому лісі.

Та тільки не було вже їм того спокою, що раніше. Хоч і задушили вони діда, і в могилу його закопали, і землею притрусили, — та духа його вбити не змогли. Пішов його дух попід землею, попід тим лісом скрізь-скрізь. Пішов та й став проростати квіточками по всьому лісі. А з квіточок почали виростати дідові діти, такі собі браві хлопці та дівчата і так само в окулярах та з товстими-товстими книжками. То з-під одного куща, то з-під другого, то з-під дерева. І все на сопілочку грають та як нитки рвати дурня навчають. Стало дурневі непокійно жити, — чухається, зітхає, братів стиха лає. Ну, брати хитрі та маленькі теє помічати стали. Стали помічати вони, що дідові діти братові їхньому ниточки обривають. Страшно їм стало. А переловити всіх дідових дітей їм самим несила була, — маленькі ж та поганенькі вони були. От вони думали, думали та й придумали: нехай сам дурень їх ловить та душить. Треба йому ще одну ниточку про це прив'язати. Та й прив'язали, та ще й навчили, щоб сам себе за неї шарпав, як дідову дитину побачить. От дурень тоді, як тільки дідова дитина з-під куща йому на сопілочку про волю заграє, зараз же себе за ниточку — шарп! та дідову дитину — хап! та об землю її — геп! та за горло й душить.

Тут дядьо Павлусь раптом узяв та й замовк. Близня лежала, не рухаючись, чекаючи, але дядьо Павлусь усе мовчав.

— Ну, дядьо, далі ж! — скрикнула Любка.

— А далі ще нема... — тихо й якось чудно сказав дядьо Павлусь і зараз же голосно та весело додав: — Оце й уся моя казочка вам на сьогодні, близня.

Близня обурено й швидко підвелася.

— Як уся?! Оце й кінець?!

— Ні, це ще не кінець.

— Ну, так кажи ж далі.

— А далі ще нема... — засміявся дядьо Павлусь. — А нема через те, близня моя люба, що дурень ще й досі живе в лісі та на хитрих братів робить, та ниточок слухається, та дідових дітей хапає. А от як стане тих дітей більше, от як ви попідростаєте та дідовими дітьми станете, та як дурень таки навчиться, як нитки рвати, та як порве їх, от тоді буде казка далі казатися.

— А як же вона тоді буде казатися? А як? А як, дядю?

Дядьо Павлусь засміявся.

— Ач, хитра канальська близня! Ну, добре. Казатиметься ж вона так. Як почне дурень нитки рвати, так почне перед ним ліс розсуватися. Що одірве нитку, то й не стане дерева, що одірве другу, то й нема куща. А як порве останні нитки, так перед ним усе розгорнеться й розвидниться. І побачить він усе як на долоні, чого, що та як. І братів своїх милих розкусить як слід. І тоді, близня моя мила, із дурного ґевала стане він розумний, сильний та могутній на ввесь світ. Та як схопить він тоді братиків своїх милих, та як здушить їх у кулаці, та як почне їх стьобати та навчати: "А до роботи, паскудники! А до роботи! А до роботи!" Та всі палаци, що їм наробив, собі повіднімає, та всі шовки, що їм наткав, собі позабирає, та всі...

— І голубники? — не вцитіла-таки Любка.

— І голубники, і дзиґи, і кораблики, і конфети, і все-все, що ним тепер братики милі тішаться.

— Е-е, значить, Льонька — братик милий?! — спитала раптом Любка і широко, немов аж з ляком подивилась на дядя Павлуся.

Дядьо Павлусь засміявся.

— Милий чи не милий, а ти йому цієї казки не кажи. Чуєш? А то як шарпнуть дурня за ниточку, то він тобі покаже. І нікому поки що не кажіть. А як виростете, тоді...

— А ти, дядю, дідова дитина? — раптом тихо, таємно спитав Івашко.

Дядьо Павлусь знову засміявся і нічого не сказав на це, тільки підвівся й строго промовив:

— Ну, близня, спати тепер. Годі.

— Ні, дядьо не дідова дитина, — з жалем сказала Любка, пильно дивлячись на дядя Павлуся.

— А ти звідки знаєш? — здивувався Івашко, а дядьо Павлусь і собі повернувся до Любки.

— А знаю. А де ж у нього окуляри? І товста книжка? Дідові ж діти в окулярах і з товстими книжками.

Дядьо Павлусь аж зареготався, так добре влучила канальська Любка.

— Правильно! От що правильно, то правильно! Молодця, Любка! Ну, а тепер спіть та нікому про цю казку анітелень. А про себе добре її запам'ятайте. Лягайте спати.

Та близня хоч і лягла, а заснути довго не могла і все шепотілася під кожухом, та все прикладала, хто дурень, а хто братик милий, а хто дідова дитина. Шкода їм було дядя Павлуся, що не дідова він дитина, та що ж зробиш, коли без окулярів. Ех, шкода, що не спитали: мабуть, через те, що екзамента ще не здав. А як здасть, так одразу в дідові діти запишуть. І товсту книжку дадуть. І буде він дурневі на сопілочку про волю грати. А як вони повиростають, то й собі на дідових дітей будуть екзаменти здавати. Та в окулярах з товстими книжками ходити й у дурня ниточіда обривати.

Довго-довго того вечора не спала близня і шепотілася під кожухом.

А вранці, йдучи до школи, Івашко роздумливо сказав Любці:

— А знаєш, Любко, дядьові Павлусеві за голубник треба сказати.

— А чого?

— А того, що він же нам сказав за...

Тут Івашко обережно озирнувся і тихенько доказав:

— ...за дідових дітей. А ми від нього ховаємо. Стидно ж так.

— А ну да... — нерішуче згодилась Любка.

— Він усе нас питає, чого ми такі невеселі. А ми йому брешемо. Так то тоді. А тепер годі. Правда? От як прийде сьогодні, так ми йому все по

правді й скажемо. І за Льоньку, і за "пару гривунів", і за шкатулку. Еге ж?

— А ну да!

Та того ж вечора близня так і зробила. Хоч дядько Павлусь і був чимсь заклопотаний та про щось пошепки гаряче балакав з татом, але як близня покликала, то зараз же прийшов до неї на піч. Правда, не ліг, а стояв ногами на лежанці, та, проте, вислухав дуже пильно. Вислухав і теж пошепки сказав:

— Молодця близня! Хвалю! Так їм, цим Льонькам паршивим! А за те, що такі молодці, поставлю вам голубник.

Близня засяяла. Та Івашко зараз же й зітхнув:

— А на гривуна ж іще нема всіх грошей.

— На гривуна? А скільки не хапає?

— Та... два карбованці ще.

— Два карбованці? Будуть. На таке діло будуть. Завтра ж з обіду й почнемо ставити грядку.

— Завтра? А на завод?

— Е, на завод годі. Стане завтра завод. Забастовка, близня. Всі, значить, кидаємо роботу. Требуємо від милих братів наших, щоб набавили нам копійок за те, що робимо їм мільйони. Ну, так-от, часу в мене тепер буде багато. Таку вам грядку змадикую*, що Льонька аж лусне з досади.

*Змадикую(розм.) — змайструю.

Близня й прикипіла з радості, і зацікавилась: як же то завод стане. Значить, і тато на роботу не піде?

Наче неділя завтра буде? Ех, а їм до школи треба йти!

Та нема ради, — пішла близня до школи. Але не дуже пильна була наука її сьогодні, — адже буде голубник! Тепер-то вже буде! І гривун буде. І десять пар. І ганяло. І все-все, як у справжніх голуб'ятників.

А як вернулися, то й тато, і дядько Павлусь були дома, а димарі заводу не курилися. Стояв завод тихий, німий, ще тихіший, ніж у неділю.

— Ну, близня, а тепер, пообідавши, даваймо закуримо та й за роботу. Правда?

Але Івашко на це тільки хитренько примружив очі: еге, не спіймає дядьо Павлусь, так близня й закурить при ньому! Аякже!

— Ні, ми не куримо, — сказав він невинненько. Та дядьо Павлусь теж хитренько підморгнув і засміявся.

— Не курите? Ну, так таскайте дошки. Та живо мені! Де хочете грядку ставити?

— Там, за нашим сарайчиком!

— За сарайчиком? Смали за сарайчиком. Тягніть усе туди.

І пішла робота. Та як! Аж дзижчала пилка, як перелякана бджола в соломі. Тріски летіли аж на дах сарайчика. Близня розчервонілась, як баклажани, і вмивалась рясним потом. Кадон гавкав, немов одурілий, і

собі таскав цурупалки. А дядьо Павлусь із таким палом забивав цвяхи в дошки, неначе лупив по голові милих братів.

На вечір грядка була готова. Правда, поміг і тато, як довідався від дядя Павлуся про всю історію з голубником. Та навіть Йоська помагав. А Васько тільки крізь хвіртку великими-великими очима заглядав у двір. Ага: пара гривунів? А підождіть ви, підождіть, що буде в грядці! Ось післязавтра — неділя. Як піде близня з дядьом Павлусем на базар, та як принесе повний лантух та повні пазухи голубів, та як випустить їх на подвір'я (попідв'язувавши, розуміється, крила), тоді буде вам "пара гривунів"!

А вранці-рано, ще не вмившись і не снідавши, близня вже вилетіла до грядки. Сьогодні грядка була ще краща, ніж учора. Внизу — дверці, нагорі — ґраточка. Ґраточка на шнурочку, спускається, піднімається. А всередині полички, гнізда, закапелочки, все-все як слід. Пар із двадцять може вміститися. От яка грядка!

Та ще дядьо Павлусь обіцяв пофарбувати. Вся біла-біла буде, а дашок, гратка та дверці — зелені.

Та от так, п'яні грядкою, голубами, ганялом якось просиділи в школі. А по школі, то вже й не виходили з грядки та повітки. В грядці розміщували майбутніх голубів, парували їх, на гнізда садовили, до сотні пар розводили. А в повітці знову й знову забирали у китайців гроші й перераховували. І щоразу кожне по черзі держало в руках два срібні, великі карбованці дядя Павлуся. Решта грошей були все копійки, п'ятаки, срібні гривеники, все таке маленьке, потерте. А ці карбованці — як гривуни серед сиваків.

Дома була якась шамотня, біганина, неспокій. Тато й мама збирали всі книжки, папірці та кудись односили їх. Прибігали заводські дяді й пошепки, тривожно про щось радились і знову кудись бігли. Близня все це бачила, як у сні. Навіть те, що дядя Павлуся не було ні разу за цілий

день, не помітила. Вони тільки знали, що завтра рано вони з ним ідуть на голубиний базар і вернуться з повними пазухами голубів. Оце все, що вони знали, пам'ятали й бачили. Завтра вони скличуть сюди Льоньку, Васька, Микиту, Гришку, ворогів, приятелів, усіх-усіх. Поставлять їх перед грядкою, Івашко відв'яже шнурок од ґратки, гратка ляже, і з дірки почнуть на гратку виходити пара за парою: жовті, чорні, сірі, чорно-рябі, жовто-рябі, білі, трубохвості. А накінець Любка влізе в дверці й винесе... гривуна-рисака!

От вам! Що? Хто казав, що буде і грядка, і десять пар, і гривун-рисак? Ганяла треба ще? А от вам і ганяло, шість аршин завдовжки! (Дядьо Павлусь обіцяв принести в неділю вранці.) Ну, що? А де ж Льоньчин голубник? Папашка ще не купив?

От лусне Льонька! От попритихають хлопці! От повитріщають на близню, як на ікони, очі! Хай тоді посміє хто-небудь не повірити близні, посміятися з неї.

Швидше б тільки минав день та ніч!

Вечері сьогодні щось не було. В кімнаті сиділи в сутінках якісь чужі заводські, не запалюючи лампи. Мама тикнула в руки близні по шматку хліба й звеліла зразу ж лізти на піч і "не лазити попід ногами". Все це було чудно. Але близні ще й краще: можна було шепотітися до самої ночі. А там тільки перестрибнути через сон, і настане завтрашній день!

Хтось іще прибіг знадвору. В кімнаті, наче тільки його й чекали, загомоніли всі разом придушеними голосами, сердито, понуро, обурено.

— От сволоч, ссукин син! — так виразно зачувся голос тата, що близня мимоволі притихла й прислухалась. — Десять рублів у нього не знайшлося, щоб товаришів виручити. Стривай же ти, паскудо! А чийсь чужий голос похмуро бовкнув:

— Боїться гад. Я його зустрів сьогодні...

Та мамин голос перебив:

— Ну, а що ж усе ж таки робить? Де ж узять сьогодні ці гроші? До завтра не можна ніяк підождать?

— Ніяк! Завтра вранці всіх їх перевозять із заводу в тюрму. А там уже пропало, не втечеш.

Івашко й Любка злякано нашорошились: у тюрму?! Кого?! Тато щось глухо пробубонів, і всі почали балакати пошепки.

Близня теж зашепотіла, та тепер уже не про завтрашній день, а про те, що чула тільки що. Кого завтра повезуть у тюрму? За віщо? Де дядьо Павлусь? Чого його не було цілий день і немає й тепер?

— Ану, давай послухаємо!

Та тільки близня підсунула голови до віконечка в кімнату, як там усі чогось дивно затихли, наче помітили, що близня підслухує. Та помітити ніяк не можна було, бо в хаті темно було.

І раптом близня почула, як іззаду хтось лізе до них на піч. Обоє, як горобці, спурхнули й притаїлися по своїх куточках.

— Івашку!.. Любко!.. — зачувся тихий голос мами.

Не сердитий, а сумний і чудний був голос. І через те Івашко зараз же покинув приставлятися, що спить, і обізвався:

— Га?

— Ви ще не спите, дітки?

Голос уже був зовсім близько, — мабуть, мама стояла ногами на лежанці.

— Ні, ще не спимо. А що?

Мама трохи помовчала, наче не знала, що сказати. Потім намацала руками голови дітей і почала їх гладити в темноті.

Близня аж підсунулась ближче, щоб мамі було легше діставати до них.

— А що ж таке, мамо?

Мама так трудно та глибоко зітхнула, що аж війнуло на Любку теплим духом.

— Та таке, діточки... що дядя Павлуся арештувала поліція.

Близня заціпеніла. Оце ж за нього казали там тільки що!

Це ж його в тюрму!

Любка з жахом учепилась за плече мами й притулилася до неї всім тілом. А Івашко почав часто-часто сопти носом, як робив це тільки тоді, коли тато мав бити його ременем.

— Арештували, бідненького. За те, що ми — бідні, діточки, за те, що хочемо за працю гірку свою хліба шматок мати. Виказали його поліції заводські пани наші. Та й засадили. А тепер у тюрму збираються перевезти. Та їх хлопці хочуть визволити. Треба їм пилки та всякого

струменту купити, щоб вони вікна собі перепиляли та втекли. А грошей немає. Та от, дітки...

Тут мама знову зам'ялася, знову почала гладити по головах, по личках близню.

— Та що ж таке, мамо? Та кажіть...

— Та от, нема грошей всіх. А завтра вже пізно буде. А у вас, діточки, є десять рублів, що ви на голубник собі, бідненькі, збирали. Серце мені крається казати вам це. Та треба, близнятка мої любі.

Близнята знову заціпеніли. Та на цей раз так, наче мама взяла та й перекинула на них величезну гарбу піску. Засипала й придушила так, що ні дихнути, ні рухнутися.

А мама, немов одгрібаючи їх із-під того піску, знову мовчки почала голубити, тулити до себе, цілувати.

— Тяжко вам, діточки, знаю. Серце болить однімати в вас. Так що ж зробити, дітки? Татко роботи не має, не заробляє. Що можна, вже дали на це діло. А дядьо Павлусь сидить арештований, люто побитий барбосами. Били його дуже, дітки. А завтра до тюрми повезуть. А потім зашлють далеко-далеко, до Сибіру, на каторжні роботи.

Близня почала вилізати з-під піску. Він ще лежав болючою вагою на плечах, але мамині слова все більше та більше розсували його. А як мама тихо схлипнула в темноті, Івашко раптом став на коліна, потрогав маму за плече й суворо сказав:

— Та не плачте, мамо. От іще, їй-богу! Наче маленькі. Конешно, що ми дамо десять рублів. Ходім, Любко! Ми зараз принесем.

Мама ще хотіла приголубити, потішити, зменшити біль, що зробила їм, але близня мовчки злізла з печі, мовчки на босу ногу взулася внизу і вийшла з хати.

— Тільки глядіть же, дітки, нікому-нікому ні слова про це! Боже вас борони!

— Ну, от ще, наче ми маленькі.

Було ще непізно. В усіх сусідів ще світилося. Видко було, як Йоська сидів у себе за столом і, хитаючись то вперед, то взад, учився. Скрізь було так тихо, спокійно, як раз у раз немов нічого нігде не сталося. Підбіг Кадон і лапами в болоті стрибнув на груди Івашкові. Та що тепер болото від лап на сорочці! Хай би виваляли їх обох із голови до ніг у болоті, аби не було цього страшного, що навалилося на них ув одну мить.

Близня помалу пішла до повітки, ні калюж, ні болота не обминаючи. Любка зазирнула за ріг до грядки. І раптом притулилася грудьми до стінки, уп'ялася пальцями в щілини і страшенно з одчаю й горя заверещала, неначе босою ногою наштрикнулася на цвях. Аж Кадон одстрибнув убік і люто загавкав невідомо на кого. Аж Лейбині гуси та качки заґерґотали в повітці.

Івашко спочатку теж злякався, а потім кинувся до Любки, затулив їй обома долонями рота й зашипів на неї: — Та цить! Сказилася?! Як почують сусіди... Перестань мені зараз же! Чуєш?

Любка замотала головою, випручуючись із рук Івашка, але верещати перестала.

— Ач яка! А дядьові Павлусеві, думаєш, там легко? А хто нам дав два рублі? Ну й нехай не буде голубника. Так ми ж дядя Павлуся врятуємо. Ходім у сарай!

І Івашко сердито сіпнув Любку за сорочку. Любка відлипла від стіни й п'яно посунула за Івашком.

Світити близні в повітці не треба було, — вона напам'ять знала кожну діжечку, кожного кошика, що стояли там. Коробочка з китайцями й грошима лежала на своєму місці. Івашко відразу намацав її. Та тільки чогось довго не міг підняти її, усе до чогось надворі прислухався і часто-часто сопів носом. Аж нарешті взяв ув обидві руки коробочку, витяг її з-під діжки й сердито сказав Любці:

— Ну, чого ж стоїш, як присвятилася? Іди вперед, бо я без рук не бачу.

Любка мовчки пішла вперед, а Івашко за нею. Надворі обоє зупинилися і знову глянули на грядку. А вже ж Любка на завтра всіх хлопців скликала. Васько Льоньку приведе. От коли близню засміють! От коли буде смерть близні! На вулицю не можна буде показатися.

Івашко сердито шарпнув Любку і бовкнув:

— Ходім уже!

Любка покірно й слухняно пішла знову вперед, хоч Івашко тепер і сам бачив дорогу до хати.

— Та не верещи й не плач мені там перед усіма! Бо наб'ю, як собаку.

Любка й на це нічого не сказала, — наче в сні ходила, — і мовчки відчинила двері.

У кімнаті й досі не світили лампи, тільки знадвору від ліхтаря падало світло на стіну. І від цього було видно бліді плями облич та темні контури тіл.

Близню з її коробочкою зустріли радісним шепотом, милуванням, поцілунками, вихваляннями. Але дуже добре, що не було світла в хаті, а то б Любці дісталося від Івашка, як собаці, — сльози ж бо самі собою так і котилися по лицях їй, як у Йоськи тоді біля паркану.

Сам Івашко не плакав. Він оддав коробочку, навіть сказавши, що в ній дев'ять карбованців і вісімдесят три копійки. Та й відійшов у куточок. На піч тепер ні йому, ні Любці не хотілося йти. Ой, тепер нізащо не хотілося бути самим на печі, — там було тепер так самотньо, так моторошно, так жалько, наче лежав там покійник.

Та їх тепер ніхто й не посилав на піч. Де ж пак! Таких молодців, таких героїв, таку милу близню та на піч?! Нехай сидять тут як товариші, як рівні.

Гроші з коробочки висипали в кишеню якомусь зовсім чужому молодому, заводському, сказали йому кудись "бігти на ввесь дух" і самі знову почали шепотітися. Та хоч шепіт той став жвавіший, бадьоріший, а проте непокій і непевність чулися в ньому.

Тепер клопіт був ув іншому. Як же передати всі струменти Павлові? Ну, добре, сидять вони в трьох кімнатах, вікнами до річки. Та на всіх вікнах ґрати. Вікна зачинені. Та ще й біля вікон солдат з рушницею.

Як же його передати? В якій саме кімнаті, за якими вікнами Павло та ті, що їх до тюрми мають перевезти? А як і знати, то як же до вікна підібратися? Як клуночок з струментами просунути так, щоб солдат не помітив.

— Та пришить солдатюгу! От і все! — злісно сказав чужий дядьо з кутка.

Івашко здивувався: як же можна пришить солдатюгу? Хіба ж він дозволить, щоб його пришивали? Та і до чого його пришити? Та й якими нитками?

— Ну, ти вже скажеш, — зачувся з другого кутка невдоволений голос тата. — Хочеш, щоб їх там усіх після цього перестріляли?

— Ну, а як же ти підлізеш до тих вікон? Тоже взялися визволяти! У яке ж вікно струменти подавать? Будеш ходить та стукать у кожне: "А чи не тут сидять ті, що їх у тюрму?" Та солдат тобі покаже штиком або пулею, де вони сидять.

Всі на це мовчали. Дійсно, хоч би ж те вікно знати, де Павло з товаришами сидів.

— А вони ж знають, що їм струменти подадуть сьогодні? — спитала мама з ліжка.

— Та переказували їм. А чи знають, хто ж його знає. Доступу до заводу немає.

Тут раптом Івашко хмуро сказав:

— А я знаю, як упізнати, де дядьо Павлусь.

Всі постаті затихли, а татів голос з надією жвавенько вистрибнув із темного кутка:

— Ану, Івашку! Як?

Івашко помовчав і так само хмуро сказав кудись попереду себе:

— А взять та заспівать коло тих вікон "Гей не спиться й не лежиться". Дядьо Павлусь раз у раз цієї пісні співає. От він і одчинить вікно.

Той дядьо, що радив пришити солдатюгу, засміявся й густим голосом сказав:

— А не дурак хлопець!

Похвалили й інші, та тільки та біда, що солдат нікому там співати не дозволить. Заспіває такої, що й не встанеш. Ні, не годився Івашків спосіб.

Івашкові стало так соромно, що аж вуха запалали. Він замовк, забився ще далі між скринею та столом і перестав слухати, що казали далі в кімнаті. До нього пролізла Любка й примостилася поруч. Івашко обняв її одною рукою, але обняв так само, як буває часом під час сну, коли Любка перекотиться до нього. Вмить він злегка відіпхнув Любку, виліз трохи наперед і знову голосно сказав:

— А я знаю, як подать дядьові струменти!

І знову всі замовкли й затихли. Тільки тепер уже не татів голос, а чийсь інший знехотя сказав:

— Ану, кажи.

Івашко прокашлявся і, як перед учителькою, твердо й певно почав:

— А так. Треба перейти на той бік річки. Там залізти в двір Пивнюка і звідти заспівати дядьову пісню. Солдат же не попливе через річку. А комусь тут на цьому березі засісти та й дивитися, яке вікно відчиниться. А то, може, дядьо Павлусь і сам заспіває.

— А та й не дурак же хлопець, я вам кажу! — аж на ноги схопився той дядьо, що хотів пришивати. — Розумно ж каже, чортеня!

— Ану, ну, Івашку, далі. А струменти як подать?

— А струменти так подать. Як буде звісно, де саме сидить дядьо Павлусь, так тоді так робить. Нехай Любка з-під берега вийде на солдата, як він буде далі від дядьового вікна, та й почне сильно-сильно плакати. Наче щось там загубила, чи заблудилася, чи налякалася. (Вона це може, ми такі штуки робили). Ну, солдат почне її розпитувать. А Любка ще гірше та гірше в плач. А я тим часом тихенько підлізу до того вікна, що дядьо Павлусь, і...

Та тут мама не дала докінчити.

— Ану, годі, Івашку, чортзна-що плескати язиком! Ідіть на піч спати. Годі, годі!..

Але Івашко обурився:

— Та чого ж чортзна-що? Поки солдат буде Любку питати, чого вона плаче, я й просуну в вікно струменти. Я знаю ті вікна, вони низенькі. Я не раз заглядав усередину. Раз плюнуть.

— А як спіймає тебе солдат із струментом біля вікна? Га?

— Та як же він мене спіймає, коли він і не побачить мене?

— Еге, "не побачить"!.. Та що ти мені тут патякаєш, шмаркачу! — раптом розсердилась мама і аж ступнула до Івашка. — Геть мені на піч! Забирай Любку і не сміть мені! Ач яке ще вигадали! А ти, батьку, що слухаєш? Дай йому ременем, щоб не лізло до розмови старших. Геть на піч, кажу! Чуєте?

Івашко помалу висунувся з-за скрині й пішов на темний простокутник дверей до кухні За ним посунула й Любка. Всі мовчали. Мовчав і тато.

— А, їй-богу, не дурак хлопець, — раптом знову загув голос дядя в кутку. — Розумно, хитро придумав. Напрасно ви його на піч засилаєте, товаришко Катерино. В його розуму не менше, як у кожного з нас.

— "Не менше, не менше"! На штуки та хитрощі він у нас розумний. Колись на цих штуках і голову собі скрутить. Геть на піч, кажу! Чого стали там?

Та тут раптом утрутився тато.

— Підожди, Катерино, — тихим голосом заговорив він. — Не треба ні кричати, ні сердитись. Тут криком не поможеш. Івашко непогано придумав.

Але мама так і сіпнулась усім тілом у його бік:

— Та що?! Та ти дітей хочеш посилать на смерть!!!

— Тихо, тихо, Катерино. Підожди.

— Та нічого я ждати не хочу! І слухати не хочу! І всіх вас рогачем повиганяю! І... і...

Ну чисто як Любка, коли та чогось, буває, не схоче.

— Та підожди ж, Катерино. От яка, їй-богу! Хто ж каже, щоб дітей посилать? Може ж, і не дітей можна?..

— Так і йди сам, а дітей не дам!

— Ну, що ти їй казатимеш?

— Не дам, не дам і не дам! Марш на піч мені, кажу!

Близня мертвими ногами попленталась до кухні й притулилася біля лежанки, — на піч вона не могла лізти. Притулилась і похнюпилась; от так: і гроші забрали, і голубник знищили, і все відняли, і їх самих вигнали. Ще й двері за ними причинили.

А в кімнаті стояв шепіт і гуд приглушених голосів. Крізь щілину в дверях нічого добре й розібрати не можна було. Здається, все більше тато та мама балакали. Та ще той чужий дядьо, що хвалив Івашка. Сварились не сварились, а сперечалися здорово. От якби ж хоч послухати, що вони там казали!

Івашко потихеньку підсунувся до самих дверей і, заціпивши щелепи, розчинив їх трошки ширше. У цей саме мент татів голос сердито казав:

— ...стрілять у дитину не насмілиться. Солдат тоже ж людина. А Павлові, Гаврилові та Сандулякові — каторга як пить дать. А то й шибениця. Бомби ж у них познаходили. Що ж ти собі гадаєш? Про це теж подумати слід.

— Так дітей оддавать на смерть? Тут знову голос чужого дяді:

— Та нащо ж оддавать? От, їй-богу! Нічого, говориться вам, їм не буде. От падлєц я буду, коли хоч що їм станеться. Кажу вам: засяду з ружжом збоку, і як тільки солдат щось там, ну, хоч націлиться на дітей, так на місці, гада, й покладу. Та солдат і не догадається, кажу вам! Хлопча таке спритненьке, що як мишка прокрадеться. Геройське ж хлопча, я вам кажу!

— Треба, Катерино, рискнуть. Треба. Нічого не зробиш. Ну, візьмемо на свою душу риск. Або бери на свою совість каторгу або й смерть товаришів. Одно з двох.

Голос у тата був якийсь чудний, — здушений, нерівний. А за ним зараз же знову чужий дядьо:

— За таке вже діло взялись ми, товаришко Катерино.

Мама чогось мовчала вже, не обзивалась. І всі мовчали. Нарешті голос чужого дядя стиха, обережно запитав:

— Ну, так як, товаришко Катерино?

Мама не відповідала. Тільки тато раптом сердито сказав:

— Ну, а плакать теж нема чого! Або так, або не так. А сльози розпускать, як за мертвими, так ну його к чортовій матері!

— Так діти ж вони мені чи ні?! — вмить з голосним плачем вирвалось у мами.

— А мені... не діти? — ревнув тато й собі з таким гнівом, що Івашко аж похолов біля одвірка.

І знову всі якось одразу замовкли, затихли, наче провалились кудись. І довго нічого не було чути в кімнаті.

— Ну, беріть... — раптом тихо-тихо зачувся шепіт мами. Та такий якийсь жалібний, такий змучений та покірний шепіт, що Івашкові аж серце стиснулось і сльози гаряче-гаряче виступили на очах.

Тоді в кімнаті загомоніли знову. Знову чужий дядьо почав завіряти маму, обіцяти, хвалити близню. Та мама вже мовчала.

А тут і голос тата гукнув:

— Гей, близня! А де ви там? Ідіть сюди!

Івашко швиденько відсунувся від дверей, намацав Любку, що сиділа долі під лежанкою, й прошепотів їй над головою:

— Вставай! Мама пускає нас дядя Павлуся виручати.

Любка якийсь мент сиділа непорушно, ніби не вірячи, а потім прудко стала на ноги й теж пошепки скрикнула:

— Та бре?!

Але тут знову голос тата, вже біля дверей, гукнув:

— Івашко! Любко! Йдіть сюди!

— Зараз! Ідемо! — крикнув Івашко і потяг за руку Любку.

Тато зразу ж, як увійшли вони, обняв їх обох одною рукою і повів до стола, де було видніше. Сам сів на табуретку, а близню поставив по обидва боки собі.

— Ну, близня, кажіть: не боїтесь передати струменти дядьові Павлусеві? Кажіть прямо. Га?

— Не боїмось! — твердо сказав Івашко.

— А ти, Любко?

— Не боїмось! — так само, тільки дзвінко промовила Любка.

— Так геройські ж діти, я вам кажу, — весело загув чужий дядьо з кутка.

У цей мент клацнула клямка в дверях кухні. Тато відсунув набік дітей і швидко пішов до кухні. То вернувся молодий заводський.

— Ну, що? Є?

— Є! Все! Ось.

Тут мама підійшла до близні, притягла до себе й почала так жадно, так рвучко й мовчки голубити та цілувати їх, що Любка раптом голосно заплакала. Але Івашко кулаком у бік штовхнув її, й вона зразу ж замовкла. Та й тато наспів і забрав близню від мами.

Тато провів аж до містка близню і молодого заводського. Чужий дядьо ще раніше пішов у другий бік. Він мав забігти додому, захопити рушницю і, ховаючи її під пальтом, засісти збоку. А молодий заводський повинен був перейти через місток на той бік і берегом пробрести аж напроти заводу. Та, підождавши трохи, заспівати Павлову пісню.

Коли він одійшов, тато кумедно пошарував обома руками по головах близню, відштовхнув і з якимсь чудним усміхом у голосі сказав:

— Ну, катайте, герої!

Близня зараз же пірнула під місток. Дорога була знайома. Коли б близні стільки карбованців, скільки разів вона тут лазила і вдень і ввечері, так вона б десять голубників собі справила. А що темно було, так то ще й краще, — ніхто вже не міг побачити. Босяків тепер теж не могло бути на березі, бо солдати та поліція, як став завод та пішов бунт, вичистили берег од босячні й заборонили ходити тут.

Та як одійшла близня від ліхтарів моста та трошки звикла до берега, то й видніше стало. Навіть стежечку понад очеретом можна було розібрати і ступати нею тихенько-тихенько. От тільки чортові жаби з плескотом плигали з берега в воду, а то б зовсім як дві кішечки на м'якеньких лапках пробрались аж до самих вікон.

Заводський мур понуро чорнів праворуч, темніший за ніч. Ліворуч холодом повівала річка і поблискувала хвильками, як риба лускою. Очерет легенько шелестів од вітру, неначе щось повзло в ньому гадюкою.

Івашко час від часу намацував клунок із струментами, що був у нього на грудях під пальтом, та озирався на Любку. Молодця Любка, не боялася. Тільки все швидко водила головою то туди, то сюди, наче от-от її хтось ухопить збоку.

Та ось уже й ті вікна. Світяться, а нічого крізь шибки не видно, тільки ґрати чорніють. Шість вікон. Усі однакові, усі жовті, усі таємні. І від усіх лягають на землю смуги світла. Ех, погано! Як же його підійти до вікна, коли видко буде через ці смуги?

Раптом Любка сильно потягла Івашка за рукав і присіла. Івашко теж припав до землі: від рогу муру попід самими вікнами йшов солдат з рушницею. Він то поринав у темноту між вікнами, то виринав у смугах світла. Ішов повільно, ледаченько, неначе проходжувався собі тут без діла.

Близня, не дихаючи, лежала на стежці за кущем очерету і стежила очима за солдатом. Коли він повернув назад, на тім боці хтось голосно заспівав:

Гей, не спиться й не лежиться,

І сон мене не бере...

Солдат круто зупинився і зняв рушницю з плеча. Близня завмерла. Але солдат постояв, переступив ногами та й поклав знову рушницю на плече. А з того берега ще голосніше співало далі:

Гей, пішов би до дівчини,

Так не знаю, де живе...

Солдат кашлянув і пішов так само повільно, тільки вже не ледаченько, а все поглядаючи на той бік річки.

Близня жадно нишпорила очима по вікнах. Невже ж дядьо Павлусь не почує? Зачинені прокляті вікна, — може, й справді не чути туди.

Та вмить у крайньому вікні (що до містка) неначе замиготіло щось, тінь якась. Потім вікно розчинилося, і світло в ньому стало ясніше, прозоріше, а в світлі тому голова, плечі й груди дядя Павлуся. А за ними ще хтось, та й ще хтось.

Та солдат зараз же озирнувся, швидко підійшов і гукнув:

— Зачини там вікно! Слиш?

А голос дядя Павлуся йому у відповідь:

— Та ну? От сердитий який.

— Зачини, кажу, вікно!

— Та дай подихать воздухом, чудак чоловік.

— Не полагається.

— І воздухом дихать не полагається? Ото як уже стало. А кому ж полагається? Панам та їхнім барбосам? Солдат скинув рушницю з плеча і взяв її в обидві руки.

— Зачини січас же! А то стрілять буду!

Дядьо Павлусь похитав головою і почав зачиняти вікно.

— Ех, хам ти, хам! На, подавись ти разом з панами своїми воздухом своїм. На свого брата ружжо, сволоч, наставляєш.

І, грюкнувши вікном, зачинив його.

Пісня на тому боці затихла. Солдат ще трохи постояв, потім поклав рушницю на плече й посунув далі.

Івашко притулив губи аж до самого лиця Любці й прошепотів:

— Треба підождати. Нехай солдат трохи походить. Тоді полізеш аж на самий край, подалі від вікна дядя. Чуєш? Та добре плач.

Любка хитнула головою. Очі в неї були зблизька великі-великі.

Вартовий уже знову ходив вільно, заспокоєно й ледаченько. Тоді Івашко штовхнув Любку і зашепотів їй у вухо:

— Скажеш йому, що заснула на березі, та тепер прокинулась та налякалась і не знаєш, куди йти. Та старайся так повертати солдата, щоб він став спиною до мене. Чуєш?

Любка часто закивала головою.

— Ну, лізь тепер. Та нічого не бійся. Солдат — дурний.

Любка просунулась повз Івашка і поповзла навкарачки далі стежкою. А Івашко вийняв клуночок з струментами, обдивився і знову засунув за пазуху, але так, щоб одразу можна було вихопити його. Щось дуже довго повзла Любка. Чи не злякалася та засіла в очереті? Та ні туди ні сюди тепер.

Але раптом край заводу зачувся дитячий плач. Івашко прудко став навколішки й виставив голову з-під куща. Солдат стояв у смузі крайнього вікна лицем до річки і вдивлявся в щось.

Плач ставав дужчий та дужчий. Вартовий неспокійно заходив коло рогу й щось гукнув, усе придивляючись до річки.

Тоді Івашко прихилився і швиденько поповз на руках та на колінах до дядьового вікна, стараючись повзти по темному, між двома світляними смугами. Часом він припадав до землі й обережно дивився до солдата. Там не припинявся жалібний плач дитини, і видко було, як вартовий, стоячи спиною до Івашка, нахилився до Любки й розпитував її.

Івашко знову рачки, як хиже звірятко, стрибав уперед і повз до вікна.

Ось уже й мур. Ось уже й вікно. Тепер тільки підвестись, простягти руку, постукати в шибку й просунути між ґрат клунок.

Солдат усе стояв спиною, плач усе не вгавав. Тоді Івашко одною рукою вихопив з-за пазухи клунок, другу руку просунув крізь грати і тихенько затарабанив пальцями. Потім притиснув струменти до самої шибки й прилип до темної стіни, скоса дивлячись то на клунок, то на солдата.

Вікно тихенько відчинилося, чиясь рука вхопила клунок, і вікно знову зачинилося.

Тоді Івашко зсунувся до землі, став рачки й поповз назад до берега. Повзучи, він бачив, як солдат узяв Любку за руку, вивів на край заводу і, показавши на щось рукою, підштовхнув її. Любка з плачем зникла за муром.

Тоді Івашко зсунувся зовсім до стежки й весело та прудко поповз до містка, де на нього ждав тато.

А вранці рознеслася чутка: частина арештованих якимсь чудом дістала струментів, одімкнула вночі двері своєї камери, пройшла заводом на другий етаж, там вилізла крізь вікно і втекла. Якраз ті, що їх мали перевезти цього ранку до тюрми.

Івашко та Любка цю новину знали ще вночі, бо дядьо Павлусь просто з камери прибіг аж на піч до близні, коли вона вже спала глибоким сном. Прибіг, трохи не задушив їх в обіймах і, нашвидку обнявши тата й маму, побіг знову кудись. А близня хоч і не хотіла, провалилась у сон.

А вранці, коли рознеслася та чутка, близня буйно ганяла по подвір'ї, полохала Лейбиних качок у повітці, дражнила Кадона, шарпала Йоську, перекидалася, ходила на руках. А коли зібралися хлопці з Льонькою та Васьком дивитися на голубів, близня зовсім як здуріла: реготалася, танцювала, показувала язика, виробляла ногами й руками такі штуки, що Кадон аж гавкав на них. А хлопці тільки очима кліпали й нічого не розуміли. Сказать би, що соромно було близні, що ніяких голубів не було? Так ні, не видко того було. А грядка все ж таки була.

— Ну, а голуби ж де?!

— Голуби? — скрикнув Івашко. — Які голуби?!

— Та ті ж, що ви хвалилися. Десять пар. Та й гривун.

Івашко й Любка перезирнулись і так і попадали з реготу.

— А вам хочеться голубів? Та ще й гривунів? Та нє? Та їй-богу?

— Та Любка сама ж казала, щоб прийшли дивитися.

— На що?

— Та на голубів же ваших, що задавалися...

— На голубів?! І-і, голуби наші полетіли! Всі як один полетіли. Правда, Любко?

А Любка як не заплеще в долоні, як не затанцює.

— Обдурили дурнів! Обдурили дурнів! А що? А що?

І ще й язика показала, рожевого, соковитого, насмішкуватого.

Та так регочучись і дражнячись, побігла собі близня в хату. Хлопці, як дурні, покрутились та й пішли з двору, лаючись: от чортова близня, навіть грядку построїла, щоб тільки піддурити.

А близня сиділа біля вікна за завіскою і пильно-пильно дивилася, як хлопці відходили від грядки, з якої вилетіли сеї ночі всі голуби.

"ГЕЙ, ЧИ ПАН, ЧИ ПРОПАВ..."

Так на день-два близня відбилася від ворогів, — ошелешила їх своїм сміхом. Але потрохи очуняли чортові хлопці, почали пригадувати то те, то се та й вивели, що близня дійсно хвалилася разом з грядкою й голубів мати. Та грядка справді була, а голуби... ще десь літали. Обдурити обдурили, та тільки з брехенькою, з соромом собі на всю округу.

І вже зовсім не стало проходу Івашкові та Любці, хоч не ходи ні до школи, ні до річки, нікуди. А тут ще, як на те, сталася їм така штука. Ішли вони собі якось надвечір Бузюківською вулицею. Поганенька була та вуличка — вузенька, заросла будяками та бур'янами, ні одна хата лицем до неї не стояла і ніхто нею ніколи не їздив. Та й близня раніше не ходила там. Тепер, тільки щоб уникнути хлопців на Садовій, звернули в неї. Ішли собі помаленьку, не хапаючись. Івашко мляво тяг палицю по парканах над будяками, і вона, стрибаючи зо щілини в щілину, торохкотіла й лякала горобців. Любка ступала босими ногами по поросі й озиралася на відбитки своїх підошов. (А сині, віясті очі її були сумні-сумні).

І раптом Івашко аж одстрибнув на Любку: в бур'яні під парканом щось сильно затіпалось. Любка теж кинулась убік і широко витріщила на бур'ян очі. Тіпання затихло.

Що воно могло там бути?! Якийсь собака здихав? Пацюк пробіг? Затіпало й затихло.

Івашко замахнувся палицею й обережно підступив до паркану. Любка зараз же посунула за ним. Ніщо не ворушилось. Івашко тихенько кінчиком палиці похитав будяк. Не обізвалося. Тоді він іще трошки ближче підступив і розсунув гілля будяка. Ніякого собаки не видко було, але щось унизу біля коріння знову заворушилось. Івашко вже не відсахнувсь, а тільки міцніше затис палицю в руці й нахилився. Нахилився й зараз же кинувся назад і радісно, здивовано дихнув у лице Любці шепотом:

— Голуб!! Якийсь голуб! Бий мене Бог!!

Любка спалахнула тою самою радістю, як купа соломи від піднесеного віхтя вогню. Але, розуміючи, що не можна ні кричати, ні ногами пацати, вона тільки глибочезно зітхнула й поширила, скільки сили було, засялі очі. А Йвашко, зробивши їй знак стояти тихо, знову

прихилився до будяка й почав розглядати. Справді, між стовбурцями сидів голуб. Справжній, живий, сірий голуб! Як він туди попав?! Чого там сидів?! І яким способом його так ухопити, щоб не втік??

Івашко повів головою в один бік, у другий, неначе вишукуючи того способу, як палицю, потім трошки відступив од будяка, знову зробив Любці знак не рухатись і ліг на землю. Ліг і почав зараз же обережно-обережно повзти під будяк.

Любка з нетерплячки й цікавості переступала з ноги на ногу, чухала свою золоту кучму обома руками, але підступити й подивитись хоч одним оком на голуба не насмілювалась, — як злякається голуб і полетить, Івашко її вб'є. Вона тільки всім лицем і всім тілом слідкувала за Івашком та все тупала ногами, як теличка, що її обсіли мухи.

От Івашко підповз під самий будяк, так що й голови вже не видко. (Будяк — ще молодий, то не дуже колеться). От затих чогось. От помалесеньку-помалесеньку простягає руку вперед. І вмить увесь шарпнувся в будяк і западав ногами. А з-під будяка зараз же зачулося голубине "ву, ву, ву!" і за ним радісний голос Івашка:

— Є!!

Любка заверещала й забігала біля ніг Івашка, зазираючи то з одного боку, то з другого, то з третього. Але нічого не видко було, крім голови та пліч Івашка.

— Він тут заплутався в будяки... Витягти важко. Будяк держить... Ет, прокляте стерво!

— Та ти зломи його.

— Еге, "зломи". А голуб вприсне. Нарешті Івашко почав швидко сунутись задом наперед із-під куща. Коли він став на ноги, пазуха йому

випиналася наперед, і з неї стирчав кінчик голубиного хвоста. Любка кинулась виймати, але Івашко відіпхнув її руку й захекано та грізно прошепотів:

— Тікаймо! Швидко!

Дійсно, хто ж його знав, чий це був голуб. А може, хазяїн його десь тут лазив та й відняв би, коли б побачив. Навпаки, Івашко й кінчик хвоста запхав у пазуху й, озираючись на обидва боки вулиці та підтримуючи голуба одною рукою, побіг додому. А Любка за ним, як прив'язаний човник за кораблем. Тата з роботи ще не було, сама мама поралася в кухні. Вона аж зблідла від страху, коли близня ввірвалася в хату.

— Ой, Боже, що таке?!

— Мамо! Ой, мамо, ми знайшли голуба! — задихаючись од бігу й радості, закричала Любка на всі груди. (Тепер уже можна було кричати, пацати ногами, казитись од щастя).

— Якого голуба?!

— Сірого! Гарного! Ой, такого ж гарного!.. Рублів з двадцять стоїть! У бур'яні! Голуб!..

Івашко тим часом обережно спіднизу сорочки витяг голуба й суворо сказав до Любки:

— Позачиняй вікна й двері, я випущу його на землю.

Мама подивилася на вікно — повибиває шибки голуб, — але тільки зітхнула й нічого не сказала: це ж уперше з того часу, як Павлусь утік, їхня близня така радісна та весела була.

Любка позачиняла вікна й двері, але, коли Івашко пустив голуба додолу, він не повибивав шибок. Він схилився на один бік, похнюпив голову й застиг. А одне крило безсило розпустив, як помираючи.

Любка та Йвашко зо страхом нахилилися до нього.

— Що йому, Вашечку? Чого він такий? Чого крило так?

Івашко хмарно знизав плечима.

— Перебите, мабуть.

— А він не... не той...

Слово "помирає" Любці страшенно не хотілося вимовити.

— Та ви погодуйте його. Та води дайте. Може, він голодний.

Ой, справді, може ж, він так од голоду! Може, він там, у будяках, уже кільки днів сидів та захляв, бідолашненький, голубчик сіресенький! Швидше проса йому, води свіженької.

І правда, як тільки сипнули перед голубом купку проса, так він і встрибнув у неї дзьобом, так і почав виривати з неї зернят по десять одразу й глитати з такою жадністю, що аж страшно було, щоб не вдавився.

Води підставили, так і до води кинувся, як до матері рідної, присмоктався до неї, і тільки булькало йому в шийці.

А близня й мама стояли та щасливо посміхалися, дивлячись униз до живої сірої купки пір'я.

— Ну да, він голодний! Ну да! А зовсім не того, що помирав! Правда ж, Вашечку?

Вашко все-таки заклопотано супив брови й заходив то з одного боку, то з другого і все придивлявся до крил.

— Перебите крило, — суворо нарешті сказав він. — Бач, як тягає. Те нічого, добре лежить, а це по землі он волочиться...

— А може, не перебите, а тільки так, забив, абощо? Га?

— Та може...

А голуб був чудесний. Не якийсь собі там сивак копійчаний, а такої чистої сірої масті, що, здавалося, хтось умисно, коли голуб був увесь чорний, узяв та рівненько й дрібненько поцюкав його білим. Тільки кінці пір'їн на хвості та на крилах лишилися чорні, як у чорнило на цалець умочені. Ой, недешевий був голуб та недешевий! Голівка ж яка: малесенька, виточена, не кругла, а довгастенька! А дзьобик: це ж не дзьобик, а пшеничне зернятко, ніжне, рожеве, тупеньке. Та за самий такий носик на базарі карбованця дають, хоч би в поганого голуба був. А тут же все таке, що аж дух забиває: шийка горда, не довга й не коротка, спина ввігнута, хвіст трубою і пір'їн у ньому десь не менше тридцяти шести. А крила ж, видко, такі легкі та сильні, що як пушинку тіло носять.

Івашкові не терпілося: хоч на хвилинку взяти голуба в руки й порахувати пір'я в хвості та на крилах. Але ж голуб їв та й їв, не спочиваючи, а коли Івашко нахилявся, щоб хоч торкнутися до нього рукою, він одсувався і робив "ву, ву".

— Не чіпай, Вашечку, хай поїсть.

А самій Любці аж за горло душило, так хотілося взяти голуба в руки, розцілувати його всього, намилуватися ним, до серця гаряче-гаряче притулити, їхній же він, їхній!

Так-от як сталась оця несподіванка з близнею, так і підбавилось їм іще клопоту. Що робити з голубом? Де держати його? В хаті? Так нащо ж тоді грядка стоїть за повіткою? Держати в грядці? Так іще гірше хлопці засміють: хвалилася близня на десять пар та ще й з гривуном, а спромоглася на одного каліку. Хоч би ще здоровий був, а то й на три пальці підлетіти не може, до грядки сам не ввійде, доводитиметься підсаджувати на глум усій вулиці.

Думала близня, думала та й рішила все-таки в хаті голуба лишити. Але держати його в хаті тільки, поки крило не видужає. А як видужає, тоді гарненько підв'язати обидва крила й посадити в грядку. Ану, нехай тоді з такого голуба хтось посміє насміятися. За т а к о г о голуба десять пар можна купити та й то близня не візьме. (Тільки поки що тайну берегти так, щоб ні однісінька душа не знала!)

Та через того голуба й зовсім перестала близня на вулиці показуватись. Не стало близні. В школі вона ще сиділа в класі, гаряче про щось шепотілася, а потім як водою змивало її. Васькові часом аж шкода ставало близню: хоч і задаваки, та все ж таки браві товариші були.

Але, як по правді казати, то браві товариші не дуже й журилися тим, що в хаті сиділи. Адже вони не самі там були, а з сірим голубом, з любим, чудесним товаришем.

Він, товариш цей, жив під припічком, — то його власна квартира була. Там у нього, в самім куточку, було гніздечко, де він спав уночі, там було спокійно, тепло, затишно. їсти та пити він виходив до кухні. А їсти йому давала тільки близня. (Ніхто-ніхто не повинен був давати йому їсти, ні мама, ні тато, ніхто, тільки близня.) Схопившись уранці й ще не

вдягтись і не вмившись, у самих сорочках, бігла вона до припічка, заглядала і ніжно викликала голуба: "У-лю-лю-лю! У-лю-лю-лю, сіресенький!" І спочатку сіресенький робив "ву-ву!" та засувався глибше під припічок, а потім перестав і сидів тихо, поглядаючи на близню то одним оком, то другим. А далі, коли Івашко та Любка починали сипати біля порога припічка зерно, він обережно виходив і, сторожко поглядаючи на застиглі постаті дітей, жадливо й швидко їв.

А прибігши зо школи і нашвидку пообідавши, близня всаджувалася долі біля квартири сірого і тут просиджувала до самого вечора. Вона і читала, і гралася, і навіть писала, сидячи або лежачи на підлозі. Та все або позирала на голуба, або годувала його, або, ніжно спіймавши в руки, милувала, цілувала, любувалася. Сірий уже менше робив "ву!", не дуже пручався, а часом затихав у Любки на грудях і оченята заплющував. І тоді Любка зворушено шепотом казала: "Спить!", і обоє сиділи тихо-тихо, щоб не розбудити. І ні мама, ні тато нічого їм не казали, з підлоги не проганяли й навіть дозволяли їм там разом із товаришем їхнім і вечеряти. Тільки спали вони та в школі були не з ним.

Та проте Івашко не раз і не два глибоко задумувався. А ввечері перед сном часом довго лежав і дивився вгору непорушними очима. Ну, є голуб. Гарний, чудесний голуб. Добре. А далі що? Та так із ним і сидіти в хаті ввесь вік? От у нього крило вже піддужує, хутко зовсім здорове буде. Що тоді? В грядку нести? Ну, буде в грядці. Та що з того? Хіба ж один голуб є голубник? А хвалилися ж цілий голубник ще наперед Льоньки мати, та й з гривуном, та й з ганя-лом, та й десять пар.

Коли б не було сірого, якось воно легше було б. Ну, перетерпіли б сором, забулося б — і можна було б собі знову й на вулиці, й на річці з товаришами бути. А як сірий є, то забути ні їм, ні товаришам про голубник ніяк не можна. Продати сірого? Так аж серце стискувалося, аж дух забивало від туги. Та й як можна товариша продати?! Та ніколи в світі, та ні за які гроші!

Що ж його було робити?

А до кінця Льоньчиних екзаменів усього, може, якихось тижнів три-чотири зоставалося.

І от раз, ідучи до школи, Івашко раптом зупинився біля муру цегельні, сперся об нього спиною і похилив голову. Любка здивовано подивилась на Івашка і теж стала.

— А що таке, Вашку?

Вашко передком чобота згортав купку піску й нічого не казав. А брови були нахмурені, завзяті, сердиті. — Вашечку, що ж таке?! Болить тобі щось?! Івашко підвів голову, твердо й суворо глянув просто в лице Любці й сказав:

— Треба голубник заводити, от що!

Любка витріщила сині великі очі.

— Знов?!

— Знов. Нема ради. Сірий без пари. Як же може бути хороший голуб без пари? Ну а потім Льонька кінчає кзаменти. Що ж, хоч і пару сірому заведем, так що ж одна пара. Хіба це — голубник?

— А де ж ми візьмемо, Вашку?

Вашко почав дивитися вбік.

— Треба десь узять. Одно з двох: або голубник заводити, або сірого продати.

— Ой, продати сірого??!

Любка аж за щоки вхопила себе від жаху.

— От бач. Значить, треба голубник заводити. Грядка вже є. Гривуна нам тепер не треба. Наш сірий — кращий за гривуна.

— А ну да! Та ще й який кращий!

— От бач. Значить, як без гривуна, то грошей не гак багато треба. Скажемо, десять пар. Десять множимо на два, получаємо двадцять. Двадцять голубів. Так?

— Так.

— Ну, от. Тепер, скажемо, по двадцять копійок голуб.

— А можна ж і дешевше, Вашку? Сивачків гарненьких купимо. По п'ять-сім копійок. Ми ж не хвалилися, що найкращих голубів. Ми тільки за десять пар казали. Аби десять пар було.

Вашко злегка скривився.

— Та воно так. Так коли ж, коли самі сиваки, то... Ні, треба, щоб уже як голубник, так голубник! Сиваків теж купимо. Тільки щоб не всі були сиваки.

— Ну, нехай не всі.

— А як не сивак, то копійок тридцять — сорок треба дать. От воно й вийде круга по двадцять. Двадцять множимо на двадцять, получа'ємо чотириста. Чотири карбованці.

— Чотири карбованці?! А де ж ми їх візьмемо, Вашку?!

— Десь треба взять.

Але де саме, цього Івашко теж не знав. Мама вже ні копійки не могла дати. Тато хоч і був уже шову на роботі, хоч і більше заробляв на заводі, так за час забастовки стільки боргів наробили, що й їсти тепер часом не зовсім було. Дядьо Павлусь зник, і де був тепер, ніхто не знав. Де ж його було взяти таку купу грошей?!

Та, видно, Івашко не дурно зачав цю балачку, щось уже він десь видумав.

— Копійок з п'ятдесят ми здобудемо в дядька Зозулі... — в задумі сказав він.

— У Зозулі??

Любка вухам своїм не повірила. У того страшенного скупердія, що за трісочку готов картуза зняти з хлопця?! Що за горобців вуха мне, коли біля його двору підбиваєш?! Як же в нього можна п'ятдесят копійок здобути?!

— А от у нього якраз через те й здобудемо, що такий скупий та дурний. Я вже придумав штуку.

— А яку, Вашечку? А яку?

— А це я тобі в класі скажу. Ходім, бо вже, мабуть, врок почався.

І близня, підхопивши під пахви книжки, бігом кинулась до школи.

По обіді, нагодувавши сірого, попрощавшися з ним, Івашко та Любка вибрали в повітці замашні кийочки підбивати горобців і пішли до хати дядька Зозулі. Хата дядька Зозулі стояла на самому краю міста при

великій дорозі. Тут була невеличка площа, де зупинялися дядьки, їдучи на базар. Через те тут раз у раз були купи гною та кізяків. А де кінський гній, там уже неодмінно злітаються горобці з усієї околиці. Хата дядька Зозулі була стара-стара, з ґаночком під соломою, і солома вкрилася рудявим мохом. Віконечка дивилися на вулицю зеленявими від старості шибками, і восени та зимою крізь них раз у раз було видко поморщене, манесеньке личко дядька Зозулі. Літом він сидів на ґаночку, сперши підборіддя на ціпочок. То він стеріг свій город, садок, хату, курей, качок, горобців. Сам був увесь покарлючений, з крихітною голівкою. Такі бувають огірки, зігнуті, поморщені, з малесеньким приростком на кінці.

Проти хати стояла боком до вулиці величезна, старезна клуня. Солома на ній теж, як лишаями, вкрилася рудим і зеленкуватим мохом, а на самому вершечку покрівлі було гніздо чорногуза. Дядько Зозуля дуже пишався тим, що в нього жили чорногузи, бо раз, що це були його чорногузи, а друге, що в кого оселяться чорногузи, то в того хата ніколи не згорить.

Крім того, в клуні тій жила сила-силенна горобців. Вони дядькові Зозулі були зовсім непотрібні. Навпаки, вони йому велику шкоду робили: ішпивали соняшники, клювали вишні, псували городину, дірявили дах своїми гніздами. Але дядько не тільки не гнав їх, а ще люто сердився на хлопців, коли вони на площі підбивали їх кийками. Бо то були його горобці, його власність. Чужих горобців бий, скільки хочеш, а й о г о не смій.

От тільки біда була в тому, що як же ти його розпізнаєш, чи то Зозулин горобець, чи чужий. Дядько Зозуля доводив, що майже всі горобці, які пасуться на площі в гною, його горобці. А хлопці доводили, що більшість горобців там — чужі, бо злітаються з усіх хат навколо.

Але дядько Зозуля ні на які доводи хлопців не зважав і нізащо не дозволяв підбивати горобців на всій площі. А хлопці на це теж не вважали й підбивали собі горобців і на всій площі і навіть коло самої хати дядька Зозулі. А з того точилася між ними постійна й завзята

боротьба. Як тільки з'являлися "пробийголови", так дядько Зозуля зараз же вибігав із своєї хвіртки з ціпочком у руках і шпурляв ним на найближчого хлопця. А хлопці хапали той ціпочок, дражнилися з дядька Зозулі й ціпочок заносили з собою. А це ж був його, дядьків, ціпочок, його власність. Крику, клопоту, досади дядькові Зозулі було по самі вуха через тих горобців.

Так-от Івашко та Любка й прямували з кийками просто на ту площу до клуні дядька Зозулі. Він сам уже сидів на ґанку, вхопившись обома руками за ціпочок і сперши на нього підборіддя. Сидів і гостро поглядав крихітними, як конопляне насіння, оченятами по вулиці.

Близня, не ховаючись од Зозулі попід тином, як то робили інші хлопці, пройшла повз самі ворота дядькової хати й тут же зупинилася. Недалечко від них у купці гною порпались горобці. Івашко та Любка, немов не помічаючи дядька Зозулі, трошки розійшлися й почали підкрадатися до горобців, узявши кийки на замах.

Дядько Зозуля, як тільки з'явилася близня біля його воріт, одразу нашорошився: цупкіше вхопився за ціпок, витяг голівку, як гадючка, і хижо забігав оченятами. А як Івашко та Любка почали підкрадатися до горобців, схопився з лави й вибіг на вулицю.

— А ви то що робите, га? — закричав він рипучим, тоненьким голоском. — Вам чого тут треба?

Івашко та Любка повернулися до нього, а горобці, перелякавшись крику дядька Зозулі, спурхнули всією зграйкою й посідали на клуні.

Івашко сердито відсунув кашкета на потилицю.

— А вам яке діло, що ми тут робимо? Хіба це ваша вулиця?

— От я тобі покажу, яке моє діло! Пошли звідсіля, щоб і духу вашого тут не смерділо!

— Оввa! Не ваша вулиця. Не маєте права.

Ну, тут дядько Зозуля не міг стерпіти такого зухвальства і з ціпком у руці грізно пішов на близню. Але близня, на диво йому, не шугнула вбік, як то робили інші діти, а стояла собі непорушно й дивилася просто в лице йому.

— Пошли звідси, кажу вам! Геть під три чорти!

І дядько Зозуля аж замахнувся ціпком на Івашка. Але Івашко й на це ані ворухнувся.

— Ану, тільки вдарте. Ану!

Дядько Зозуля трохи отетерів: такого він ще не бачив.

— Та й ударю. Забирайтесь геть, кажу!

— А чого так?

— А того, що не смій бить моїх горобців.

— А які ж ваші?

— "Які", "які"! Всі коло моєї хати — мої. Сказано: не чіпай — і не чіпай. Халамидряки!

Івашко знизав плечима, а Любка скинула головою, як загнуздана лошичка: не чіпай!

— Не ваші це горобці, — бовкнув Івашко. — Звідки ми знаємо, що вони — ваші. Хіба на них знак є який?

— А на чиїй вони клуні сидять ононо? Га? На чиїй? На твоїй?

— Та що, що на вашій? Усякий горобець туди сяде. Забороните йому, чи що? От якби ваші горобці якось позначені були, от тоді й забороняйте підбивать.

Дядько Зозуля й сам це добре знав, і не шмаркачеві якомусь було йому на це показувати. Коли б його горобці були позначені, він би довго не патякав із цими шибениками, а так би нам'яв вуха, що й додому не втрапили б за слізьми.

— "Позначені", "позначені"! От як позначу палицею по спині, то й без знаку знатимеш, чиї горобці.

Івашко знову знизав плечима, а Любка надула рожеві губки й голосно пхикнула:

— Палицею!

— Не маєте права биться палицею, — поважно сказав Івашко. — За що будете бити? Ми вас не чіпаємо.

— Так і горобців моїх не чіпай!

— А покажіть, які ваші. Ото ваші?

Горобці знову позліталися до гною й джерготіли в ньому, сварячись і хапаючись їсти.

— Мої!

— А оті далі?

— І то мої!

— А як же впізнати, що то ваші? А може, то Гершкові? А Гершко просив нас, щоб ми били, бо горобці йому соняшники випивають. Докажіть, що ваші, ми й не будемо чіпати. Що на клуню сідають? Так я зайду від клуні — й вони всі до Гершка полетять. Значить, вони Гершкові?

Дядько Зозуля аж кров'ю ввесь налився і часто-часто закліпав очима з люті: як отой смердючий Гершко сміє його горобців собі присвоювати?

— Сукин син отой Гершко і ти разом з ним! Чув? Іди до нього та й бий йому в нього, а тут не смій! А то я тобі і йому голови порозвалюю!

Тут Івашко заклопотано почухався під кашкетом і доброзичливо, лагідненько сказав:

— А чого б вам, справді, не позначити своїх горобців?

Дядько Зозуля сердито глипнув на Івашка: глузує чортове хлопча? Так ні, немовби навсправжки.

— "Позначити". Як же їх позначити?

— А от давайте, я вам позначу. Хочете? Правда, правда! Всіх позначу. Тільки тих, що в клуні. Що десь на хаті чи в повітці, за тих не берусь. А тих, що в клуні, всіх до одного! В яку хочете краску: жовту, зелену, червону? Га?

Дядько Зозуля неймовірно зиркав на хлопця: глузує чортеня чи таки справді знає спосіб?

— Як же ти їх позначиш? На хвіст солі насиплеш, щоб спіймати?

— А то вже моє діло. Я берусь, а ви тільки скажіть, якою краскою значити. От тоді ніхто не посміє ваших горобців бити, кожному видко буде, що то ваш, а не Гершків чи чий інший. Самі свого горобця на другій вулиці пізнаєте: "О, а це — мій горобець!" І всі казатимуть: "О, дивіться, а це — горобець Петра Івановича Зозулі". От як на домі вашому написано: "Дом Петра Ивановича Зозули". От так і на горобцях буде видко, що ваші.

Дядько Зозуля аж посміхнувся, і крихітне личко його смішно заструїлося дрібненькими зморшками під очей, носа й рота до вух. Подумати ж бо, справді: йдеш по десятій десь вулиці й дивишся: твій горобець. І всі знають, що то "Зозулин горобець".

— Та в краску можеш позначити?

— А ну да, в краску.

— Та як же ти їх усіх переловиш?

— А це вже моє діло. Побачите.

— Гм! І так, щоб одних у червону, а других там у жовту чи зелену, і так можеш?

— І так можу. Тільки скажіть, скільки хочете жовтих, скільки червоних чи там зелених, стільки й зроблю.

Лице дядька Зозулі ще ширше заструїлося посмішкою, так що конопляні зернятка зовсім сховалися в щілинках.

— Ну, давай значити. А що ж ти за це хочеш?

Івашко сумирно сьорбнув носом і невинненько сказав:

— Та як дасте карбованця, то я більше й не хочу.

Тут лице дядька Зозулі, як зірвавшися з пружини, враз усе сприснуло донизу і з-за щілин вистрибнуло двоє вражених сердитих оченят.

— Як?! Карбованця?! Та ти сказився, щеня ти паршиве?! Та я тобі як загилю палицею карбованця... А диви, яке паскудне: карбованця! Га?!

— А ви ж як думали? Легко ото переловити всіх горобців у клуні та покрасити їх усіх? Га? Та на одну краску скільки грошей піде. На завдаток п'ятдесят копійок дасте, на краску.

Дядько Зозуля аж плюнув спересердя.

— Та ти що мені тут? Сміятися з мене?!

— Та хто сміється?! Отаке! Ну, як карбованця дорого, нехай буде сімдесят п'ять копійок. Собі в убиток. Тільки для вас, щоб клопоту більше з тими горобцями не мали. Та щоб нам Гершкових можна було бити.

Але дядькові Зозулі й сімдесят п'ять копійок здавалися неймовірною платнею. За якусь дурницю, за те, що горобці будуть позначені, сімдесят п'ять копійок платити! Де ж це чувано?!

— Десять копійок! Та й то багато. Хочеш, значи.

— Десять копійок???

Івашко пирснув од сміху, зручніше взяв кийок у руки й кинув до Любки:

— Ходім. Заходь з того боку, он до тої купки горобців. То — Гершкові.

Дядько Зозуля стріпнувся й загородив дорогу Любці.

— Куди? Я вам покажу Гершкові!

— А покажіть! Ану! — вхопилася Любка. — Які вони? Жовті чи червоні?

— Я тобі покажу "червоні", патлата! Ну, дам двадцять копійок, ти! Іди значи.

Івашко зупинився, повернувся до дядька Зозулі і лагідненько, переконливо заговорив:

— Їй-богу ж, дядю, менше ніяк не можна. Ну, ви ж самі подумайте: на ввесь город тільки ваші горобці будуть позначені. Де ж ви таке знайдете? Та мені інші три карбованці дадуть, щоб позначив їм. Це ж уроді як ваші голуби будуть. Та ще й усякої масті. А ви — двадцять копійок. Ну, послідн є слово: нехай буде ні по-вашому, ні по-нашому: п'ятдесят копійок! Просто собі в убиток. І п'ять копійок ще на краску. От так. Дядько Зозуля хоч і був дуже скупий, а кінець кінцем таки згодився. Занадто-бо вже велика спокуса була.

— Ну, чорт тебе бери, хай буде так. Умієш торгуватись, паршивець. Тільки-от чи горобців ловити ти зумієш, от що.

— А це вже не клопочіться, дядю. Тільки глядіть же, договір: тільки тих горобців маю значити, що в клуні. Більше ніяких. Добре?

— Та добре. Значй тільки тих. Буде з мене.

— Ну і завдаток двадцять п'ять копійок на краску.

— О! А ти ж казав п'ять?

— Так то на краску. А завдаток?

Ну, одно слово, договорилися. Після того Івашко сказав, що треба перед роботою обдивитися клуню. Пішли до клуні. Івашко діловито, заклопотано задер голову й почав обдивлятися. У клуні було двоє величезних дверей, одні напроти других. В одних дверях була дірка, — відломився край дошки, — і тудою один за одним випурхували горобці. За цю дірку Івашко знав давно, бо з вулиці добре видко, як тудою влітали й вилітали сірі грудочки.

Сонце перейшло за полудень і золотило одну половину клуні. Від цього в клуні був затишний золотистий присмерк. Смачно пахло половою, кожухами і житнім хлібом. На бантинах цвірінькали горобці, і з соломи скрізь стирчало пір'я горобиних гнізд.

— Ну, майстер, як же воно? Га?

Івашко не зразу відповів, щось міркуючи й озираючись на всі боки. Нарешті поважно сказав:

— Та нічого. Тільки от що, дядю: як зовсім стемніє, то ви цю дірку в воротах чимсь затуліть. І он ті під стріхою, щоб горобці вранці не повилітали надвір. А ми прийдемо до схід сонця й почнемо ловити та значити. Та добре позатуляйте всі дірки! Ато ми не одвічаємо за тих горобців, що повилітають.

Дядько Зозуля задер голову й повів очима попід стріхою. Ну, дві-три дірки — затулити можна соломою. А дірку в воротях — дошкою.

— Та як же ви їх тут ловитимете, чортенята? Га? Коти ви, чи що?

Івашко тоненько посміхнувся.

— Та побачите. Ну, а якою краскою значити? Кажіть наперед, щоб потім не нарікали.

— Якою?..

Дядько Зозуля смішно поворушив кущастими бровами, пожував запалим ротом і сказав:

— Ну, смаліть одних жовтою, а других червоною.

— Добре. Давайте двадцять п'ять копійок. Дядько Зозуля уважно й підозріло подивився на близню: а чи не дурять бісові діти, щоб виманити двадцять п'ять копійок та й утекти? Ну, де ж таки можна виловити в клуні всіх горобців? Чи мисленна ж така річ?

— Гм! А ви от що, хлопці: приходьте завтра без завдатку та й робіть. А як зробите, тоді всі гроші й виплачу.

Івашко знизав плечима, а Любка шарпнула головою: без завдатку! Добра справа! А на матеріал, на краску, на всяке інше?

— Ну, п'ять копійок на краску дам. Поторгувались, і дядько Зозуля дав-таки десять копійок.

Івашко поважно сховав гроші в кишеню, близня попрощалась і швиденько пішла з дядькового двору. А дядько Зозуля ще довго дивився їм услід: пропали десять копійок чи не пропали?

Ні, не пропали дядькові десять копійок. Тільки почало надворі сіріти, як близня вже стукала клямкою в хвіртку до дядька Зозулі. Любчин ніс був ще припухлий від сну, і повіки важко лежали над синіми очима. Але вона міцно пригортала до грудей дві скляні банки: одну з червоною, густо розведеною фарбою, а другу з жовтою. А Івашко держав у правій руці сітку, що нею ловлять метеликів, з довгою матнею і дерев'яним держалном. (Ще звечора позичив у Сашка).

Старий пес Нехай застуджено, по-старечому загавкав, неначе закашлявся, і за ним зараз же клацнули двері на ґанок. Вийшов дядько Зозуля в сірих підштаниках у халяви й гукнув:

— А хто там?

(Близні з-за хвіртки не видко).

— Одчиняйте, дядю. Горобців значити прийшли.

— А-а! Прийшли? Зараз, зараз одчинимо. Молодці. Браві хлопці. Прийшли-таки... Входьте, входьте... А оце ваші струменти? Браві хлопці!

Дядько Зозуля був виразно задоволений: не підманули, не пропали десять копійок.

— Давайте, дядю, мішок добрий. На горобці. А дірки добре позатуляли?

І Івашко заклопотано подивився на дах клуні. Там у гнізді на одній нозі стояв чорногуз, вирізуючись на тлі сіро-рожевого неба. Але горобців не було ні одного.

— Та позатуляв, позатуляв...

Тоді близня приступила до роботи. Івашко пішов до клуні, до тих дверей, що в них була дірка, відтулив дошку, якою ту дірку було затулено, і швиденько приставив до неї сітку, розправивши матню. Тоді гукнув Любці:

— Готово!

Любка, що чекала біля других воріт, зараз же просунулась ними всередину до клуні, щільно зачинила двері за собою і вчинила в клуні такий галас, свист і вереск, що горобці як очманілі почали камінчиками вилітати в дірку в других дверях. Дірка була собі така сама, як раз у раз, та тільки з тою різницею, що горобці далі за неї не летіли, а всі, вдарившись у сітку, падали вниз, у матню. Через хвилину їх було повно в ній. Тоді Івашко, стоячи збоку, затис її в кулаці, відсунув набік і швиденько затулив дірку дошкою. В матні копошилося й тіпалося десятків півтора живих сірих грудочок.

— Наставляйте мішка, дядю, висипати буду! Дядько Зозуля стояв трохи осторонь із мішком і тільки цмокав язиком, примовляючи:

— От чортові шибеники! Ти диви! Га? Яке придумали!

На крик Івашка він по-старечому з зігнутими колінами підбіг і широко розіп'яв мішка, як на картоплю.

— Ні, дядю, вузенько держіть, а то повипурхують! Івашко просунув сітку в мішок і витрусив із неї всіх горобців.

— Ну, держіть же добре, дядю. Тепер будемо другу порцію ловити.

І так само приставивши замість дошки сітку, Івашко міцно притис її до дірки й гукнув Любці:

— Лякай!

Любка знову підняла свист і галас, і горобці знову почали вилітати з клуні в дірку. А дядько Зозуля стояв із мішком збоку, й личко його струїлося здивуванням і задоволенням.

— Ну й чортова ж близня! Ти диви!.. Єй-бо, всіх горобців переловлять.

І таки переловили. Навіть і тих горобчиць, що на яйцях сиділи, і тих Любка, шпурляючи кийком у гнізда, позганяла. І тільки тоді, як уже ні один горобець не вилітав, Івашко зняв сітку й лишив дірку позатуленою.

Горобців набралося трохи не повний лантух. Він увесь рухався, трусився, тріпотів, а дядько Зозуля блаженно посміхався щілинками очей. О, тепер позначити легко!

І дійсно, значити було вже неважко. Сіли всі на травиці перед клунею, поклали перед собою мішок з горобцями, поруч поставили банки з фарбами й узялися до роботи.

Кожний бережно виймав із лантуха по горобцю і зараз же закручував мішок, горобці пручалися, дряпалися лапками, деякі клювалися, але їх тримали міцно. Потім, тримаючи в одній руці, вмочали квачика в жовту чи червону фарбу і другою рукою шмарували голівку, крильця, хвіст і тоді випускали. Горобці зараз же летіли на клуню, сідали рядочком, обтріпувались, обсмикувались, але фарби, розуміється, вже зчистити не могли. І хутко на гребені клуні сиділа зграя жовтих і червоних пташок. Вони, видко, не пізнавали одні одних, лякалися, хвилювалися, непокійно джерготіли, подекуди навіть билися.

А дядько Зозуля й близня внизу заливалися сміхом та все значили, та все підбавляли нових незнайомців.

— Ой, краски не вистачить! — закричала Любка.— Не так щедро, дядю, шмаруйте. Голівку та спинку треба, а хвіст і так нехай.

— Еге, нехай. Як же так, щоб хвіст нехай?

— Нічого, дядю, шмаруйте й хвіст, у мене про запас іще є краска в порошку.

І Йвашко витяг із кишені папірчики з намальованими на них різнокольоровими крашанками.

— Оце так! — задоволено сказав дядько Зозуля й аж умочив горобця хвостом у банку.

Коли лантух спорожнів, на клуні, на хаті, на вишнях, на паркані червоніли й жовтіли горобці.

— Ну, що, дядю? Га? Хто тепер може сказати, що це — не ваші горобці? От тепер нехай хто посміє підбивати ваших горобців! Правда ж?

Дядько Зозуля мовчки стояв і гордо та радісно водив малесенькою голівкою на всі боки. І скрізь на всі боки розсипалась його горобина власність. "Чиї горобці?" — "Зозулині".

Та такий радий був дядько Зозуля, що з радості аж набавив п'ятака близні, додавши до десяти копійок завдатку цілого полтиника. Щаслива близня стрибками та вибриками погнала додому, а не менше щасливий дядько Зозуля стояв серед двору й милувався своїми червоно-жовтими горобцями.

Та й недурно дядько Зозуля та близня раділи: слава про Зозулиних горобців пішла по всій околиці. Не тільки діти, але й дорослі сходились дивитися на Зозулину власність. А дядько Зозуля сидів на ґанку, сперши підборіддя на ціпочок, і струївся* гордістю та раюванням.

*Струївся (тут: перекручене з рос.) — світився, сяяв.

Що ж до близні, то її мало не на руках носили. Забувся їм і голубник, і гривуни, і ганяло. Де там у біса якісь гривуни, коли тут таку ж ловку штуку вигадали.

— От стервина близня! От сукині діти! Вигадай же таке! Га? Ну й молодці! Ну й герої!

А близня аж сяла. (Любка одверто, широко, а Івашко стримано й соромливо). Та все милувала й цілувала сірого: це ж бо все через нього, голубчика сіресенького, товариша любого. Коли б не послала їм його доля в бур'яні, хіба б вони надумали значити горобців?

Та як лихо рідко саме ходить, так і щастя не любить самоти. Ще не пришерхла радість од штуки з горобцями, як — бух! — прислав дядьо Павлусь цілих десять карбованців близні на голубник. Та й написав у листі з-за границі (за границею вже був дядьо Павлусь!), щоб неодмінно тільки на голубник близні віддали ці гроші й більше ні на що.

Любка від захвату трохи не задушила в обіймах сірого. От тепер голубчика рідненького можна буде випустити в грядку! От тепер він уже не буде самотою! От тепер!.. От тепер!..

І дійсно, покотилася радість за радістю.

Голубів (усі десять пар!) і ганяло, розуміється, першої ж неділі купили. (Васько, Йоська, Сашко помагали нести). Розуміється, Льонька тільки кривенько посміхнувся, як Васько прибіг його кликати, й не пішов дивитися на голубник близні. Та близні якось уже й не до Льоньки було тепер. Уже штука з горобцями поставила їх на ноги й без того. Тепер самий голубник усю душу вбирав, як сухий пісок воду. Справжній же голубник був, справжні голуби: чорні, білі, жовто-рябі, сірі, жовті, навіть пара гривунчиків була (правда, довгоносих і з сизиною на спинці). Як висипали з дверей грядки, так уся земля перед нею була вкрита живими, справжніми, їхніми голубами. А серед них гордо, велично

походжав сірий, закинувши голівку назад, поставивши хвіст віялом і випнувши сірі груди, як басовитий расовий кінь.

І тільки один сірий не був підв'язаний. Довго близня вагалася й сперечалася: чи підв'язувати й сірому так само, як і всім, крила, чи не треба. Івашко стояв за те, що й йому треба підв'язати, — він же не був на дворі, двір же йому так само, як і всім іншим голубам, був чужий. Зніметься, полетить і не знайде, де сісти. Та, може, й льотний він був у когось та зараз же полетить до старої домівки своєї. А як підв'язати крила, то він тижнів зо два походить отак разом з усіма по подвір'ї, посидить на грядці, обдивиться, звикне, от тоді й упізнаватиме свою нову хату.

А Любка нізащо не хотіла підв'язувати крила сірому, нізащо! Насамперед у нього ще не зовсім видужало крило, він і сам ще не схоче літати. А потім — як же можна сірому підв'язувати крила? Товаришеві їхньому?! Та нікуди він од них не полетить! Адже вони йому життя врятували, ходили за ним, як за братиком рідним, милували, цілували. Як же він може після цього полетіти від них? Нізащо не полетить! І хоч ти вбий її — не підв'язувати сірому крила та й годі.

Івашкові й самому не хотілося цього, та коли ж страшно було: ну, а що, як візьме та й полетить? Хіба ж він знає чи розуміє, що вони йому життя врятували?

— А ну да, знає!

От ти й балакай з такою.

— А коли він такий, що полетить од нас, то й нехай летить. І не треба, коли так! А підв'язувати йому крила не хочу та й не хочу!

Ну а як Любка на чомусь упреться, то чисто як мама: волами її не стягнеш із того.

Та так і пустили сірого разом із іншими, не підв'язавши крил. І сірий нікуди не полетів! Не полетів сіресенький! І зовсім-зовсім не від того, що не міг літати. Ото, літав він уже добре, на грядку, на повітку, навіть на великий дім уже вилітав, але нікуди не втікав і зараз же злітав, як Любка починала тривожно кликати його: "у-лю-лю-лю!" та немовби сипати зерно на землю.

І Любка сяла гордістю й захватом: ага, не тікав сіренький, не тікав, не тікав!

А коли через два тижні порозв'язували вже всім крила й обережно ганялом перегнали всю зграю спочатку з землі на грядку, а потім із грядки на повітку, коли сірий пурхав над усіма легко та грайливо, як метелик, то вже й Івашкові ясно було, що сірий не тільки нікуди не полетить, а що він і буде водити ввесь голубник, що він буде голова усій зграї.

Та так воно й сталося. Через місяць сірий водив увесь голубник попід самі хмари, заводив геть-геть кудись убік, аж за вокзал, і, розуміється, приводив усіх назад. А привівши, плавкими, легкими кругами "осаджував" усю тріпотливу, мінливу зграю на повітку та на грядку. І сам гордо, схвильовано відкидав голівку назад і трусив шиєю.

Школа вже скінчилася, близня перейшла в третій клас, книжки були сховані аж на самий спід шафи, й ніщо вже більше не відривало від голубника.

Будити близню тепер не треба було. Спала вона надворі на своїй повітці, біля самісінької грядки й, засинаючи, чула, як сварилися часом голуби спросоння. Зорі, як величезна зграя розпорошених на всі боки голубів, тріпотіли над ними крильцями.

А вранці, тільки прокидалися перші голуби й зачиналося воркотіння, сварки й гамір у грядці, як близня вже злізала з повітки, відпускала

гратку, і з віконечка на неї один за одним починали виходити голуби. Зобачивши Івашка та Любку, вони злітали на землю й крутилися біля їхніх ніг, чекаючи сніданку.

Так починався день, повний клопоту, радощів, тривоги, одчаю, гордості й щастя.

Насамперед треба було погодувати, напоїти, перерахувати, потім кожного обдивитися, чи не хворий, чи не шкандибає, чи не забив крила десь уночі. Потім треба було прибрати в грядці, почистити, повимітати послід, позбирати пір'я. Далі — робити гнізда, мостити їх, парувати тих голубів, що не спаровані, розпаровувати тих, що не до масті попарувалися.

А впоравшись із грядкою, треба було "ганяти". (Ганяти близня любила найбільше). Розуміється, ганялося не всю зграю, не всі десять пар. Де ж таки! Який же голуб'ятник ганяє в один раз усіх своїх голубів? Частину заганялось в грядку і зачинялося там, а другу (більшеньку, звичайно) лишалося надворі. Після того Івашко брав п'ятиаршинне ганяло з ганчіркою на кінці, з натугою піднімав його і тихенько стирав ним із даху голубів. Вони спурхували, деякі перелітали на дах будинку, але Любка вставляла два пальці в рота й так свистіла, що вони зараз же знову спурхували й прилучалися до всієї зграї. А зграя широкими, гойдастими кругами шуміла над двором.

Івашко ставив ганяло руба й, тримаючи його обома руками, тільки злегка кружка помахував ганчіркою. Сірий уже знав цей знак: забирай, значить, угору (Як ганяло спинялося, — значить, літай невисоко, а як спускалося на землю, — значить, сідай). І от круги ставали все дальші, все вужчі, зграя збивалася тісніше, літала суцільною масою, здіймалась усе вище та вище, меншала, меншала і ставала, нарешті, як малесенька купка макового зерна на безмежній блакитній скатертині неба. Та й та купка зернят часом зменшувалась, робилась як купочка крихітних прозорих мушок і нарешті зовсім зникала з очей.

Івашко та Любка стояли з задертими головами і, коли б тут загорілося все подвір'я круг них, вони, здається, не помітили б. Та й де ж помітити, коли голуби "сходять з очей"? Хіба ж це в кожного голуб'ятника буває? Хіба ж багато є таких водіїв зграї, як сірий? Та Васько аж сякався від задоволення та захвату, а Йоська з таким здивованням роззявляв рота, що не помічав, як мухи йому туди залазили. Та часом аж страшно ставало за голубів: а що як вони там десь пропадуть і не вернуться? Хто ж його знав, що воно там далі в небі було, у тій страшній синій глибині.

Та от знову з'являлася купка мушок, крихітних, прозорих, що літають над кінським гноєм. Вона збільшувалась, збільшувалась, ставала знову купкою макового зерна, далі купкою горошинок, зграйкою метеликів, табунцем горобців. Нарешті голуби спускалися до самої землі й, з м'яким вітряним шумом покружлявши над подвір'ям, розсипалися по даху повітки, грядки, будинку. І майже всі якось здивовано, дико водили голівками, неначе дивуючись, як вони після такої небесної блакитної височини й простору опинилися на цьому малесенькому, сірому, брудному подвір'ї.

Ну, а після ганяння треба було знову трошки погодувати. Погодувавши, треба було загнати всіх у грядку, зачинити та бігти по зерно для голубів. А як сонце починало схилятися до хрестів церкви, треба було або знову поганяти, або бігти до Корнія Івановича.

Корній Іванович був перший на всю округу голуб'ятник. Він сам був пічник, але пічникував так собі, аби слава, що пічник, а справжнє його заняття було — голубник. Ну та й голубник же в нього був: пар двісті, мабуть, а то й триста, та яких голубів! Були такі, що пара карбованців сто коштувала. Сам губернатор йому похвальну медаль обіцяв видати за голуби. Як Корній Іванович ганяв своїх, то всі ближчі голуб'ятники зараз же своїх осаджували, бо то ж не якась собі там зграйка літала, а величезна хмара сунула, гула крилами і враз ковтала та мішала з собою всі інші зграї. А вже як із Корнієвими голубами твої змішалися, то так і знай, що один або два звідти вже не видереться й сяде разом з хмарою

на Корнієву грядку. А коли хоч над грядкою в Корнія Івановича чужий голуб пролетить, то вже пропав, то вже бути йому в грядці в Корнія Івановича.

А грядка та була не грядка, а чистий тобі дім (та аж на два поверхи), мазаний глиною, зимою теплий, а літом холоднуватий. Та з силою всяких закутків, загородок, переділів, драбиночок. Там одна масть, там друга, там паруються, тут несуться, там на яйцях сидять.

Сам Корній Іванович був чоловік поважний, суворий, в одному вусі носив мідне кільце, а борода була така ріденька, що крізь неї видко було все підборіддя. Будлі з ким* він і балакати не хотів і на двір до себе до голубника не пускав.

*Будлі з ким (розм.) — будь з ким, із ким-небудь.

Але близню Корній Іванович любив, бо сам же бачив, що це — не якісь собі шелихвости, а таки справжні голуб'ятники. Ну та й прислужилася йому раз близня, помогла жінці його рятувати голубів, як сталася в грядці без нього пожежа. За це він їм тоді по двадцять копійок дав і чаєм з слив'яним варенням почастував. А як близня приходила до нього, то він, як би не був занятий, усе приймав її й зараз же чаєм з слив'яним варенням частував.

Коли ж близня й собі голубник завела, то він їй усі свої голуб'ятницькі секрети почав передавати. Нікому ніколи нічого, а близні все: і як льотними голубів робити, і як ганяти, і як ту чи іншу масть виводити, і як чужих голубів ловити, все, все.

Сидячи за грядкою на городі коло столу з чаєм та слив'яним варенням, він сьорбав гарячу рідину з блюдечка і строго, таємно повчав:

— Щирий голуб'ятник, замічайте, чужого голуба де хоч пізнає. Чужий голуб літає не круга, а от так... кривулясто.

І Корній Іванович показував волохатою рукою, витягши долоню, як саме літав чужий голуб.

— Голову він, замічайте, держить витягнено, водить нею на всі боки, шукає, значить, де його хата. Трюхать під його треба з розумом: з землі на грядку, ну, з грядки на хату чи на сарайчик, скажемо. Щоб, значить, тільки побачив, що голуби там. І, замічайте, як летить просто, не кривуляє, враз зганяйте, не трюхайте. Цей, значить, додому летить, дорогу йому перебивайте.

Близня навіть слив'яну конфітуру не могла їсти, бо жадно ковтала всі слова й навчання Корнія Івановича.

Але з сірим вийшла в них така штука. Принесла його близня до Корнія Івановича, щоб подивився та сказав, чого вартий сіренький їхній. (До кого ж і нести було!) Ну, Корній Іванович зараз же взяв його в одну руку, другою задер голівку, подивився, прижмурив око на дзьобик, провів пальцями по хвості, щось мугикнув, пом'яв крила і нарешті сказав:

— Нічого. Масть чиста. Легкий у льоті. Шість рублів дадуть.

Любка аж підстрибнула.

— А бач! А бач! Шість рублів!!!

— Ну, а як: льотний він у вас чи ще ні?

— Ого! Такий льотний, що ніхто вже не спіймає!

— Гм! Так-таки вже й ніхто? Ану пустіть тут у мене, спіймаю чи ні.

Івашко й Любка злякалися.

— Е-е, у в а с!

— А ви ж кажете: ніхто, — строго сказав Корній Іванович. — А як кажете, то так щоб і було. Як льотний, то таки щоб уже льотний, щоб таки справді ніхто й нігде не міг спіймати. А то "е-е, у вас"!

Тут Івашка раптом узяло завзяття.

— Ану, спіймайте! Хочете, я пущу сірого?

— А як не оддам, коли спіймаю? — суворо сказав Корній Іванович.

Любка злякано вхопила Йвашка за руку.

— Ой Вашку, не треба!

Але Йвашкові очі вже стали колючими. Він аж зблід, але шарпнув головою й сказав:

— Ну, що ж, не оддавайте.

Корній Іванович спустив очі й бовкнув:

— Ну, пускай.

Івашко обережно, ніжно вийняв сірого з пазухи, куди був заховав після огляду, зручніше взяв у праву руку і злегка підкинув догори. Сірий ніжно, як зачеплений дротик, задзвенів крилами "зі-зі-зі!" і плавко та легко, ніби граючись, зробив круга над подвір'ям. Корній Іванович швиденько, хижо зігнувшися, підбіг до своїх голубів, що ходили по землі, й рукою злегка грюхнув ними. Голуби спурхнули й перелетіли на другий край двору. Сірий зараз же повернув льот у цей бік і спустився трохи нижче.

Любка заціпеніло дивилася вгору, і такий у неї був жах, така туга на лиці, що Йвашко аж губу собі прикусив і швидко знову повернув голову до сірого. А серце йому билося так, що дихати важко було: сяде сірий чи не сяде?

А сірий дзвенів крилами все нижче та нижче, немов придивляючись і вибираючи місце, де йому краще сісти. Невже ж сяде?! Невже ж зрадить?! Корній Іванович знову легесенько ногою трюхнув із-під землі. Знову голуби перепурхнули з одного місця на друге. Тоді сірий крутнувся грайливо, часто залопотів крилами й сів на саму грядку, неначе в себе вдома.

Корній Іванович озирнувся до близні й сердито кинув:

— Оце такий льотний?

Але тут Любка раптом ухопила блідого Івашка за рукав і закричала:

— Ой Вашку! Ти знаєш, чого він сів? Бо нас тут бачить! їй-богу, того! Дядю, він сів через нас, бий мене Бог!

Корній Іванович похмуро посміхнувся.

— Голуб — не собака.

— Та їй-богу, через нас! Наш сірий — такий. Вашку, давай сховаємось за хату. Давай, Вашечку, бо спіймають.

Івашко тільки стояв і кусав губи, що тремтіли чогось. В Любчині слова він, розуміється, не вірив. "Голуб — не собака". Просто — нельотний та й сів, а не того, що своїх хазяїнів тут бачив. Але Любка так благально, так перелякано тягла його за хату, що він ізнехотя посунувся за нею.

Корній Іванович посміхнувся, щипнув себе за борідку й наготовився ловити сірого. Але дивна річ: сірий чогось непокійно витяг шию, нашорошився, почав озиратися на всі боки, ходити по гребені грядки, здригуючи крилами, неначе збираючись летіти. Корній Іванович, не рухаючися з місця, повів очима навкруги, шукаючи причини цього непокою: може, десь кішка йшла або його голуби чогось ізлякались. Ні, нічого такого навкруги не було, всі голуби були спокійні, як і раніше. Поруч сірого на грядці сиділи інші голуби, але вони ніякої тривоги не виявляли. Чого ж він раптом так занепокоївся? То як свій був, а то таким чужаком себе почав показувати, що гірше якогось дикуна з дзвініці.

І тільки Корній Іванович рухнувся, щоб підсунутися ближче до грядки, як сірий шарпнувся, різко засичав крилами й, мов ракета, звився догори. Звившись, він на якусь мить застиг на одному місці, потім повернувся і, неначе по дроту, рівно, певно, прожогом полетів просто додому.

Корнієві Івановичу аж губа одвисла від здивування. Такого голуба й у нього самого, мабуть, ще не було. Дійсно ж, видко, того сів, що тут хазяїни його стояли. А як пішли, то й він, немов собака, помчав за ними.

А близня, боячись, що заверещить од радості й перелякає ввесь голубник Корнія Івановича, навіть не попрощавшися, стрімголов полетіла за сірим. Тільки Любка, крутнувши золотою кучмою, як гривою, озирнулась і крикнула:

— Ага! Не льотний?

Сірий уже сидів у себе на грядці, як вони прибігли, й, гордо задравши голівку, трусив шиєю, немов сміючись і кажучи:

— Ага! Не льотний?!

А Любка стрибала перед Івашком і кричала йому в лице:

— Ну, що: не знає він нас? Ні? Ні? Не того сів, що ми там були? Ні?

Івашко вже й сам бачив, що так воно й було, як казала Любка, та соромно йому було і перед нею, і перед сірим. А надто перед сірим: не повірив у товариша, зрадив, можна сказати, й перед собою, і перед чужим чоловіком. "Голуб — не собака". От тобі й не собака!

От тільки трошки воно якось не до ладу було, що сірий ніяк паруватися не хотів. Чи не були йому до пари ті голубки, що близня призначала? Чи не любив жити в парі? Чи, може, в нього вже була десь голубка і він скучав за нею та не хотів з іншою дружитися? Хто ж його знав. Близня сірого, розуміється, ніяк силувати не хотіла. Всіх інших розлучала й парувала, як уважала за краще, — чорного з білою, жовтого з жовтою, рябого з сірою. Садовили під кошик днів на три-чотири і хоч-не-хоч, а паруйся. Але сірого шанували. Не хоче? Не до вподоби? Ну й не треба. Хай сам собі пару вибирає.

І сірий таки вибрав собі. Але як!

Раз уранці, випустивши голубів, Івашко, як усякий щирий голуб'ятник, діловито, уважно й строго обвів оком небо. Воно було в пухнастих жовтих кучугурах хмар, — неначе жужмом хтось накидав старої вовни. Ніхто з голуб'ятників ще не ганяв, і тільки дикуни з Пречистенської церкви пролітали своїм дикунським прожогним льотом. Усе було неначе зовсім спокійно. Коли ж Любка раптом перелякано прошепотіла:

— Вашку! Чужий летить! Чужий!

— Де?

— Он там!.. Бачиш?

— Та де?

Івашко так захвилювався, що нічого не бачив. Водив очима за рукою Любки, мружився, кривився, витягав голову, але Нічого не помічав.

— Та де ти його бачиш? Може, дикун?

— Ой сліпа блинда! "Дикун"! Хіба так дикуни літають? Ну, он же він, он-он! Сюди летить, сюди! Давай трюхать, Вашечку!

Нарешті Івашко спіймав поглядом маленьку чорну крапочку в небі, що тріпотілася, як мушка в павутинні. Дійсно, літ був не дикунський, та дикуни так високо й не літають. Це був таки чужак!

Близня, тремтячи від хвилювання, кинулася до голубів.

— Помаленьку, Вашку, помаленьку треба. Корній Іванович казав, що...

— Е, Корній Іванович! Це коли чужий низько, тоді помаленьку. А коли високо, то треба, щоб він добре бачив. Я б знаєш що? Я б своїх спугнув! Нехай вони його льотом у себе закрутять. А їй-богу! Ех, чи пан, чи пропав, вдруге не вмирати! Давай? Га?

— А давай!

І близня, нехтуючи заповіт Корнія Івановича, "спугнула" своїх. Сірий зараз же взяв перед і, наче знаючи, чого треба, миттю погнав угору свердлом. Чужий, побачивши голубів, зараз же звернув до них і виразно почав наближатися.

— Диви, Любко, диви: підходить до наших, підходить! Бач, бач?

От чужий уже став видніший, більший. Уже й літ його можна було бачити як слід: він був нерівний, неспокійний, кривулястий і занадто

часто крила тріпотіли. От він уже зовсім-зовсім до зграї наблизився. Але змішуватись не хотів і літав поруч неї, то присуваючись, то відсуваючись.

— Ех, якби сірий його гарненько закрутив! — зітхнув Івашко. — Тоді б ми зараз же трюхнули, осадили й ловили б.

— Закрутить! Е, сірий закрутить!

І таки так: закрутив сірий, ще якусь часинку політав чужий осторонь та й скотився в зграю. Часом, правда, вистрибував з неї, блукав сам на тлі хмаряної вовни чорним метеликом, але зараз же знову напливала на нього зграя і всмоктувала в себе.

— Давай осаджувать, Вашку? Га?

— Давай!

Івашко випустив із грядки тих, що лишалися, взяв ганяло й поволі перегнав ним голубів із грядки на повітку. Зграя вгорі зараз же помітила внизу миготіння крил своїх товаришів і почала знижуватись. Івашко ще раз трюхнув, і голуби ще нижче спустилися. Чужий літав з ними й більше не вибивався. Тоді Івашко сипнув трохи зерна біля грядки й голуби почали злітатися з дахів на землю. Зграя й це помітила, — е, там, на землі, їдять! І почала швидко-швидко зсуватися вниз, як по мотузку. От зробила останній круг і, дзвенячи крилами та мало не зачіпаючи ними за димарі, розсипалась по дахах будинку, повітки, грядки.

Івашко та Любка з напруженням слідкували, чи сяде разом з усіма чужий. А як сяде, то куди? Він сів, але сів на будинок, біля самого димаря. Це був чорний, як галка, голуб, стрункий, тоненький, з гарнесенькою голівкою, — молодий, мабуть. Він нашорошено стояв на лапках, дико озирався, водив головою і от-от мав спурхнути.

Свої голуби один за одним почали злітати з дахів на землю, а чужий усе стояв і не мав ніякісінького наміру летіти за ними. Разом у небі літати він ще міг. Ну, сісти разом та спочинути — теж можна. Але злітати на якесь чуже подвір'я, де стояли чужі людські постаті, де було стільки небезпек, цього він уже не хотів. Чи не краще взагалі втекти звідси?

І чужий уже націлився летіти. Але тут, на диво близні, з-за димаря на чужого насунувся грудьми сірий. Він то нахиляв голову, то задирав її й, напинаючи груди, розпустивши крила, наскакував на чужого й завзято воркотів.

— Це — голубка! — прошепотів Івашко.

Чужий трохи відсунувся і, наче боячись упасти з гребеня даху, озирнувся. А сірий знову, розставивши ще ширше крила, розіп'яв хвоста, виставив свої могутні груди й підкотився до чужого.

— Парується! — в захваті видихнула Любка. Парується то парується, але що його було далі робити?

Зманювати на землю сірого, щоб разом із ним зманити й чужого? Чи почекати, поки сірий не призвичаїть його до себе й до двору? Корній Іванович, розуміється, знав би, що його робити.

— Хай вони там трохи попаруються... — прошепотіла Любка. — А як добре спаруються, тоді вона полетить за сірим.

— Еге, "добре спаруються". За п'ять мінут. Швидка яка.

— Так нехай сидять там, скільки схочуть.

Івашко почухався: чорт його знав, що його треба було робити. Якось ловити треба, в грядку чужого заганяти, крила йому підв'язувати,

взагалі, робити те, що роблять щирі голуб'ятники. А як ти його заженеш у грядку? коли він сидить на даху й от-от зніметься та й полетить собі геть. Зманити на землю? Та чи злетить же?

— Ех, чи пан, чи пропав! Давай зманювать!

Та, правду казати, ще й не терпілося до того. Це ж першого чужака ловилося! В руки його взяти, натішитися ним, спійманим чужим.

Івашко обережно зігнав голубів з землі на грядку, з грядки на повітку, а звідти деяких аж на дах будинку. Чужий занепокоївся. А сірий перестав воркотіти, незадоволено подивився на гривунчиків, що посідали біля нього, й ударив одного дзьобом у крило: прилетіли сюди, чортенята, заважать паруватися! А тоді знову повернувся до своєї чорної голубки й важно надув груди. Голубка трохи заспокоїлась і злегка відсунулась од наскоку сірого.

Івашко взяв торбинку з зерном і почав кидати його перед самими дверима грядки, тихенько кличучи:

— У-лю-лю-лю!.. У-лю-лю-лю!

Свої голуби зараз же почали камінцями скочуватись на землю й хапливо дзьобати рожеве зерно. А чужий навіть не подивився, — це, мовляв, не мій двір і не до мене те зерно стане.

На щастя, й сірий не злетів, а то чужий напевне полетів би собі геть.

Що ж його було робити?! Дійсно, нехай, може, сидять собі там скільки хочуть та паруються?

Тут ще на біду Йоська зо своїми товаришами вийшов, ґвалт на подвір'ї завели.

— Тихо, Йоську, чужого ловимо!

І Йоська, і товариші його аж навшпиньках почали ходити й задирати голову до чужого.

Та свої голуби вже понаїдалися, понапивалися, навіть накупалися в кориті. А сірий з чужою голубкою все парувалися. І коли мав бути край тому паруванню, чорт його знав. Уже Йосьці й його товаришам нудно стало й вони пішли собі на річку, а Івашко та Любка все сиділи в холодку під повіткою та мовчки поглядали на парочку на даху.

І враз сірий, наскочивши на голубку, сильно заляпав крилами, як ніколи так не робив, облетів круг неї й сів по другий бік. Потім знову й знову. Голубка сиділа спокійненько, наче так і слід було, тільки злегка відсувалася, як сірий занадто щільно насувався на неї.

Але потім сірий чогось взяв та й затих. Сів коло голубки й похнюпився, не воркотів, не надимав груди, не насувався, як пристав на юрбу біля собору. Осточортіло йому, мабуть, коло тої дурної панькатись? Чи, може, помилився, може, то й не голубка, а голуб, та сумно й стало?

І раптом сірий став на лапки, постояв, потупцявся на одному місці. Чужий теж став і теж переступив із лапки на лапку. А тоді сірий легесенько слизнув униз і сів біля самої грядки на землю. Сів і почав зараз же до когось воркотіти, нахиляючи голову й розпустивши крила.

Близня застигла, заціпеніла, не сміючи дихнути, не то що поворухнутися.

Чорний постояв-постояв, подивився одним оком униз, повернувши голівку, потім другим, повернувши її в другий бік, і, нічого небезпечного не помітивши, так само легко, як сірий, сковзнув із даху на землю. Сірий зараз же кинувся до нього й з воркотінням почав насуватися грудьми, крилами, всім тілом.

Івашко та Любка сиділи не дихаючи. Але доки ж його так сидіти? Якби ж сірий завів чужу голубку до грядки! Хіба загнати самим?

Івашко тихесенько-тихесенько підвівся й шепнув Любці:

— Давай заганяти. Заходь з другого боку. Та обережно!

І, ледве-ледве посуваючись, близня почала заходити з двох боків на сірого та його чорну пару. Чорна пара боязко витягала голову, але довірливо посувалася за сірим та іншими голубами. Івашко та Любка майже зійшлися вже перед грядкою, а сірий та чорна голубка стояли на самому порозі дверей. Господи, якби ж тільки не спурхнула при самому кінці! Івашко ледь-ледь ворухнув пальцями рук. Сірий скоса глянув угору, зрозумів, що треба, й спокійненько встрибнув усередину. Чорна голубка подумала, озирнулась назад, немов прощаючись із світом, і ступила за ним у грядку. Тоді Любка відсунулась за двері й тихенько причинила їх.

— Є!! — закричала вона несамовито й заплескала в долоні так, що аж кучері їй підлітали догори.

Ну, тут уже справа була легка: влізти в грядку, спіймати чорну голубоньку, підв'язати їй крила, перерахувати пір'я на хвості, обдивитися з ніг до голови, обцілувати, нам'яти в обіймах і, нашорошену, налякану, випустити до її сірого. Він хутко її заспокоїв своїм воркотінням, вивів надвір, напоїв (і напився разом з нею), а потім, коли Любка сипнула їм золото-рожевої пшениці, обоє смачно пообідали.

Отак вибрав собі пару сіренький, отак знайшов своє щастя з чужою голубкою.

Та важко, ох, важко тримати своє щастя, навіть голубам! А воно ж до того було ще й велике у сірого. Йому б обома лапками за нього триматися, сидіти тихесенько в грядці, в наготовленому для них

гніздечку та воркотіти до своєї чорної голубки, а він, як здурів: літав, гасав, бився з голубами, за хмари зграю заводив. Ніколи близня таким свого сірого товариша не бачила. І до цього він був перший серед усіх, і до цього був такий красунь, що серце мліло дивитися на нього. А тепер ще кращий став: неначе сріблом обсипаний, блискучий, сильний, невтомний. Коли в голубки крила були ще підв'язані, він коло неї ходив таким пишним, таким радісним, таким величним героєм, що Любка аж руки сама собі цілувала. А коли голубці розв'язали крила й пустили її на дах, сірий був владикою землі, даху, неба, сонця, всього світу.

Розуміється, чорна подруга його нікуди й не думала втікати, — ще б пак! І така ж вона була мила, така чепурненька, струнка, така лагідна та ніжна до свого коханого! Куди він, туди й вона. Куди вона, туди й він. А щодо льоту, то ніколи так часто й так надовго сірий не водив зграю за височенні хмари, в глибоку-глибоку блакить. Не раз аж страшно ставало близні.

Та й недурно страхалися.

Раз надвечір до близні зійшлися хлопці: Васько, Сашко й Демид. Демид ще не бачив, як літають близневі голуби, а Васько такого йому наговорив, що хоч-не-хоч, а треба було показати голубник у льоті. Ну, близня залишила в грядці найбільш ледаченьких та важких на крила, а решту "зігнала". Івашко, звичайно, взяв ганяло в руки й помахував ганчіркою на кінці, а Любка час од часу вставляла два пальці в рота й пронизувато свистіла. Від ганяла та свисту та ще, мабуть, найбільше від своєї чорної голубки сірий так вів усю зграю, так чітко, так струнко виписував нею круги, забираючись усе вище та вище, що хлопці тільки роти пороззявляли, задравши голови. Ну й голубник! Оце так голубник, справжній, щирий голубник! Це й у Корнія Івановича так не літають. А щодо Льоньки, так куди ж його сорокам до цих голубів. То ж не голубник у Льоньки, а курник: одне туди, друге сюди, купка на хаті сидить, друга на чужих парканах, а ті, що літають, то наче дикуни з Пречистенської дзвініці. А оце голубник, так-так!

А сірий, ніби знаючи, що ними знизу милуються, усе вів та вів, усе вище та вище. От-от зійдуть з очей, — тільки сіра плямочка, наче від пороху, на чистій блакиті неба. Потрималися трошки та й зникли, — зійшли зовсім з очей!

— Ну тепер, брат, лягай спати! — циркнувши набік, з гордістю й самозадоволенням сказав Васько. — Виспишся, тоді покажуться знову.

— Та бре'? Так довго?

— А от побачиш.

Демид з пошаною і заздрістю подивився на близню: ну й геройська ж бісова близня, такого голубника в місяць-два завести! Га? Іншому років п'ять треба, щоб добитися такого льоту, а вони за два місяці!

— А що ж ти собі думаєш? — запалюючи чийогось недокурка, сказав Васько. — Проста тобі близня, чи як? Сказали: буде голубник? Сказали. А є чи нема? Та ще й який! Ні одного вертуна. Всі як стріли, як пух. А ганяло? Десять аршин, брат. А сірий їхній? Та сам Корній Іванович хоч зараз готов двадцять п'ять карбованців за нього дати. Сам мені казав, бий мене бог! Хе, брат, їхній сірий трьох гривунів-рисаків переважить. Він у них, брат, такий, що все понімає, з рук у них їсть, як брат їм. От що!

А близня наче нічого не чула й поглядала в небо, чи не з'явилася вже сіра плямочка. Ні, не видко було.

Аж коли Васько висмоктав недокурка до того, що на губах почав шкварчати, вона засіріла на далекій-далекій блакиті.

— Спускаються, спускаються! — закричав Сашко.

— Ну й хай спускаються, — поважно сказав Васько і, засунувши руки в кишені, сплюнув недокурка на землю.

Голуби спускалися повільно, наче їм було шкода покидати блакитну чисту височінь. Плавко, м'яко, рівними кругами, майже непомітними для ока, осідали вони все нижче та нижче, стаючи все більшими та більшими.

— Ач, як спускаються, ач! Як на нитці!

І вмить вся зграя немовби здригнулася, наче справді на нитці висіла та хтось за ту нитку сильно зненацька шарпнув.

— А що воно там? Чого то вони?! — скрикнув Сашко.

Зграя виразно загубила рівність та плавкість льоту. Кинулась чогось ув один бік, потім звернула і шугнула в другий. Двоє чи троє голубів одстали й летіли врозтіч.

— Шуліка! Шуліка! — закричав Сашко, що бачив краще за всіх. — Дивіться, оно, дивіться.

Дійсно, збоку над зграєю висіла в небі шуліка, неначе оса над купкою мух. Вона не миготіла так крилами, як голуби, вона розставила їх і ніби застигла в небі. А тим часом усе була над голубами, куди б вони не шугали.

Івашко, Любка та всі хлопці почали свистіти, кричати, махати руками, ганялом, гупати палицями по паркану, щоб налякати шуліку. Але налякали тільки пожильців, що з страхом повибігали зо своїх помешкань. Довідавшись, у чому річ, вони теж почали дивитися вгору, а деякі то й собі свистіти. Але шуліці це, видко, й за вухом не свербіло, — свистіть собі, ґвалтуйте, сюди не дістанете. Там було її царство.

Голуби це знали й сахалися по небі безладною, розбризканою купкою, спускаючись усе нижче та нижче. І ввесь час один голуб чогось був над усіма, усе чогось між голубами й шулікою. Чого він дурний так літав, чого так нерозумно відставав?!

А віддалення між голубами та шулікою ставало все менше та менше. Часом шуліка ховалась од очей за зграєю і не видно було, чи втікали голуби, чи наздоганяла шуліка. А коли зграя кидалась убік і шуліка опинялася ззаду, то отой самітний голуб усе був між ними посередині, усе позад усіх.

От уже видко було навіть масть голубів: он гривунята женуться вбік, оно жовтий доганяє білого, ото чорна голубка. А де ж сірий? Сірого не було в усій купі. Сірий, мабуть, шугнув убік і, як найдужчий, у спів ото втекти ще згори.

— Та ні! — закричала Любка. — Сірий онде, он між шулікою й голубами!

Дійсно, то ж був сірий. То ж він, мабуть, умисно так літав, щоб оборонити всіх од шуліки.

Цеї хвилини шуліка якраз раптом склала крила, круто змінила напрям льоту й, як гострий ніж, шугнула вниз на голубів. Та тільки вона ще складала крила, як сірий, немов угадуючи її намір, кинувся їй напереріз угору. Шуліку ця несподіванка збила з напряму, на один коротесенький мент збила, але цього було доволі, щоб уся зграя, неначе бризки болота від киненого в нього каменя, розлетілась на всі боки.

Сірий блискавкою промчав під самою шулікою. Тоді шуліка, бачачи, що напад їй на всю зграю зіпсовано, рвонулася за сірим. Сірий круто повернув ув інший бік, неначе навмисно відтягаючи ще далі від усієї зграї. Шуліка не відставала. Як дві темно-сірі стріли, вони гасали по небі, одна, менша, попереду, друга, більша, позаду. А на дворі стояв

скажений крик, свист, стукіт палицями в відра. Люди на вулиці перелякано бігли, думаючи, що десь бійка або пожежа. Тільки Івашко та Любка не кричали вже, не свистіли, а розпанаханими жахом дикими очима мовчки замертвіло слідкували за боротьбою в небі.

Шуліка не вважала ні на свист, ні на крик. Іншим часом вона, розуміється, злякалась би й не спускалася так низько. Але тепер, мабуть, і не чула нічого, вся захоплена гоном за зухвальцем, що посмів їй стати на дорозі. Гостра лють почувалася в її пронизуватім льоті. І з кожною миттю цей літ ставав дужчий, прожогливіший, з кожним скоком крил віддалення між нею та сірим ставало все менше та менше. От-от-от ухопить, вгризеться кігтями в тіло й сипне сірим пір'ям на землю. От уже зовсім-зовсім за хвостом сірого, уже неначе злилися! їй тільки трошечки піднятися над сірим, щоб згори врізатися в нього. Але тут якраз і сталося щось зовсім несподіване. Сірий миттю стрімголов, як убитий, ні, як важкий гострий камінь, полетів униз. Шуліка на одну мить отетеріла, але зараз же схаменулась і так само рвонулася за сірим.

На дворі крик, свист, зойк вибухли з подвійною оглушливою силою. Сашко й Демид вилізли на дах і звідти, перериваючись од крику, вимахували ганялом. Але все те було ні до чого. Сірий і шуліка промчали над самим двором, над свистом і ґвалтом, і зникли десь за чужиму будинками.

На подвір'ї зразу вщух увесь шум. Хлопці кинулись на вулицю й з задертими головами погнали нею в тому напрямі, де зникли шуліка й сірий. Вони налітали на перехожих, збивали з ніг дітей, викликали страшенний гавкіт усіх собак по вулиці. Але ні шуліки, ні сірого нігде вже не бачили. Мабуть, уже при самій землі вхопила вона його й понесла далі понад хатами.

Івашко та Любка нічого не казали, тільки бігли та задихались од горя й рвучкого, нестерпного одчаю. Ні, нігде не видко було ні шуліки, ні сірого!

Хлопці почали приставати й озиратися: куди ж це вони забігли. Ого, аж до спаленого парового млина! З усіх піт лив по лицях, груди хрипко хакали, волосся злиплося, сорочки попромокали на спині й на грудях.

— Давайте хоч спочинемо, ну його к чорту! — сказав Васько й поплентався у холодок, що стояв під муром млина.

Всі мовчки посунули за ним, не перестаючи шукати очима на всі боки. Від муру лягала довжелезна тінь, закриваючи чийсь город і навіть хату, що була поруч нього.

Хлопці знали добре ці руїни парового млина, що згорів два роки тому. Від нього лишились тільки височенні стіни, покришені, пощерблені, чорні від вогню та диму.

У дірках цих стін водилося стільки горобців, що вистачило б дерти гнізда їхні цілий місяць щоденно, та й то не передерли б. Тільки дістатися до тих гнізд не було ніякої змоги: сажнів же по десять угору мури.

Лягли хлопці в холодку під чужим тином і закурили з горя. Але Івашко та Любка навіть і курити не могли. Все водили тоскними, змученими, вбитими очима навкруги й мовчали. Ні поту, ні зашерхлих уст не витирали, ні на питання не відповідали, ні самі нічого ні в кого не питалися. Навіть не лягали, а стояли біля всіх і дивилися-дивилися на всі боки тоскно, мертво, без надії.

Раптом Сашко чогось сів і почав пильно-пильно придивлятися до муру. Аж навколішки став, повернувся всім тілом у той бік і руку дашком до очей приставив.

— А що там, Сашко?

Сашко мовчав і дивився. Васько шарпнув його за сорочку.

— Та що там таке? Шуліка, чи що?

Сашко знов-таки нічого не відповів, а схопився на ноги й одбіг трохи далі від муру та й знову почав дивитися туди. Всі здивовано слідкували за ним очима.

— Та тю! Та кажи, що там!

Сашко схвильовано повернув до всіх лице.

— Хлопці! Сірий он там, у мурі!

Всі як опечені посхоплювались і кинулись до Сашка, а Івашко та Любка всім тілом шарпнулись у бік муру й уп'ялись у нього очима.

— Де? Де? Покажи, покажи! — загаласували хлопці. — Он там у дірці. Он там-о, збоку. Високо-високо вгорі. Ну, он у тій дірці, що під залізною балкою.

— Та якою ж саме? Тих же балок у мурі як собак. Яка саме? Дуже високо?

Сашко хапливо порахував.

— Під четвертою згори. Під четвертою балкою є дірка, бачите? — дротом заплетена. Бачите? Їх багато, так під четвертою. Вона порвана, дріт на ній порваний. Ну, бачите?

— Ну, бачимо. А сірий же де?

— А в тій дірці, за дротом. Бачите пір'їну на дроті? О, о, голівку виставив. Бачите? Бачите?

Сашко хапав усіх за руки, за плечі, шарпав, тяг, щипав, але хлопці не то що голівки, але й дірки як слід не могли знайти.

І вмить Любка несамовито закричала:

— Я бачу! Я бачу! Вашечку, там сірий! Ой Боже ж мій, там сірий! Вашку, сірий!

Але Вашко не бачив. Він так само вже спалахнув червоністю на все лице, як і Любка, він вірив і Сашкові, й Любці всією душею, але сам ще не бачив тої милої, тої безмежно дорогої голівки.

— Не бачиш? Не бачиш? Ой, сховався! Тепер сховався... О, знову, знову! Голівку висуває, шарпається!.. Раптом Івашко ввесь напружився, вп'явся очима і застиг.

— Бачиш, Вашку? Бачиш?

— Бачу... — тихим, ледве чутним, немовби аж соромливим шепотом сказав Івашко і глибоко-глибоко зітхнув. А потім витер долонею піт і озирнувся, неначе приходячи до пам'яті.

Не пропав, значить, сірий, не загинув, не дався шуліці! Всіх урятував і сам вирвався! Сірий, сіресенький, рідний-рідний голубчичок!

Хлопці зняли такий радісний галас і крик, що за городом біля хати заґерґотали гуси. Вони штовхали одне одного, перекидалися на землі, верещали, обнімали Івашка та Любку. Але потрохи всі якось попритихали, поглядаючи за Івашком до дірки, де сидів сірий. Дійсно, що живий він, то живий, а як же він звідти вилізе? Коли досі не виліз, то чи вилізе ж коли-небудь? Туди залізти він міг, а надто як гналася шуліка. До чорта під пахву забився б, аби врятуватися. Бували випадки, що, тікаючи від шуліки, голуби влітали в димарі, кидалися людям між

ноги. Туди в дірку сірий усунувся, як риба всувається в вершу, а назад — дріт стирчить, не пускає. Рук же в голуба немає, щоб розігнути дротики.

Зовсім притихли хлопці. Вилізти до нього та витягти його з тої дірки? Так де ж його такої драбини взяти, щоб туди дістала? Сажнів же вісім-дев'ять буде? Та в пожарних такої немає. Пов'язати драбини? Так погнуться, поламаються, попадають і вб'ють того, хто лізтиме.

Любка знову погасла, змертвіла, зробилася аж ряба від ластовиння, що їй якось одразу виступало, коли лякалася або тужила. Сині очі тоскно, скорботно бігали по всіх обличчях, шукаючи на них хоч надії на порятунок. Та ні на одному не було її, навіть на Івашковому. Всі розгублено, винувато, перелякано дивилися на величезний мур, задравши голови й безпорадно водячи по ньому очима. Дірок там для чогось була сила, деякі з дротяними сітками, деякі без сіток. Над кожною діркою аршина на півтора стирчали з муру кінці залізних балок чи рейок, хто його зна навіщо випущених із стіни. Чи далі щось хотіли будувати, чи нащось так треба було.

Івашко мовчав та все бігав очима від одної балки до другої, щось намацуючи поглядом, щось міркуючи.

— Та й височенна ж сволоч! — сердито бовкнув Васько, плюючи до муру. — Тьху! Згорів би ти йому до кінця. Що ти його тут робитимеш? Сидить бідолашний голуб, як у тюрмі, і визволить його не можна.

— Овва! Визволимо! — раптом мотнув Івашко головою. Всі здивовано витріщились на нього, а Любка так і кинулась у, його бік.

— А як, Івашку? А як? А як?

— По шворці треба вилізти до тої дірки. От як. Всі вражено кліпали на Івашка очима, а Васько аж засвистів.

— На той мур по шворці??? Де ж ти такої шворки візьмеш?

Сашко нетерпляче скривився.

— Е, що там шворка! Шворку від колодязя взяти. Це що! А хто ж то туди полізе?

Івашко знизав плечима.

— Та не ти ж. Хіба то твій голуб? Я й полізу.

— На цей мур??!

Усі з жахом задерли голови, й Сашкові аж млосно стало від самої думки висіти на такій височині над землею.

— Ну, брат, це ти кинь, — поважно й суворо сказав Васько. — Це, брат, на верну смерть іти. Сказився, чи що?!

— А ну да! Нізащо! — раптом вибухнула Любка.

Тут і всі інші закрутили головами й рішуче накинулись на Івашка. Це ж не дай Бог що таке! Де ж у нього сили стане на шворці на таку височінь вилізти?! Та не знати якої сили людина, борець із цирку та й той не вилізе!

Івашко гостро примружив очі на мур і, видко, сам перелякався. Але здаватися все ж таки не хотів.

— Ну, так ви мене витягнете. Всі четверо візьметесь за один край, а я сяду в петлю на другий край шворки, ви й витягнете мене, як цебер води з криниці.

Любка так сильно, з таким жахом замотала головою, що аж кучері її зателіпалися на щоках.

— Нє, нє, нє!!

Тут Івашко вмить повернувся до неї й люто закричав їй просто в лице:

— А що ж ти хочеш?? Що?? Щоб сірий там із голоду загинув? Щоб отам мучився й загибав? Га? А ми тут будемо стоять та "нє, нє, нє" кричать? Га?

Любка широкими, переляканими очима мовчки дивилася на Івашка, не знаючи, що сказати. Та тут на поміч їй Васько прийшов.

— А ти хочеш, щоб вона тебе на смерть за голуба пустила? Бач який фраєр*! Ще й лається!

*Фраєр — схильний до хизування, зовнішнього блиску, ефекту.

— Та яка смерть? Де ви її взяли?! Боягузи ви всі, от що, а не смерть. Чого смерть? Чого?

— А того, що шворка обірветься. А того, що балка не видержить. А того, що мур завалиться. Ти знаєш, яке воно там усе? Знаєш? Пробував?

Івашко скривив губи.

— Шворка не обірветься, бо випробуємо. Чого вона обірветься, як узяти добру, товсту шворку. Балка не зломиться, бо не такі її шмаркачі, як ви, туди вставляли. А мур цей завалиться через сто літ. Подивись, який він завтовшки, та висякай носа. А коли ви такі паршиві боягузи, то пішли під три чорти, я інших товаришів знайду. А дать загибать сірому в

отій дірці я не дам! Хай хоч мур завалиться, а не дам! А тобі, Любко, сором так казати! Фе!

Він аж одвернувся й відійшов на кільки кроків убік. Рідко коли Івашко бував у такому обуренні та гніві.

Хлопцям навіть ніяково стало, а Любка вся зашарілась соромом і розгублено закліпала великими, налитими слізьми очима.

— Та я ж... Та я ж... тебе...

І, не сказавши, що хотіла сказати, Любка затремтіла губами, підборіддям, щоками і гірко заплакала...

Івашко, зачувши плач Любки, зараз же вернувся, але навіть не глянув на неї й суворо звернувся до хлопців:

— Ну, хочете тягти мене чи ні? Кажіть прямо. Всі троє мовчали, хмуро зиркаючи то вбік, то на свого сусіду.

— Та як же ти шворку туди закинеш? — раптом сердито й тоненько закричав Васько. — Як?

— Не бійся, закину. Ти тільки скажи, чи хочеш тягти.

— Та не закинеш ти, чого крутить нам голову! "Хочеш, хочеш". Ну й хочу. Ну на, хочу! Закидай шворку. Ану!

Любка витерла обома рукавами сльози й почала дивитися то на Івашка, то на Васька мокрими блискучими очима. І чи хотілося їй, щоб Івашко не знав, як шворку закинути, чи не хотілося?

Івашко вперто мотнув головою.

— Ні, ти кажи по-справжньому. Хочеш?.. Я шворку закину, а ти будеш тягти? Як закину, будеш?

Васько був загнаний на слизьке і, щоб вибратись, гордо сказав:

— Як закинеш — буду. Ти тільки закинь, серденько.

— Добре. А ви? Хочете? Хочеш, Демиде? Сашко?

Демид і Сашко зам'ялися. Та Васько, виручаючи себе, виручив і їх.

— Та соглашайтеся! "Хочемо". Хай потішиться. Він же ніколи туди шворки не закине. Яким чортом її туди можна закинути?! Ви ж подивіться.

— Ну, добре, нехай, — казав Демид. — Потягнемо.

— А ти, Сашко?

— Та що ж... Коли всі, то й я...

— Ну, глядіть же! — труснув головою Івашко. — Щоб потім мені назад рачки не лізти.

— Добре, добре. Тільки ти скажи, як ти шворку закинеш.

Івашко посміхнувся.

— А от побачите. Тільки тут треба таку шворку, щоб вузла не було. Бо як вузол там зачепиться, то чорта з два потягнете. Де шворки такої взять? От що.

Сашко почухав чуб під картузом і муркнув:

— А вона дуже потреться?

— Та чого ж їй тертися? А ти маєш таку шворку?

— Та... можна було б у лавці взять нову. Васько аж пальцями клацнув од задоволення.

— Та ну да!.. У нього ж своя лавка, я й забув! Та ну да, нову! Ти не бійсь, не потреться, чого їй потертися. Що раз по балці просунеться? А ми її потім знову гарненько скрутимо, і продавай далі. Смали, Сашко! Та бери найдовшу, сажнів на двадцять. Катай, живо!

Сашко знову почухався під кашкетом і задумливо сказав:

— Битимуть здорово батько, як спіймають.

— Так чого ж спіймають? Бери так, щоб не спіймали. Та живо тільки, нерано. Сунь, сунь, нема чого...

Сашко мляво повернувся й пішов спочатку ліниво, ледве волочачи ноги, а потім раптом увесь шарпнувся й бігом погнав до дороги.

— Ач, надумав, мабуть, як украсти, щоб не спіймали, — добродушно сплюнув Васько.

Тоді Івашко повернувся до Любки й діловито, неначе нічого й не було, сказав:

— А ти, Любко, катай додому й принеси рогатку та сірі нитки від великого змія. Товсті, суворі. Чуєш? Та коли голуби позаходили в грядку, зачини їх. А як не позаходили, то не заганяй, бо нема коли, а біжи швидше сюди. І нікому-нікому не кажи, що ми збираємось сірого доставати. Чуєш, Любочко?

Любка слухала, спустивши очі, потім війнула ними на Івашка, пошепки сказала "чую" і побігла за Сашком тою самою дорогою.

— Гм!.. Рогатку, сірі нитки... — вголос міркував Васько. — Що ж воно буде?

— А от побачиш.

Погано було ще те, що дірка була над чужим городом. Значить, треба було лізти на чужий город, топтатися по городині, робити людям шкоду. Та й хазяїни могли прогнати кожної хвилини. А інакше неможливо було й підступитися.

— Ну що буде, то буде! — рішив Івашко лізти на чужий город. Може, хазяїни з-за хати не побачать. А як і побачать, то можна буде попросити дозволу голуба визволити, люди ж вони, самі зрозуміють, що не заради іграшок чи шкоди в чужий город забралися.

Любка перша прибігла з рогаткою та нитками. Очі в неї були вже не заплакані, але на Івашка вона подивлялася все ж таки з упертим острахом.

Івашко знайшов невеличкого, але важкенького камінця і прив'язав до нього нитку.

— Що ж це буде, Івашку?

— А от побачиш, Любко, бери нитки та, розсотуючи, одходь.

Любка слухняно взяла нитки й, розсотуючи їх, почала відходити.

— Іди, іди. Аж поки я не скажу "стій".

Васько й Демид із цікавістю ждали, що ж воно вийде з того. Любка все йшла та йшла, розсотуючи нитку, а Івашко мовчав і все подивлявся то на мур, то на нитку. Нарешті гукнув:

— Стій! Стій там, не пускай нитки. Пустиш тоді, як скажу "пускай".

Після того він уклав у рогатку камінчик з прив'язаною ниткою й підійшов до самого муру. Васько раптом увесь аж підскочив.

— От собака: це ж він хоче стріляти ниткою через балку!

І так йому це сподобалось, що він аж ногу ногою сильно почухав.

Івашко був перший стрілець із рогатки на всю вулицю.

Це всі знали. Він на дзвіниці раз дикуна поцілив, а в хлопця попасти хоч би на сто кроків йому було як раз крізь зуби чвиркнути. Так то ж без нитки, дробом або камінцями. А тут як? Як перекинути якраз через оту саму балку, що над діркою сірого, а не через іншу — їх же тут достобіса, отих балок.

Івашко й сам про це міркував. І так заходив, і з іншого боку підступав, — усе незручно було. Ні, треба-таки було лізти на чужий город та стати під самою тою балкою. Та ще до того так силу розмірити, щоб не через нижчу чи вищу балку нитку закинути! Івашко кивнув Любці й неголосно гукнув їй: — Посувайся за мною. Та не заплутай нитку. Демиде, Ваську, візьміть нитку та піддержуйте на руках. Та тільки піддержуйте, а не держіть! Один там, а другий тут.

Васько й Демид кинулись до нитки й підхопили її на руки. Івашко переліз через тин на чужий город і пішов між капустою здовж муру. Любка тихенько посувалася за ним, а хлопці стояли на місці й підтримували на витягнених руках нитку.

Івашко довго примірявся, то відступав, то підсувався під самий мур, задравши голову. Нарешті вибрав місце, взяв рогатку в руки, озирнувся на хлопців, на Любку, провів поглядом по нитці, чи не заплуталась де, й тоді почав цілитись угору. Хлопці й Любка стояли, затаївши дух, і не ворушились.

Довго цілився Івашко, водячи піднятою догори рогаткою то в один бік, то в другий. Нарешті зупинився, натяг резину й спустив. Камінець фуркнув, звівся вгору й потяг за собою нитку. Перелетівши над балкою, він зробив дугу і впав на город, перечепивши через балку нитку.

— Ну й сукин же син!! — аж картузом по землі бахнув Васько від захвату. — Ну й мерзалєц!!

І кинувся за Демидом на город. А Любка стояла на місці й не ворушилась. Чи була в неї надія, що Івашко не перекине нитки та не будуть його тягти до дірки? Чи зраділа, що перекинув, що була надія сірого визволити?

А тут і Сашко прибіг зі шворкою, захеканий, мокрий від поту.

— Не спіймали? — гукнув йому назустріч Васько.

— Нє-е! Я з комори взяв, не з лавки! Найдовшу. Важка, проклята!

— Ну а ми тут, брат, нитку вже перекинули через балку! Тепер шворку до нитки прив'яжемо та й перетягнемо. Ловко? Га?

Сашко отетерів.

— А як же... А як же нитку закинули?

— А з рогатки. На камінці. Хитро, ге ж? Івашко тим часом почав розв'язувати шворку, діловито й завзято насупивши брови. Розмотавши шворку, прив'язали її до нитки.

— Тепер біжи, Демиде, тягни за той край нитки! Живо! — строго наказав Васько.

Демид побіг і взявся за другий кінець.

— Тягни! — гукнув Васько.

Шворка жовтою гадюкою поповзла вгору. Через те, що вона була нова, вона повзла, як розгорнена пружина. Дотягтись до балки, шворка зупинилася. Демид шарпав, тяг, підкидав, але вона не рушила з місця.

— Не шарпай, Демиде, не шарпай! — злякано закричав Івашко і побіг до нього. — Не тягни. Стій. Держи так.

Він підбіг до Демида й узяв у нього з рук нитку. Замість того щоб тягти, він почав одпускати її. Відпустивши на аршин, він одійшов трохи вбік і обережно потяг нитку. Дійшовши до балки, шворка знову зачепилася.

Тоді й Любка прибігла. Але вона не помагала, не радила, як інші, а стояла осторонь і хмуро зиркала вгору до шворки. В дірці за дротиками часом з'являлася крихітна голівка сірого, але Любка не зупинялася на ній очима.

Івашко вперто знову спустив шворку, знову змінив місце й знову потяг. На цей раз шворка пересунулась через балку, стала на ній бубликом і почала зсуватися вниз.

— Ге, чорта з два, голубонько! — переможно сплюнув Васько. — Впирайся, не впирайся, а будеш тут. Ну, хлопці, готовся! Любко, іди,

будемо тягти Івашка. Чого так дивишся? Дурна, шворка новенька, а балка така, що церкву на ній почепити можна. Живо!

Любка, одначе, стояла на одному місці серед капусти й м'яла в пальцях листочок.

Івашко стяг шворку до самої землі. За другий її кінець держав Сашко. Васько поцмокав на неї язиком.

— От довга! Молодця Сашко! Добру вибрав. Ну, хлопці, гайда до Сашка. А ти, Йвашку, роби петлю та сідай. Та знаєш що? Ти на цих балках, що нижче, сідай спочивати.

— Я вже бачив, — кинув Івашко, роблячи петлю.

— Та нитку одв'яжи, — порадив Демид.

— Ні, нитки не треба одв'язувати. Нехай буде. Може, згодиться.

Васько й Демид перейшли до Сашка. Івашко, зробивши петлю, просунув у неї все тіло й підклав її собі під зад. А Любка все так само стояла й м'яла листочок у пальцях.

— Ну, Любко! Іди ж! — гукнув Васько.

Любка підвела голову, подивилася на Івашка тоскними очима й хотіла щось сказати до нього. Але Івашко дивився на неї таким гострим, таким упертим поглядом, що вона мовчки посунула через капусту до хлопців і взялася за шворку поруч Сашка.

Тоді Івашко вмостив краще петлю під собою, взявся обома руками за шворку й гукнув:

— Тягніть!

А голос йому був здушений, чудний, неначе щось їв та крізь непрожовану їжу й гукнув оте "тягніть!".

Хлопці потягли. Шворка витяглась, напнулась, і Івашко помалу почав одсуватись од землі, похитуючись і крутячись, як відро в криниці. Балка була з нахилом до стіни, й шворка через якусь хвилину зсунулась до самого муру, і Івашко боком терся об нього. Щоб полегшити тягти й не тертися, він одштовхувався ногою й рукою.

— Важко тягти? — крикнув він, коли витягли сажнів на півтора.

— Нє-е! — бадьоро закричав Васько. — Так наче добрий цебер води. Та й годі. А тобі як?

— Добре. Тягніть далі!

Але тягти далі не довелося. За спинами хлопців зненацька зачувся грізний голос:

— А це що таке?! Га?!

Хлопці від несподіванки й страху аж скинулися й трохи не випустили шворки. Коли б не Любка, яка з усієї сили тягла й кричала "держіть, держіть!!", то шворка вприснула б їм з рук і Івашко упав би. Хлопці схаменулись, міцніше вхопились за шворку, але вже не тягли її, а стояли й, повернувши голови назад, зо страхом дивилися туди. До них із садка йшов чоловік у жилетці з ломакою в руці, круглобородий, круглопикий й з лютими та здивованими очима.

— Що це ви тут робите?! Га?

Хлопці мовчки швиденько, не змовляючись, почали спускати Івашка на землю.

Круглопикий чоловік підійшов і грізно озирнув хлопців, шворку, Івашка. Навіть угору на мур подивився.

Івашко став ногами на землю, виліз із петлі й тихеньким, лагідненьким голосом сказав:

— Ми, дядю, нічого. Ми голуба спасаємо.

Круглобородий дядьо подивився вгору, пошукав очима й сердито сказав:

— Якого голуба? Де?

— А он там, у дірці він. Шуліка його туди загнала. От там, під тою балкою, що шворка на ній...

— Під отою балкою?!

І чоловік із таким страхом сказав це, що всі аж прищулились, неначе він ломакою на них замахнувся.

— Та ви показилися?! Та аж отуди хотіли тягти оцього дурня?! Зараз же мені забирайтеся сцюдова!

— Дядю, та ми ж...

— Геть, кажу! Та ще город мені топтати! Щоб і духу вашого не було! Забирайте свою шворку! Ач, с вол очі дурні, убийство мені тут затіяли. Стягайте шворку, бо я вам тут голови попровалюю оцією ломакою! Швидко!

Хлопці перелякано почали стягати шворку, а круглопикий дядьо стояв і грізно чекав. Благати його, видко, було краще й не пробувати. Івашко понуро підійшов до хлопців і, ставши спиною до хазяїна, помагав стягати.

Коли стягли аж до петлі, Івашко швиденько і так, щоб не помітив дядько, вийняв ножичка і відрізав нитку.

— Нитку не чіпайте, — муркнув він до хлопців і почав згортати шворку.

— Ач, собачі душі, салату потоптали. Щастя ваше, що я сьогодні добрий, а то б рачки сцюдова повзли б мені.

Васько спідлоба глипнув на нього: коли він добрий та такий, то який же він буває, коли недобрий?

Хлопці забрали шворку, рогатку, кашкети й поплелталися з городу. А добрий дядьо ще й гукнув їм услід:

— Та глядіть: спіймаю тут іще раз, ноги поперебиваю!

Івашко йшов позад усіх, блідий, з насупленими бровами й тісно стуленими губами. А Любка ступала поруч і спідлоба, скоса зиркала на нього. І в погляді був і жаль, і страх, і ясні радісні іскорки. Навіть щоки їй порожевіли.

На вулиці Івашко раптом хмуро звернувся до Сашка:

— Позич мені до завтра шворку.

І навіть потяг її з плеча Сашка.

Усі здивувалися: навіщо йому тепер була потрібна шворка?

— Та так. Треба. На друге. Я завтра тобі оддам. Дай.

— Та бери.

Сашко охоче скинув з плеча поплутану важку шворку. Івашко почав акуратно змотувати її наново. Хлопці нічого більше не питали й не казали йому і мовчки помагали змотувати. Що ж тут уже питати, коли найкращий голуб голодною смертю в якійсь паршивій дірці загибає.

Змотавши й повісивши шворку на плече, Івашко понуро попрощався з хлопцями й пішов додому Бузюківською вулицею. За ним посунула й Любка. Коли вони відійшли вже геть далеко від хлопців, Любка порівнялася з Івашком і несміливо спитала:

— А нащо тобі шворка, Вашечку?

Івашко якусь мить нічого не казав, потім бовкнув:

— Сірого спасать.

Любка злякано зиркнула на Івашка. Він уперто насунув брови на очі й дивився поперед себе. Помовчавши, Любка знову тихеньким голосом спитала:

— А як же ти його будеш спасать?

— Якось буду.

Це значило, що він уже й Любці не хотів сказати, що і їй уже не довіряв. Любці очі налилися слізьми, але вона нічого більше не промовила.

Не доходячи до свого двору, Івашко заховав шворку в бур'яні, замітив місце й хмуро сказав до Любки:

— Дома нічого не кажи. Пропав сірий. Шукали, не знайшли. Та й годі.

— Добре... — шепнула Любка.

Голуби майже всі сиділи в грядці, притихлі, задумливі, сумні. Неначе вони знали, що товариш і проводир їхній сидів у тісній тюрмі, засуджений на страшну голодну смерть. Проте, коли Івашко сипнув їм зерна, всі вони жадібно кинулись на нього, аж крила відтопірчували, — такі голодні були.

Тільки чорна голубка не вийшла їсти. Вона сиділа в самому куточку гнізда, зіщулившись і не рухаючись. Коли Любка подивилася на неї, в очах їй стало гаряче-гаряче й вона гірко заплакала, притулившись лобом до гнізда гривунів. Івашко тихенько іштяг її з грядки.

— Виходь, треба голубів зачиняти.

Зачинили голубів, пішли в хату, але їсти нічого не схотіли, тільки забрали постіль і полізли до себе на повітку. Мама й тато не дуже й умовляли їх їсти, а за сірого навіть не питали, бо й так видко було, що загинув їхній улюбленик.

Але не спалося близні. Уже й гамір надворі та по квартирах затих, уже зорі ясно та рясно кліпали в густо-синій височині, а Вашко та Любка лежали горілиць і дивилися в небо. І сірий десь у дірці своїй не спав, і чорна голубка у грядці не спала. Жалібно й самотньо свистів паротяг на далекому вокзалі. А сірий чув цей свист і тоскно рвався з-за дроту на волю.

— Вашку! — тихо спитала Любка. — Ти не спиш?

— А що?

— Як ти хочеш спасати сірого?

Івашко суворо бовкнув:

— Ніяк. Спи.

— Вашечку, скажи.

Івашко мовчав.

— Я ж, Вашку, боялась, що ти вб'єшся. Хіба ж я того, що мені сірого не шкода?

Івашко рвучко повернувся боком до Любки.

— Авжеж не шкода! Він нам щастя приніс, він нас знає, він увесь голубник наш водить, він — товариш наш, а ми кидаємо його в дірці на муки та на смерть. "Не шкода"!

Любка теж рвучко повернулася на бік і навіть на лікоть сперлася. — А якби ти через нього вбився? Га? А якби ти вбився? Так то нічого? У-у, та я б того сірого сама, своїми руками задушила! От що!

Вашко теж ісперся на лікоть.

— Та чого б я вбився?! Чого?! Шворка добра, нова, десять таких, як я, видержить. Балка — залізна. Стіна — товстелезна. Чого б я вбився?

— А я знаю, чого? А от трохи ж не впустили тебе хлопці, як отой сволоч закричав на нас. Я знаю, що могло бути?

— Е-е, "могло бути". А сірий сидить там і мучиться.

І Івашко знову ліг горілиць.

— Та чорта з два! — помовчавши, з упертою загрозою додав він. — Я його сам урятую. Не треба мені нікого. Я його так не покину. Нехай уб'юсь, а не покину!

Любка мовчала. Потім тихо, понуро спитала:

— Як же ти будеш його рятувати?

— Як знаю, так і буду.

— Я буду тобі помагати.

— Не треба. Ще вб'юсь. Спи собі там. Лягай.

Любка, одначе, не хотіла спати й не лягла, поки Івашко таки не сказав їй, як хоче рятувати сірого. І горнулася до нього, і плакала, і ногами в люті, горі й тузі пацала, аж поки не сказав. А як сказав, вона нічого не відповіла, тільки зіщулилась і лягла як прибита.

— Ну? Будеш помагати?

Любка мовчала.

— Будеш, Любко?

— Буду... — хрипким шепотом, глибоко зітхнувши, сказала Любка й затихла.

Та так і лежали всю ніч, слухаючи, як роса палала їм на лице, аж поки не почало над вокзалом небо сіріти. Тоді Івашко став на коліна, уважно подивився на небо й раптом приліг коло самої Любки. Приліг, обняв, щільно-щільно пригорнувся й зашепотів їй на вухо:

— Я не впаду, Любочко, їй-богу, не впаду! Ти ніяк-ніяк не бійся. Я ж уже так лазив. Пам'ятаєш, у дядька в клуні, як горобців дерли? Пам'ятаєш?

— Так то у клуні... — з натугою видихнула Любка і сильно-сильно пригорнула до себе Івашка.

— Однаково! Їй-богу, однаково! Побачиш. А ти ж подумай: врятуємо сірого! Га? Буде знову з нами. Не покинути його там загибать. А я не впаду, Любко, нізащо не впаду! Ну, давай іти. Вставай. Вже починає світати.

Він устав на ноги й швидко почав одягати штанці. Любка теж ув одну мить одяглась, і вони тихенько злізли з даху. На подвір'ї було темніше, ніж на повітці, майже темно ще. Увесь двір, усі вікна, двері, хвіртка, навіть Кадон і кури, все спало ще. Близня тихенько пролізла під ворітьми й вибралась на вулицю.

Спала й вулиця, позаплющувавши вікна на віконниці. Роса мокро лежала на лавочці біля воріт, на приступках ґанків, на камінняхтротуару й сивіла на дахах.

Витягши з бур'яну шворку, близня прудко пішла Бузюківською вулицею. Мокрий від роси порох свіжив підошви, й тілом пробігали вранішні дрижаки. Любка Івашкові, а Івашко Любці здавалися сірими на обличчя, — чи то від безсоння, чи хвилювання, чи від сірого ранкового світла.

Заспівав півень, за ним другий, третій, і хутко вздовж усієї вулиці, наче ввечері хтось запалював один за одним ліхтарі, покотився спів півнів.

На розі Бузюківської та Підкамінної зустрівся їм візник. Він куняв на передку, а конячина, похнюпивши голову, ледве пленталася. А більше ні душі не зустрілося їм аж до самого розваленого млина.

Хата круглопикого дядька стояла з зачиненими віконницями, відгороджена від муру й городу садком.

Світало дужче. До сіро-сивої фарби неба хтось із краю підпустив легким-легким порохом рожевості, там десь із-під обрію пнулося до неба сонце.

Близня зайшла до муру так само, як і вчора. Було вже видко всі дірки на ньому та балки, що довгими зубцями, як поламаний гребінь, стирчали з нього. Але розібрати, чи виставляв із дірки голівку сірий, ще не можна було.

Пошепки перекидаючись словами та озираючись до садка, близня розмотала шворку й прив'язала її до нитки, що так і висіла, як її вчора покинули. Після того Любка потягла за нитку, а Івашко розправляв шворку, щоб легше було тягти. Лице в Любки було сіре, з синцями під очима, але губи були так само, як у Івашка, тісно стулені й погляд суворо-завзятий. Все одно — чи пан, чи пропав!

Шворка на цей раз перетяглася через балку легко. Івашко швидко зробив петлю, аж зубами затягши вузла, спробував ногою і скинув картуза.

— Ну, тепер гляди ж, Любко, тягни добре!

І, влізши в петлю, він сів на неї і взявся обома руками за другий кінець шворки. Любка вхопила цей самий кінець, тільки трохи нижче.

— Ну, тягни!

Обоє сильно потягли, й Івашко трошки підсунувся на петлі вгору. Тоді він переставив руки вище по шворці й знову підтягнувся на ній. Далі знову так само, знову й знову. Таким чином він сам себе тяг угору, а Любка тільки помагала йому та натягала внизу шворку, щоб не теліпалась і не плуталась круг ніг Івашка.

Перша балка, що стирчала з муру, була ще далеченько. Але Івашко знаходив у стіні камінці, що виступали, чи дірочки, ставав на них одною ногою й спочивав, тримаючись за обидві шворки.

Рожевість на обрії ставала виразніша, а небо ясніло, блакитніло, зеленіло. Загавкала десь збоку собака, заторохкотів віз і наче в яму провалився, — то з шосе переїхав на просту дорогу.

А Івашко все тяг себе та тяг угору, перебираючи руками й підтягаючись на них з петлею. Любка розчервонілася, вкрилася легким потом, але цупко тримала шворку, тягла її з усієї сили й усе подивлялася вгору, чи далеко ще до першої балки.

Там Вашечко вже спочине як слід, посидить, набереться сили. Тільки щоб униз не дивився, бо, не дай Боже, голова закрутиться.

Нарешті Івашко дотягся до першої балки, сів на неї з петлею разом і перехилився до Любки, стиха гукаючи:

— Тепер наша взяла, Любко! Тепер — пан!

Любка з острахом дивилася вгору, — ой, хоч би ж не перехилявся вниз. Але Івашкові не до того було, щоб у голові крутилося. Яка там у

біса голова, коли він тепер, як по драбині, полізе до самої дірки, від балки до балки. Руки йому трохи горіли від тертя шворкою, м'язи потомилися від натуги, оце так. Але, спочинувши, можна легко далі лізти!

Івашко глянув перед себе. Ач, сонце червоною скибкою, як астраханський кавун, вилізло з-за обрію. А навкруги було чудно, зовсім не так, як із ісмлі, широко, просторо і видко далеко-далеко сади, дахи, хати, церкву, вокзал, завод. Отак голубам усе видко буває. Ух, та й радий же буде сірий, як вирветься з тої дірки!

— Ну, Любко, тягни!

І Івашко з поновленою силою потягся далі. Справді, тепер пішло легше, певніше, бо спочивати можна було частіше на балках. Та й шворка тяглася легше, бо коротша була. От тільки руки горіли й боліли на долонях та дуже втомилися лікті, ледве вгиналися. Та й дірки тої ще не видко було. А вниз уже недобре було дивитися, хололи ноги, й під грудьми ставало тоскно-тоскно.

Івашко все довше та довше сидів на кожній балці й не дивився ні вниз, ні на місто, ні на небо, з якого просто в очі йому било сліпуче червоно-золоте сонце. Заплющивши очі й тримаючись за шворку, він сидів і старався думати про сірого, про дірку, що от-от до неї добереться. А думалося чогось про те, що руки трусяться, що пальці клякнуть і вже трудно триматися ними за шворку. А від цих думок під грудьми хололо і ставало млосно. Невже ж не долізти й на самому кінці здатися й покинути сірого на муки й смерть?!

— Тягни, Любко!

І, десь узявши сили, Івашко знову тяг себе, заціпивши зуби й дивлячись у стіну.

І вмить зовсім несподівано перед самим лицем його стала дірка з порваним дротом, з сірими пір'їнами на ньому.

— Стій!! — закричав він не своїм од радості голосом. — Стій, Любко! Є! Держи!.. Ні, попусти шворку, попусти, не бійся.

Шворка ослабла. Тоді Івашко почав обмотувати себе нею попід пахвами. Обкрутившись кільки раз, він спробував сісти добре й триматися тільки одною рукою. Шворка держала міцно. Тепер він висів, як у кошику, біля самої дірки і права рука була вільна. Він швидко почав одгинати дріт, хапаючись і дряпаючи собі руку. Може, сірий уже вмер? Що ж його не видко?

Ні, сірий сидів у глибині дірки й робив "ву-ву!". Івашко, як зачув це "ву", так з усієї сили й шарпнув дріт, вирвавши частину його з кам'яним м'ясом. Зробилася така дірка, що можна було легко витягти сірого. Івашко ніжно-ніжно покликав його:

— У-лю-лю-лю, сіренький! У-лю-лю-лю! Іди сюди, іди швиденько. Ну? Та не бійся, не бійся, це ж я. Іди... У-лю-лю-лю!..

Сірий від шарпання дротом забився в найдальший куток дірки. Але, зачувши голос Івашка та його "у-лю-лю-лю", захвилювався, затупав лапками. З цієї дірки йшла ще друга дірка на той бік муру, але така маленька, що голуб пролізти не міг би. А ця дірка була така глибока, що рукою дістати до сірого теж не можна було.

— Ну, йди ж сіренький! Іди, голубчику!.. У-лю-лю-лю!.. Сірий хвилювався, але не йшов. Тоді Івашко витяг руку і так почав кликати. Сірий обережно підсунувся ближче. Івашко знову просунув руку, ніжно-ніжно улюлюкаючи. Голуб не зробив "ву" і не відсунувся від руки. Івашко обережно обхопив його за спину пальцями й підсунув ближче. Потім ще зручніше обхопив і тихенько, щоб не зачепити за дріт, витяг із дірки. Сірий не пручався, не бився крилами, не дряпався лапками. Івашко

засунув його за пазуху і, задихаючись од радості, хапливо почав розмотуватись од шворки.

— Є, Любко!! — з усієї сили закричав він у мур. — Держи! Спускай помаленьку!

Тепер він уже нікого й нічого не боявся, — ні круглопикого сволоча, ні втоми, ні млосності. Тепер він обкрутив себе шворкою й сунувся вниз, як порожнє відро в криницю. А підсуваючись уже до самої землі, він пацав ногами і голосно, переможно на ввесь город співав:

Як злетілися орли чайку рятувати,

Ворогів карати.

Гей, чи пан, чи пропав, вдруге не вмирати!

Гей, нумо, хлопці, до зброї!!

А Любка, вся червона, вся відроджена, горіла щастям, дивилася вгору до Івашка і ніби молилася до нього блискучими, сяйними очима.

"ТА НЕМАЄ ГІРШ НІКОМУ..."

У кутку церковної огорожі затишно-затишно, наче під боком у мами (хоча ні в Сашка, ні в Льоні давно вже немає їх мам). Звідусіль, од усього світу загороджено їх: ззаду товстим та високим муром, а спереду густими, непролазними кущами бузку.

Вгорі латкою палає жовтогаряче небо вечора. По ньому стрілами ганяють ластівки. Часом на латку напливає мерехтлива зграя голубів, неначе купка метеликів, і всі вони, — і білі, й сірі, й жовті, — всі радісно горять сонцем. За муром загорожі гуркотять бендюги*, цокотять копита,

дзеленчать трамваї. А тут, у куточку під кущами, тільки червонявий холодок, сумний-сумний затишок та солодкий, густий дух бузку, молодої трави й прілого торішнього листу.

*Бендюги — великі вози.

Тут раз у раз сходяться Льоня та Сашко. (Тут уже ніякий біс не підглядить їх). Та сьогодні невеселі їхні сходини. Не лежать вони на травиці, покушуючи соковиті стебла її, не вишукують серед зірок бузкового цвіту тройок та п'ятьорок*, не пускають диму цигарок по стіні (щоб не йшов із кущів, як із димаря). Не до того сьогодні. Стоять вони у самому кутку й тривожними, непевними очима дивляться один на одного.

*Тройок та п'ятьорок (перекручене з рос.) — ідеться про три— й п'ятипелюсні квіти бузку, які зустрічаються значно рідше, ніж квіти з парною кількістю пелюсток, а тому вважаються "щасливими", і їх, за народним повір'ям, укидають за пазуху або з'їдають.

Сашко — нижчий за Льоню. Присадкуватий і широченький, він у своїому хвартушку та з рудою голівкою подібний до пляшки шкалика. Пахне від нього шкурою й ваксою, а все лице замурзане від роботи.

Льоня ж у майському парусиновому костюмчику, увесь біленький, чистенький та тоненький, як обчищена від кори лозиночка. На лицях та на висках* видко зеленкуваті жилочки, а очі сині-сині. Тільки тепер вони чи злякані, чи розгублені.

*На висках — на скронях.

А розгубитися є чого.

Виходить якось трохи не так, як гадалося. Гадалося ж так: Льоня встругне якусь штуку в гімназії, інспектор пожаліється дядькові, дядько

розсердиться та й віддасть Льоню в шевці чи пастухи. (Адже сам не раз і не жартом нахвалявся зробити це). Та й усе. Тоді Сашко кине свого хазяїна й утече до Льоні. Та й будуть вони десь разом за пастухів чи шевцями в якогось хазяїна.

А виходить воно якось не так рівно та тихо. Виходить щось таке страшне, що краще б і не зачіпати. Отак, бува, колупнеш пальцем камінчика в проваллі, а воно тобі аж ціла гора на тебе валиться. Так і тут.

Насамперед Льоня замість того, щоб кинути жованим папером у дошку біля кафедри та дістати за це якусь годину "без обіду", поцілив просто в лоба вчителеві. (Чортяка його зна, як воно вийшло так!) Ну, а це вже тобі не дошка. Таке тут закурилося, що й світу не видко стало. Учитель у ґвалт, у репет, та за вухо Льоню, та до інспектора. Інспектор у сказ, та за друге вухо, та до директора. Директор моментально за чуба та в карцер, а швейцара по дядька аж на службу. Що там уже казав директор дядькові, Льоня не чув, але, коли побачив крізь кватирку карцера жовті великі баньки дядькових очей, так і скам'янів на лаві. Дядько нічого не сказав, ні одного слова, тільки хвилин зо дві мовчки дивився крізь кватирку. Але краще б він найлютішими словами лаявся, ніж оцей довгий-довгий та страшний погляд без єдиного слова.

Ну й не годину, розуміється, посидів Льоня без "обіду", а таки цілих п'ять, аж до самого вечора.

Та це ж тільки початок був. Е, коли б тільки це та щоб зараз і в пастухи чи в шевці, так чого ж і треба! Господи, від радості стрибати можна було б. Але ж щастя так легко не дається. Ой, ні. Не тим поглядом дядько дивився, щоб так узяв та й пустив у пастухи.

— Думаєш, сильно битиме? — пошепки питає Сашко, не зводячи зляканих очей із Льоні.

— Розшматує… — бовкає Льоня.

— Розшматує?!

— Живого не випустить. Казав сам не раз.

Сашко глибоко зітхає. Він знає це добре по собі. Хазяїн уміє це робити не гірше за дядька. Так то ж хазяїн, чужий, простий швець. А тут же рідний дядько, батьків брат, та не швець, а пан, з кокардою, в суді важно служить, звощиками* на службу їздить, у галошах навіть літом ходить. А шматуватиме, як і чужий швець.

*Звощики (перекручене з рос.) — маються на увазі кінні коляски, аналог теперішнього таксі.

— Даваймо тікать, Льоню! Га?

— Куди ж ми втечемо?

А голос його тихий та безживний такий.

— А в пастухи! Самі наймемось.

— Спіймають. Дядько всю поліцію знає. До нього сам пристав у карти ходить гулять.

Сашко знову зітхає: то правда — від пристава не втечеш.

Та Сашко не може так, без нічого, помиритися і тим, що Льоню шматуватимуть. Еге, він сам так легко не дається на це! То забіжить десь і пересиджує, поки хазяїн пересердиться. То якусь штуку в хаті підпустить, щоб одвернути від себе увагу. То до хазяйки

підлабузниться. А то, як нічого вже не помагає, підкладе собі в штани стару халяву, щоб не так дошкуляв хазяїнів ремінь.

Але що тут з Льоньою можна зробити?

Сашко напружено думає, вишукує, нишпорить хмурими очима по траві.

Втекти — не можна, пристав спіймає. Пересиджувати десь — ще гірше буде.

— А тітка заступитися не може, Льоню? Впрохати б її? Га?

Льоня крутить головою.

— Не заступиться. Ще гірша за дядька. Перша раз у раз дядька шпигає, щоб бив.

— Перша? Така люта?!

— Бо я Богу молюся не так, як вона каже.

— А як вона каже?

— Щоб на колінах, та щоб поклони бив, та щоб уголос, та довго. І вранці, й до обіду, і після обіду, і перед вечерею, і після вечері, і перед сном.

Сашко здивовано свистить.

— От туди к чортовій матері! А нащо ж то?

— А я знаю?

Сашко заклопотано і сильно чухає червоні віхті волосся над замурзаним чолом: і сюдою, значить, не викрутитись.

— А може, є ще які у тебе родичі тут? Може б, їх попрохать?

У Льоні чудно струшується нижня губа. Він підбирає її, притискує до горішньої губи й трохи мовчить. А потім тихо каже:

— Нема в мене тут ніяких родичів. І нігде.

— Значить, кругла сирота. Як і я. Паршиво.

Сашко вже не знає, що придумати.

— А як дядько б'є, то штани каже тобі скидать?

Льоня киває головою.

— Скидать? Аж до голого тіла?!

Льоня знову киває.

Сашко хмарно насуплюється: і тут нема ради, навіть халяви під штани підкласти не можна. Ну й благородні! А ще з кокардами та в галошах! Що ж його робити тут?!

А Льоня стоїть та все мне ремінець од ранця, та все мне його тоненькими пальчиками, замазаними в чорнило. А личко неначе ще дужче схудло, ще більше зблідло. І біленький майський костюмчик його з золотими ґудзиками так не до діла тут тепер.

— Ну, так знаєш що, Льоню, ти не... той... не журись. Як так, то дядько оддасть тебе в пастухи. От бий мене сила Божа, що оддасть!

Льоня переводить очі на Сашка. Сашко рішуче й сміливо дивиться йому просто в лице.

— От побачиш! А що буде шматувать... так що ж, нехай шматує. А ти собі, як так, думай, що пастухом будеш. Він битиме, а ти думай. Він битиме, а ти думай! От і легше буде. Мене як б'є хазяїн, так я раз у раз щось хороше про себе думаю. І не так болить, їй-бо, Льоню!

— А чи оддасть же? — тривожно дивиться Льоня в очі Сашкові.

Сашко аж скидається ввесь:

— Оддасть!! Небезпремінно оддасть! Як же не оддасть тепер? Як дуже сильно битиме, значить, оддасть. Бо битиме з досади, що ти гімназію не скончиш. Понімаєш? Бо сильно бити за те тільки, що ти ненароком поцілив у вчителя бамажкою, так це ж і дитина пойме. Значить, битиме не за це, а за те, що ти в гімназії не будеш більше. Та ти так собі й замічай, знаєш, Льоню: як дуже буде лютий та як дуже сильно битиме, так, значить, і добре, так, значить, таки в пастухи й підеш. Або в сапожники. Та тільки не показуй йому, що радієш. І-і-і, ніяк не показуй! Бо зразу догадається, що воно тут таке. А ще ніби плач, що в пастухи чи в сапожники тебе оддають.

Льоня з тремтінням глибоко зітхає.

— Та коли б оддали, то нехай уже... нехай уже й шматують.

— Оддадуть, чесноє слово, оддадуть, Льоню. Вони ж самі бачать, що й отмєтки в тебе погані, і що... В тебе ж погані отмєтки, правда? — раптом трохи неспокійно сам себе перебиває Сашко.

— Погані. Я не роблю вроків, — уперто каже Льоня.

— Ну от! І отмєтки погані, і балуєшся, і не слухаєшся, і вчителів б'єш. Ну куди ж тебе? Конешно, що ти не способний до вчення. Значить, тебе в пастухи...

Льоня раптом хмуро стріпується.

— Я — не неспособний, а я не хочу вчиться!

— Та я знаю, я тільки, значить, про дядька...

Але Льоня не слухає і аж рожевіє усім личком.

— Коли я жив з мамою, я добре вчився. У мене всі п'ятьорки були. До мене ходив учитель...

— Та я ж не за те. Конешно, що...

— ...ходив учитель, так казав, що я такий способний, що він рідко бачив. І вроки вчив раз у раз. А тут не хочу! От не хочу і не буду! І нехай мене лають, нехай неспособним звуть, нехай! Я таким і буду. І нехай!

Тихе й ніжне личко Льоні стає гостре та колюче. Він уперто киває головою і шарпає за ремінець за кожним "нехай".

Сашко знову пробує вставити слово, виправдатись, але як тільки він зачинає говорити, так це наче вколює Льоню, і він гаряче та вперто киває головою й шарпає за ремінець.

— І не буду їм ні адвокатом, ні попом, нічим! І нехай буду вуличником! Нехай! Як я жив з мамою, так і вроки робив, і гулять бігав, і скрізь. А тут як на десять мінут надвір вийду, так зразу: "Куди, вулишник?" А за те, що з тобою стрічаюся, так вуха одривають. "Я з тебе зроблю чоловіка". А я не хочу їхнього чоловіка! І буду з тобою

стрічатися, а в них не хочу жити. Мама нічого не казала, що я з простими хлопцями гуляв. А вони...

Тут у Льоні губи раптом починають якось кумедно випинатися наперед, наче він свиснути хоче, і дрібно-дрібно трусяться. Але він, так і трусячись губами, каже далі:

— А вони кажуть: "Мати твоя мужичка була, то й з тебе мужика хотіла зробити. Вона загубила твого батька, то й тебе загубила б, коли б не померла". Та ще всяке за маму кажуть...

Він одвертається до стіни й вибухає гірким плачем. І ранець йому на спині підстрибує та клацає чимось усередині.

Сашкові на очах стоять сльози, але він не знає, що сказати чи зробити. Він тільки повертається лицем за Льонею і дивиться йому в спину.

Потрохи Льоня затихає, витирає кулаками лице й ніяково повертається до Сашка. Сашко хмуро дивиться собі під ноги й суворо каже:

— Говорять люди, що по твоїй мамі зосталося багато грошей та що твій дядько за це взяв тебе на воспитаніє.

Льоня понуро буркає:

— Я не хочу їхнього воспитанія!

Тоді Сашко підводить голову і ще суворіше каже:

— Треба, щоб ти з них пруцент узяв, що вони твоєї мами гроші забрали.

Льоня не розуміє, що то таке "пруцент".

— Ну, пруцент!.. Ну як хтось комусь винен гроші, так на бамажці пише, що так і так, винен і оддам. Пруцент називається. А то ж не оддадуть. Хазяїн теж каже, що тобі треба з них пруцент стребувать.

Льоня лівою рукою розмазує сліди сліз на щоці й мовчить. Потім понуро каже:

— І в гімназії за дядьком так само про маму... Не хочу я їхньої паршивої гімназії! Я їх всіх уб'ю!

Сашко зітхає й дивиться на небо: воно вже темно-жовте, як порохом присипане, а в кущах посіріло. Вечір спадає на землю.

— Ну, нічого, Льоню, тепер уже не будуть більше казати. Чорт з ними. Нехай тільки ось сьогодні якось так, щоб не... той, щоб перетерпів ти, а там, як у пастухи підемо, так цього нічого вже не буде.

І Сашко обережно та ніжно погладжує по шкуратяній спинці ранця, що, як у телятка, в жовтих та білих плямах.

— А ти ж утечеш зо мною? — тихо пита Льоня.

Сашко скидує головою:

— Ого. Того ж дня не буде мене в хазяїна. Я й так у нього живу, бо ти тут через тин до мене. А то б ураз би втік у пастухи. От де свобода в кого! От живуть хлопці! Вигнали скот на пашу, сопілочку в рота та й грай собі цілий день. Ні хазяїна тобі ніякого, ні хазяйки, ні по горілку тебе не посилають, ні в лавочку, ні колодкою, ні ременем. А кругом поле, трава, жайворонки! Ех!.. Ти був коли-небудь у селі?

Льонине лице прояснюється.

— Ще й скільки! Ми з мамою щоліта до тітки їздили. І знаєш, Сашко, ми собі купимо такі великі-великі брилі. І кийки, щоб ганяти скот!

— Ну чого ж там кийки купувати? Виламаємо в лісі та й годі.

— Ну, виламаємо. І в нас будуть постоли. Знаєш, які-то постоли?

— От ще б не знав!

— І самі собі будемо кашу варити, картоплю пекти. Правда? Ти їв печену картоплю? От добра! І будемо книжки читать. У тітки пастушки читали книжки. Їй-богу!...

— І гаврашків будемо виливать!

— І гаврашків! І тарантулів! На віск! Знаєш? Очі Льоні стають знову ясні, сині, блискучі, а лице аж круглішає. Але раптом у церкві бамкає дзвін, і Льоня та Сашко відразу замовкають. Хвилі дзвону, як хвилі по воді, то здіймаються, то спадають, то напирають гудом на вуха, то слабнуть. А потім вдруге, втретє: "Вам, бам!"

Сашко зирка на Льоню. От знову личко витяглося, посіріло: так, уже треба йти додому. Що Сашкові попаде від хазяїна за гуляння, так це чортяка його бери, нехай попадає. А от що Льоні буде?

Льоня підсмикує ранець вище на плечі, міцніше стискує ремінець у кулаці, але рушати не рушає. Очі знову бігають попід кущами, кінчик носа посинів, як од холоду.

— Ходім уже, Льоню? — обережно каже Сашко.

У Льоні знову випинаються наперед губи, зморщуються, починають труситися. На підборідді, якраз посередині, горбочком збираються зморшки і теж трусяться.

— Пі... підожди трошки... — пошепки каже він. Сашко хмуро стягає брови й, щоб не заплакать, одвертається й починає ламати китиці бузку.

Постоявши трохи, Льоня знову підтягає ранець і тихо рушає понад стіною. Сашко кида зламану китицю й поспішає за ним. Але коли вони наближаються вже до стежки, Сашко тихо гукає:

— Стій, Льоню!

Тут їм прощатися, бо далі їх може хто-небудь побачити разом, і Льоні ще гірше дістанеться. Льоня зупиняється і тоскно, жалібно дивиться на Сашка.

— Ходім ще трошки зо мною!..

Сашко люто чухається.

— Та побачать, сволочі собачі! Іди вже сам. А я, — знаєш що? — я побіжу додому, вилізу на паркан та й буду заглядать до вас у вікно. А як уже все... як, той, як скаже дядько, що дає тебе в пастухи, так ти вийдеш до нашої дірки й свиснеш. Добре?

— Добре. А тебе ж хазяїн битиме?

— А чорт його бери, нехай б'є! Недовго вже йому бити. Гляди ж, Льоню. А ти не бійся, я сидітиму за парканом. Та ще от що, Льоню: ти все думай, що пастухом будеш. Так не так страшно буде і менше болітиме. Їй-бо! Бо як знаєш, за що страдаєш, так воно не так. А я не одійду од паркану, я буду там. Я й до хати не заскочу, нехай уже потім за все разом розплачуватися буду.

Льоня глибоко, трудно зітхає, підтягає ранець, одвертається і помалу-помалу іде стежкою до хвіртки. А Сашко стоїть і суворо дивиться йому вслід, аж поки той не зникає за деревами. Тоді й сам рушає в другий бік, до головної брами.

Недалечко Льоні йти від церкви додому: тільки через дорогу перейти. І вуличка тут тиха-тиха, ні бендюгів, ні трамваїв, ніхто переїхати не може. А проте Льоня довго-довго її переходить. Спочатку застигло стоїть коло церковної хвіртки й тими самими тоскними, жалібними очима дивиться через вулицю на вікна дядькового дому. В них ще не світиться, і вони всі зачинені. (Дядько навіть літом не любить одчиняти вікна на вулицю, бо можуть злодії залізти). Холодно, німо дивляться вони на Льоню темно-сивими шибками. І парадний ґанок із дашком — теж холодний, мовчазний, суворий.

Потім Льоня похиляє голову й переходить вуличку, держачись рукою за ремінець. Дорога не брукована, у рівчаках та горбках од весняного болота. (Восени та ранньої весни доводиться тут кладки прокладати, щоб переходити через болото).

А біля воріт знову стоїть Льоня і довго пальцем оддирає трісочку на хвіртці.

Коли він увіходить у двір, Кара вибігає з халабудки й біжить на ланцюгу вздовж дроту до Льоні, радісно повискуючи та стрибаючи. Але Льоня не кидається до неї, не обнімає за шию, не дмухає їй у вуха, щоб вона смішно трусила головою і "сміялася" до нього. Кара аж на задні лапи стає, аж душиться своїм ланцюгом, прагнучи до маленького хазяїна, але хазяїн тихо суне попід стіною й навіть не дивиться на неї. Тільки губи йому тремтять-тремтять.

Вікна кухні відчинені на двір, і крізь них чути брязкіт посуду та тихий спів Хведоськи. (У Хведоськи дуже ніжний та чистий голос, і співає вона раз у раз таких гарних пісень та так сердечно, що навіть тітка не

завсігди забороняє їй співати. І як слухаєш її, то здається, що то співає якась ніжна-ніжна дівчина з тихим гарним личком і білими ручками).

Біля вікна кухні Льоня знову зупиняється. Кара ззаду вищить, рветься з дроту, гавкає. На гавкіт з вікна кухні визирає товсте, червоне лице Хведоськи, все в дрібних-дрібних прищиках, наче блохами обкусане, і масне, як змазаний маслом пиріжок. Очі в неї маленькі, а губи товсті та червоні.

Побачивши Льоню, Хведоська вся лякається, швидко озирається позад себе, потім висувається з вікна і, перехилившись до Льоні, гаряче шепоче до нього:

— Тікайте, паничу! Тікайте швидше!

Але Льоня не рухається і тільки дивиться до неї вгору великими синіми очима, повними страху. Від цього шепоту в животі йому стає млосно, ноги м'якнуть і груди душить тоскний жах.

— Тікайте, рідненький! Ой голубчику ж мій бідненький, тікайте та не йдіть у кімнати. Ой, не йдіть, паничику!

І Хведосьчині очі аж більші стають та такі добрі-добрі та жалісні, що Льоня починає знову тремтіти підборіддям та губами й швидко відходить од вікна.

А Хведоська нечутно сплескує руками, неспокійно озирається, кидається в глиб кухні, знову підбігає до вікна, неначе застукана пожежею й не знає, як вибігти.

Та тут із дверей галерейки на гавкіт Кари виходить і тітка. Вона спочатку не бачить Льоні й стоїть на порозі з вишиванням у руках, поглядаючи до Кари й ждучи, хто вийде з-за рогу будинку. Льоня виходить і прикипає до стіни, з жахом дивлячись на худе сіро-смугляве

лице з вузькими та косуватими, як у татарок, очима. Вся вона в чорному, як черниця, і плечі гостро випинаються під кохтиною, неначе кохта нап'ята на палицю.

Помітивши Льоню, тітка пускає руку з вишиванням уздовж тіла, підбирає губи й сумно каже:

— Ага, прийшли-таки наші собашники? Прийшла наша втіхонька? Ну, заходь, заходь, арештантюжко. Похвалися, як ти своїх учителів гарненько шанувати вмієш... Чого ж стоїш? Іди. Кустюмчик уже вимазав? Га? Перший день, як надів, а вже як сорочка в твого друзяки Сашка? Ну, добре, добре, заходь. Ось дядько з тобою зараз про все любенько поговорить. Заходь, заходь, золотко, ступай ніжками сміліше, от так само, як ручкою в учителя кидав. Помогти, може?

І тітка бере Льоню за вухо сухими, твердими, як два цурупалки, пальцями й заводить в галерейку. Льоня поспішно перебирає ногами, щоб не відставати від тітки, й схиляє голову до її пальців.

— Оттако-о. А тепер ходім у кімнати.

І, не випускаючи вуха з пальців, тітка помалу веде Льоню через сінці до їдальні. Губи їй тісно й сумно стулені, косуваті очі зиркають на перехилену до неї голівку.

В їдальні тітка випускає вухо і знову складає руки з вишиванням на животі. Над столом горить лампа, а в кутку біля ікон лампадка.

— А тепер скинь ранець, хуражку і стань там.

І вона хитає жовтим, висхлим підборіддям до шафи.

Льоня зсуває ранець із спини на стілець, скидає білого кашкета, кладе його на ранець і стає коло шафи. Вухо горить і гостро болить, як

опечене. У животі перекочується щось таке млосне, що ноги підгинаються.

— Зараз, зараз дядько вийде. Матимеш сьогодні гостинчика.

Тітка підходить до стола, що над ним горить лампа, обсмикує скатірку й ніби так собі переклала з одного місця на друге дві тоненькі, акуратно обрізані лозинки. Льоня бачить ці лозинки й раптом чує, як у ньому все, навіть та млосність, на мить зупиняється, неначе провалившись у щось темне та страшне. А потім серце починає битися з такою силою, з таким страхом, що хочеться несамовито закричати. Він не зводить роздертих, зацiпенілих очей із цих лозинок і цупко хапається за спинку стільця, щоб не впасти або не побігти.

А тітка, з тонким усміхом зиркнувши на Льоню, переходить у куток і поправляє ґнотик лампадки, що кидає на ікони тьмяне жовте кружальце світла.

Світло од дотику тітки гойдається по стіні, за ним гойдаються святі, а тітка побожно хреститься і щось шепоче.

У клітці біля вікна цокає лапками чижик, перестрибуючи з одної стінки на другу. Кіт Содом лежить на канапці, де спить Льоня, і поблискує очима проти світла. Все таке знайоме, таке звичне, таке просте. Але разом із цими лозинками видається таким страшним, таким неймовірним, що Льоня водить очима по хаті й задихається.

Раптом двері із дядькового кабінету відчиняються і входить дядько в пантофлях і в парусиновому довгому піджаці. Він, мабуть, спав, бо волосся круг лисини задерлося догори й стирчить, як кущі аґрусу круг клумби в саду. Жовте лице обвисло, і руді мішки під очима понабрякали, як кров'ю поналивалися.

— А-а... — рипить він, побачивши Льоню. — Випустили?

Рухи йому стають жвавіші. Він застібає піджак па всі ґудзики й тихо каже до тітки:

— Позачиняй усі вікна.

Тітка, важко зітхнувши, зачиняє вікна, а дядько підходить до стола, сідає і так само й собі перекладає лозинки з одного місця на друге. А жовтяві, з червоними жилками очі важко, мовчки вп'ялися в біленьку тоненьку постать біля шафи і душать її.

Льоня заціпеніло дивиться просто в ці очі, задихається від млосного, чадного жаху і не може відвести погляду від жовтих, пукатих, страшних баньок.

— Ну? — рипить нарешті дядько. — Що ж тепер з тобою зробити? Га?

Тітка, позачинявши вікна, сідає в куточку й журливо складає руки під грудьми.

— Ну, кажи, чого ж ти мовчиш! Що зробити з гобою після цього? Га? Кажи сам. Ну?

Льоня мовчить, тільки руки його цупко, конвульсивно ходять по спинці стільця і пошерхлі, смаглі уста розкрилися, як у гарячці. А очі невідривно, зачаровано вп'ялися в очі дядькові й не кліпнуть.

— Так ти так оце дякуєш нам за те, що ми тебе, як сина рідного, прийняли, що годуємо, вдягаємо, вчимо тебе? Га? Мовчиш?

Тітка зітхає:

— Тут він мовчазненький.

— Ну, кажи ж, що з тобою робити: в свинопаси тебе оддать чи в попихачі до якогось шевця, в товариші твоєму Сашкові? Га?

Льоня раптом робить усім лицем такий рух, неначе ковтає щось. Дядько помічає це.

— І оддам! І оддам! Ось із гімназії сьогодні виженуть, і завтра ж одведу тебе до шевця. Не хотів бути благородним, іди в шевці. Знаєш ти, що сьогодні ввечері тебе з гімназії виганяють? Знаєш?

Льоня знову немов ковтає щось, а в заціпенілих очах навіть пробігає рух.

— Ага! Догрався? Тільки не жди й не моли: просить за тебе, сукиного сина, я не піду! Годі! В свинопаси, паршивцю, іди, коли паном не хотів бути. До своїх матерніх родичів! З мужичвою, з свинями тобі жити, а не в гімназії! Свиту, постоли носити, а не золоті ґудзики. Скидай блузу! Кончена твоя гімназія!

Льоня стоїть і не рухається.

— Кому ж я кажу? Скидай блузу! Не гімназіст ти більше, не маєш права, не достойний ти носити ґудзиків. Скидай!

Льоня скидає пояс і помалу починає розстібатися. Руки йому тремтять, пальці зачіпаються за петлі, за ґудзики. Дядько й тітка переглядаються і ждуть.

Нарешті Льоня скидає блузу, кладе її на стілець і стоїть ув одній сорочці з шлейками на плечах. Шия стала довга і худенька.

— Так. Спати будеш сеї ночі на кухні з Хведоською. А завтра відведу тебе до шевця. От радість буде твоєму батькові на тому світі, що син його такий хороший та славний став.

Тітка сумно хитає головою:

— Нехай там своїй жіночці подякує, що такого сина викохала. Викохала мама синка собі в подобу.

Раптом Льоня швидко повертається в бік тітки й гостро дивиться на неї.

— Так, так, серденько. Подякуй і ти своїй мамоньці, що такого з тебе зробила. Як сама нікчемна та гуляща була, то такого й...

Але тут Льоня зненацька ввесь заливається вогнем, хижо, люто блискає на тітку потемнілими очима й пронизувато кричить:

— Неправда! Ви самі нікчемні й гулящі! Ви самі! Ви самі!

Тітка й дядько аж тетеріють на мить од несподіванки.

— Я-я-як??! — раптом грізно підводиться дядько. — Що ти сказав?

Але Льоня не чує дядька й усе кричить до тітки, дзвінко й несамовито:

— Ви самі! Ви самі! Ви самі!

І аж кулаки стискує, аж ногами тупає. Тітка повертається до дядька й киває йому на Льоню:

— А що? А я не казала? Чув?

Але дядько швидко ступає до Льоні, хапає його за руку, шарпає на себе, підхоплює другою рукою під тоненьке тільце, перевертає в повітрі

й просуває головою наперед собі між ноги. Затиснувши його між колінами, він рипко й люто гукає до тітки:

— Дай різку!

Тітка швиденько оббігає стіл, хапає різки й підтюпцем підносить їх дядькові.

— Та так уже ж дай, щоб навіки пам'ятало. Та штани б йому скинув, бо забрудниш різкою.

— Одійди! — скажено хрипить на неї дядько і здушує колінами тільце, що в дикому жаху корчиться й пручається між ними. Потім, одвернувши трохи набік руку з лозиною, змахує й б'є по худенькому білому заду. Тільце від цього все скидається догори, й за ногами дядька чується такий пронизуватий, болючий вереск, що дядько на мент аж застигає рукою в повітрі. Але зараз же знову змахує нею й ще скаженіше ріже різкою біле тільце. І знову, й знову, з хижим хрипом, з викоченими сп'янілими очима, із сласністю люті.

Скрики Льоні зливаються в один дикий зойк, тільце безупинно шарпається, вигинається, б'є передками черевиків по підлозі, корчиться. А різка раз за разом із шипінням урізається в спину, в зад, у ноги.

— Оце тобі нікчемні!.. Оце тобі гулящі!.. Оце тобі Сашко!.. Оце тобі штуки!.. Оце тобі! Оце тобі! Штанці вже позеленені корою лозини, розрисовані в усіх напрямах зелено-брудними штрихами, уже й кора поздиралася на лозі.

У щілині дверей, що в сіни, видко кінчик носа й одне око Хведоськи, широке, повне жаху й болю. У клітці швидко-швидко стрибає чижик і чудно попискує. Кіт Содом забився під канапу й круглими очима перелякано світить звідти. До шибки знадвору прилипло скривлене лице Сашка і замерло, як величезний нічний метелик.

Але ні дядько, ні тітка нічого того не помічають. Тітка стоїть, склавши руки під грудьми, й за кожним ударом хитає головою:

— А так йому!.. А так!.. А так!..

Дядько вмить спиняється й, не випускаючи тільця з-поміж ніг, завертає голову позад себе й хрипить:

— А будеш, сукин син? А будеш?

Льоня перестає вити, але корчиться й вигинається ще дужче і з диким одчаєм кричить:

— Ой, не буду більше! Ой, не буду! Ой, дядечку рідненький! Ой, не буду!

— А-а, не будеш? А хто нікчемний? А хто гулящий? Хто?

— Ой, не буду, мамочко ж моя рідна! Ой, не треба! Ой, не треба!

— А кажи: хто? А кажи! Тітка твоя? Тітка?

Але Льоня корчиться, вигинається, кричить, а не хоче сказати, хто нікчемний.

— А-а? Так? Так ти так?!

І знову ще з дужчою люттю різка гасає по тілі. І знову тітка ще з більшою жадністю хитає головою й притакує:

— А так йому! А так! А так!

На штанцях уже то тут, то там проступають темно-червоні смужки крові. Тільце все слабше та слабше корчиться, крик стає хрипкий, здушений. І враз уривається, а тіло все опадає між колінами й не здригується під ударами.

Тоді дядько зупиняється, розтулює коліна й випускає тільце. Воно падає, як мішок із чимсь м'яким, на підлогу між ногами й не ворушиться.

Дядько, мов п'яний, озирається, кидає облізлу лозину набік і, переступивши ногою через скоцюрбленого Льоню, відступає до стола. Льоня лежить лицем униз, закинувши одну руку собі за шию, а другу скорчено протягши по підлозі.

— Зомлів, чи що? — неспокійно каже тітка й нагинається до Льоні. Вона переверта його догори лицем й пильно придивляється. Личко біле-біле, й очі заплющені.

Але як тільки тільце торкається посіченим місцем до підлоги, як очі Льоні здригаються, розплющуються і він починає знову кидатись і корчитись, як між колінами, і хрипко кричати.

— Та годі, годі! — сердито каже тітка. — Ач ніжний який! Ніхто тебе більше не б'є. Вставай, годі.

Льоня перестає кричати, але швидко-швидко водить очима круг себе і ввесь дрібно-дрібно труситься ногами, руками, головою. Він пробує підвестись, але не може й падає на підлогу лицем униз.

— Треба покласти його... — каже тітка до дядька. — Бери, покладемо.

Дядько, все як п'яний, з настовбурченим волоссям круг лисини, з набряклими кров'ю очима, мовчки підходить, бере Льоню під пахви й піднімає. Тітка підхоплює під ноги, й обоє несуть тільце лицем донизу на

канапу. Там кладуть його так само головою вниз, і тітка, дивлячись на криваві плями, що попро-ступали з-під штанців і сорочки, сердито бовкає:

— Бач, казала, штани треба скинуть. Пропали тепер штани. Чи одмиються?

Дядько нічого не каже й одходить до стола. Із шибки вікна спурхує лице Сашка й ховається в темряві вечора.

Дядько якийсь мент отупіло стоїть, потім повертається і йде до себе в кабінет. Але на порозі, зупинившись, хрипить до тітки:

— Іди сюди.

І тоді заходить до кабінету. Тітка зітхає й помалу виходить за ним, піднявши з підлоги різку й поклавши її на стіл.

Льоня ж лежить на канапі все так само лицем униз і труситься всім тілом. Спочатку він труситься мовчки, а далі починає робити ротом "ввв", неначе від нестерпного холоду. І коли робить "ввв", то зуби йому цокають і все тіло ще дужче труситься. Потім тремтіння опадає, затихає "ввв", і якусь хвилину Льоня лежить тихо, тільки подриґуючи плечима.

Але надходить нова хвиля, все тіло знову починає тремтіти, зуби цокають і з рота, як виття вітру в димарі, вириває́ться саме собою "ввв".

До шибки знову прилипає знадвору лице Сашка і великими очима та розплесканим носом дивиться до Льоні.

Сінешні двері обережно риплять, у кімнату просувається голова Хведоськи й боязко дивиться по хаті. Нема панів. Тоді Хведоська входить усередину й навшпиньках підбирається до Льоні. Побачивши криваві плями, вона хапає себе за щоки й застигло стоїть над Льонею.

Очі їй повні сліз, голова разом з руками скорботно хитається з боку на бік, губи шепочуть:

— Сиріточко ж ти моя бідненька! Паничику любесенький! Що ж вони зробили з тобою, бідненьким? Бодай же ж вас так лиха доля кривавила, анциболоти люті!..

Льоня від цього шепоту, від цих слів починає ще дужче труситися, роблячи "ввв" і цокаючи зубами.

Хведоська кривиться всім круглим, масним лицем своїм, губи їй теж трусяться, й вона сама от-от готова завити й зацокати зубами.

— Так болить, паничику? Га? Болить, рідненький?

Хвиля тремтіння спадає. Льоня знову лежить тихо, розбито. І раптом повертає голову набік, злегка підводить її до Хведоськи й хрипким шепотом питає:

— А мене виженуть із гімназії? Правда?

Хведоська сильно качає головою:

— Ні, ні, паничику! Не виженуть! А де ж таки!

Але Льоня якось чудно скидує головою й уперто хрипить:

— Ні, ні, виженуть! Ти не знаєш.

І падає назад головою. А Хведоська й не знає, чи боїться він, що виженуть, чи хоче того. Але в кабінеті голосно скрикує голос пана, і Хведоська навшпиньках злякано вибігає з кімнати.

А Льоня лежить і широкими очима дивиться в таку знайому-знайому спинку канапи. Тіло йому вже не труситься, ще пекуче болить воно все, горить, ломить, але жаху вже немає. І навіть задушної, тоскної туги немає. Навпаки, аж війне часом радістю: виженуть із гімназії! Оддадуть у свинопаси, у попихачі! Оддадуть, оддадуть! І ввесь час згадується Сашко: "Як дуже сильно битимуть, значить, з досади, що не будеш у гімназії". А хіба ж можна ще дужче бити?

Льоню знову трусить, знову цокають зуби, але він уже пам'ятає Сашкову раду й уперто, невідривно думає про хороше-хороше, про те, що його сьогодні виженуть із гімназії, що завтра дядько віддасть його в шевці або в пастухи, що більше ніколи-ніколи його не битимуть і не лаятимуть маму.

І справді: біль уже не такий пекучий та гострий, а як і пече, так нехай: за свинопаса можна й це перетерпіти.

Раптом клацають двері з кабінету й увіходить дядько. Волосся йому тепер пригладжене круг лисини й очі не п'яні, тільки понурі.

З шибки в цей же мент наче вітром іздмухує лице Сашка, а дядько підходить до канапи. Льоня лежить завмерши, затаївши духа.

— Ну що: будеш шануватися? — рипить дядько. — Будеш знати, як учителів бити в лоба, як лінуватися та до старших огризатися? Га? Добру науку сьогодні мав? Отож гляди. Другим разом розшматую до кінця.

Дядько якусь мить мовчить, дивиться на понівечену спину з висмикнутою із штанців сорочкою і трохи іншим голосом каже:

— З гімназії тебе не виженуть. Не бійся. Я упросив директора. Я обіцяв йому за те добре тебе випороти. Але тільки гляди ж мені!..

Льоня раптом швидко підводить голову до дядька. І в лиці його, в очах, у губах такий жах, такий одчай, що дядько аж ніяковіє й сердито каже:

— Та не бійся, не зараз же тебе битиму! А як будеш шануватися, то й ніхто не битиме.

Але сині, вимучені, зо спухлими повіками очі так злякано, так розгублено дивляться на нього, видко, не слухаючи навіть, що дядько відвертається й, неначе щось згадавши, виходить знову до кабінету.

Льоня так само ще якийсь час лежить із задертою головою і переляком ув очах, а потім зненацька падає лицем у канапу й вибухає гірким, рвучким плачем. Тілом знову проходять дрижаки, спина пекуче болить, хочеться скотитися на підлогу й битися-битися об неї головою.

Він довго труситься і ридає на канапі в горі й болючій тузі. Ридає так, як тоді, коли ховали маму: до хрипоти, до страшного, тупого знесилля.

А до шибок знадвору прилипло роздушене склом, замурзане личко і мокро блищить слізьми проти світла лампи.

І от Льоня лежить уже зовсім тихо, безживно, заплющивши очі. Так лежать, мабуть, мертві: все вже байдуже, коли б і бити знову почали, то десь і не скрикнув би.

І раптом із кухні крізь непричинені двері чується тихий-тихий спів:

Та немає гірш нікому,

Як тій сиротині,

Та ніхто ж не пригорне

При лихій годині.

Льоня спочатку лежить непорушно, але дедалі почина ворушитись, зітхати й нарешті розплющує сухі, виснажені очі.

А спів стає все дужчий та чутніший. І голос Хведоськи такий сьогодні ніжний, такий жалібний, що очі Льоні наливаються слізьми, але якимись уже іншими: гарячими-гарячими та жалібними. Він притуляє голову до самої спинки канапи і тихо-тихо плаче, прислухаючись до голосу Хведоськи.

Та ніхто ж не пригорне

При лихій годині...

"ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ..."

Ну, снігу вже майже нігде не було. Хіба що десь ча парканами, по закутках, куди сонце ніколи не зазирає, ще лежали сірі, діркуваті купи. Так то ж за парканами. А в полі за містом не було ані латочки, Михась та Гаврик це вже добре перевірили.

Не дурні ж вони, справді, й не маленькі були. Рішатися на таке діло та не вивірити, чи є сніг в степу, чи немає. Не на забавку ж, не дзиґу ганяти йшли, а так що, може, й усього життя доведеться рішитися.

Щодня по обіді, вернувшись із школи, вони ходили до Болгарської церкви, вилазили на дзвіницю й дивилися в синю, далеку-далеку далечінь за різницями. Правда, Болгарська церква стояла внизу коло річки, та проте з дзвініці було добре видко різниці, а за ними оту таємну смугу степу. Вона була ніжно-сива, рівна, без білих плям та латок, що були раніше. Значить, сніг там зійшов так само, як і по цім боці міста.

Коли світило сонце, то навіть помітно було в сивині зеленявість, — то, значить, травиця. А збоку смуги густими зубчиками темнів ліс. То напевне був ліс, дикий, непролазний, величезний. З цього боку міста ніякого лісу не було. Е, на цьому степу все було таке голе, просте, знайоме: цвинтар, дорога, якісь тобі землянки, халупки, городи, все таке задрипане, свійське. А там... От там було те, що треба!

На дзвіницю тепер дід Махтей пускав легше, ніж звичайно. Бо був піст і треба було часто дзвонити. Та не в усі дзвони, а більше в один, та й то не в великий, а в малий. От дід Махтей сідав собі в куточок на ослінчику, давав шворку Михасеві чи Гаврикові та й покурював собі. А Михась чи Гаврик злегка шарпав за шворку, і дзвін мідяно та лунко огризався: "данн!" Михась — шарп! а дзвін — "данн!". І то поволеньки, нечасто. Не шарпати, аж поки не стихне в дзвоні дзижчання, — так навчав дід Махтей.

— Хай гуде, аби не дзижчав. От як уже не дзижчить, так тоді знов шарпай.

Ну, а, дзвонячи, можна було й своє діло робити: туди, в степ дивитися. Було ще багато чого, на що можна було б кинути оком із дзвініці. Так то вже нехай собі дітвора дивиться, а Михась та Гаврик не за іграшками сюди приходили. Хіба що часом на річку пильно подивлялися, чи йшла ще крига. Ішла, та тільки вже дрібненька, остання. Ще трошки, і річка стане зовсім чиста.

Ну та й сонце ж, як-не-як, а гріло ж таки не по-зимовому. Часом так припікало, що аж пара з мокрої шапки йшла. Горобці вже джерготали з таким галасом, неначе перекупки коло дядька з возом. Вже з соломинками та пір'їнами в дзьобиках літали. (Значить, хутко й гнізда дерти можна буде!)

Але, щоб не помилитися, Михась та Гаврик навіть спробували землю покопати. Нічого, земля була вже м'яка, лопата вгрузала аж по держалко. (Та запашна, та з кислуватим, гострим духом! Ух!)

Значить, тепер треба було тільки розживлятися на гроші. Насамперед на зброю. Одного пістолета Гаврик уже мав. Це був добрячий пістолет. Не цяцька, не дитяча забавка, а таки справжній пістолет, з товстим дулом, з великим курком, з мушкою навіть! А набивався він справжнім порохом та дробом або кулями, і як стріляв, то такий гук давав, що аж у вухах свербіло.

Треба було такого самого й Михасеві купити. А він коштував чималенькі гроші: півтора карбованця. Та на порох, шріт, пістони теж із півкарбованця. Та з собою не менше як по два карбованці треба було взяти. Одно слово, карбованців п'ять слід було мати. Правда, як узяти на увагу, що це ж на все життя, то воно не так уже й багато виходило.

Гаврик, той, як дитина: гайда та гайда, наче йому було чотири роки, а не десять. Аби, мовляв, лопата та пістолети, а там що Бог дасть.

Ну, а Михась так не міг. На галай на балай* робити не годилося. Треба було все гарненько обдумати, за все поклопотатися, нічого не забути. Бо з усім уже прощайся: з мамами, татами, братами, сестричками, школами, дзиґами, м'ячами, цурками. Як забув ножичка, так і кажи вже амінь, а додому за ним не побіжиш. А знову ж таки без кишенькового ножичка в такому страшному ділі — як без пальця. Або ж, скажемо, голки та нитки? Як порветься щось, до мами вже не побіжиш. Значить, самим треба все мати. А Гаврик чисто як дитина, гайда вже та гайда!

*На галай на балай (прислів'я) — раптово, згарячу, не подумавши.

А тут ще на лихо Гавриків Сьомко щось пронюхав і почав стежити за братом. Куди Гаврик, туди й воно. Ні поговорити тобі, ні гроші

порахувати як слід не можна. Чи, не проговорився якось Гаврик? Так Гаврик божився з усієї сили, що нічого не казав Сьомкові. Але гарячий він дуже був та загонистий, міг ляпнути що-небудь Сьомкові зопалу, а той хоч мале та дурне, а почав про щось догадуватись. Та ще часом — таке ж хитре! — примружить одне око, закладе руки в кишені й тонесенько пронявчить:

— А я зна-а-ю!

А саме ще й похитується собі з боку на бік та хитренько посміхається, ніби й справді щось знає. А це тільки для того, щоб сказали, бо коли, мовляв, сам уже знає, то чого ж ховатися від нього. А потім, як і це не помагає, то ще хитріше підморгне і заведе:

За Сибіром сонце сходить,

Гей, там і заходить.

Гей, там славний Кармелюка

Десь по світі бродить.

Та й дивиться: а що, повірили, що знає, чи ні? А воно тільки того й знало, що Гаврик чогось тепер усе цієї пісні співав та, співаючи, якось чудно часом на Михася подивлявся. А коли б воно, дурненьке, справді знало, на яке діло вони йшли, так од страху телям би заревло!

Отож Михасеві клопоту було по самісінькі вуха і за себе, і за Гаврика. Щоб чого часом не забути, він усе, що треба було зробити, на папірчик списав. Папірчик той сам гарненько розграфив квадратиком, цифрами позначив і коло кожної цифри що треба й попроставляв:

1. Лопати.

2. Пістолети.

3. Порох.

4. Ножичок.

І так аж до двадцяти трьох.

Та от з грошима йому було вже важче, ніж з папірчиком. Тато на службі заробляв стільки, що навіть на черевики всім дітям не вистачало. Розграфляй не розграфляй, а як нема, то й нема.

Ну, та й з цим кінець кінцем можна було собі раду дати: перед самим тим днем побігти до тітки та й сказати, що батько прислав попрохати позичити два з половиною карбованці до получки. Тітка дасть, а тоді нехай собі зубами скрегоче, — так їй, скупердязі, й треба.

А Гаврик так той і зовсім грошима не журився. Е, прийде тато п'яний, ляже спати, а він поперед мами візьме та й витягне в нього з кишені скільки схоче. Та й усе.

Тут аби пістолети та лопати були! Та от іще одне: що його зробити, щоб потім, як настане інше життя, не впізнали їх? Обидва ж бо були такі відмітні, що кожний відразу впізнає їх, аби хоч раз де побачив. Ну, як не впізнать, наприклад, Гаврика, коли вся голова його як стара цибулина: все лице в буйному, цегляному ластовинні, волосся жовте, стирчком; очі зелені, губи червоні, широченні. А Михась — наче оте сербеня, що водить малпочок* на ланцюжках, — смуглявий-смуглявий, аж синій, немов слива. А підборіддя — довге-довге, як шийка в пляшки, і величезні, пукаті, тихі очі. Досить раз глянути на таку пару, щоб вік не забути її. І що ж його можна було зробити, щоб потім не впізнали? Постригти Гаврика? Ну, а ластовиння його, а кирпатого носа, а зелені очі хто постриже? А хто змиє з Михася оцю синю циганську смуглявість його та підборіддя, як у пляшки?

*Малпочки (розм.) — мавпочки.

Ну, та, зрештою, аби пістолети та лопати, то й з цим воно якось там було б.

А Гаврикові що далі, то все дужче не терпілося.

Правда, дома йому не з маком було. Батько пиячив, бився, мати все плакала, діти скиглили. Як із школи прийшов, так і ганяють то за тим, то за сим: а побіжи туди, а зроби те, а посидь там. Та все не так, та все лайки, та все сльози. А Гаврик — гарячий, одчаянної душі чоловік, — ще бозна-що могло трапитись.

Та й Михасеві не з медом жилося. Правда, батько не пив, так зате усе з матір'ю за злидні сварився, усе кашляв, усіх попрікав. Та не раз, під сварку, й оперіщить Михася ляпасом так, що аж на другий день у вусі щось шумить, неначе там вода закипає.

А проте ж Михась терпів. Його хлопці дражнили "мамалиґою" за те, що він усе поволеньки та спокійненько робив, нікуди не хапався і без пуття не сердився. Так то ж дурна дітвора, нехай собі дражниться. А тут не таке діло, щоб хапатися.

От тільки проти одного й Михась не міг устояти: дуже вже підходяща пора настала: сонце чимраз то тепліше, то ясніше, то веселіше. Хмарини — пухкі, теплі, жовті. А небо, як задереш голову та як глянеш у нього, так і лине в груди таким холодком, що аж верещати хочеться. А з землі то тут, то там так і лізе травиця, наче бульки з води в дощ. А як стоїш на дзвініці та дивишся в оту синю далечінь, так аж сльози на очі накочуються, і така ж туга, і така ж солодка туга бере, що все відразу кинув би й потяг отуди, до тої сивої, таємної далечіні.

По правді кажучи, коли б Гаврик не так уперто стояв на своєму з отими пістолетами, так можна було б і зразу рушати в дорогу. Тільки б

ще одну лопату десь здобути, а пістолета другого і зовсім не треба було б. Так куди там, Гаврик і слухати не хотів, щоб без пістолетів.

— Що ж ти робитимеш без пістолетів??! Як же без пістолетів розбійниками бути?! Де ж ти бачив таких розбійників?!

Розуміється, Михась нігде не бачив розбійників без пістолетів. Але чи так же вже треба було бути розбійниками? Головне в їхньому ділі було те, щоб викопати в лісі печеру, сховатися в ній і жити собі вдвох. Жили ж собі так святі пустельники та монахи. І не треба було їм ні пістолетів, ні пороху, ні пістонів, ні розбою. Копали собі в лісі коріння, збирали дикі грушки, лісові ягоди та й жили. Нікого не кривдили, нікому шкоди не робили, нікого не вбивали.

Правда, Гаврик теж не хотів убивати та грабувати всякого, хто під руку попадається. Ні, він хотів тільки багатих грабувати, а бідним роздавати. От як у пісні про того Кармелюка співається:

Я нікого не вбиваю,

В серці жалість маю,

Я в багатих одбираю,

Бідних наділяю.

Воно, розуміється, добре було б забрати, наприклад, у татового хазяїна все його багатство та й роздати бідним, — так спіймай же ти його, того хазяїна. Він тим лісом, де вони житимуть, ніколи й не ходитиме. Та й як ти його вночі на дорозі розбереш, багате воно чи бідне? А грабувати треба, коли вже взявся.

Ну, на це Гаврик і свою відповідь мав:

— Овва!..

(Він на все казав "овва!").

— Овва! Розберем, хто багатий, а хто бідний. Видно пана по халявах. Бідні каретами не їздять. Кармелюк знав, хто багатий, не бійся. Кармелюк, брат, усіх їх он як знав! Зараз же, як каретою їде, так Кармелюк його й хап! Ану, давай, стерво собаче, усі свої мільйони сюди. Забрав і всім бідним на, живи, розживайся! От і ми так будемо. І зараз же ти своєму татові, а я своєму. А тітку твою ограбуємо. Правда? А Сидоренчисі на всіх її дітей аж тисячу рублів дамо. Нехай не старцює. Еге ж?

— Це треба буде такий списочок зробити, кого грабувати, кого наділяти.

— Зробимо списочок! Що ж такого? А то як монахи. На чорта нам монахи? Що в печері житимемо? Так і Кармелюк по печерах ховався. Тато каже, що, коли б він усе в печері жив, так його б ніколи не спіймали. А в печері краще жити, ніж де. Ми, знаєш, викопаємо її так, щоб десь під кущем. Щоб і з-під куща хід був. Та притрусимо листям та гіллям. От і шукай нас. А ми собі — овва! — сидимо під землею!

Ну й що міг сказати Михась? Що правда — то правда, нічого не скажеш. От тільки, що пустельниками бути — спокійніше. Назбирав собі там коріння, чи диких грушок, чи лісової ягоди та й живи. Ти нікому нічого, і тобі ніхто нічого. І пістолетів не треба. І зразу ж рушати можна було б.

— Ну, а зимою де ж ти того коріння та грушок візьмеш? Га? Ех, ти, мамалиґо!

Справді, зимою грушок не назбираєш. Ну, так зимою вже й можна було б за розбій узятись.

— Овва, зимою! А пістолети ж твої де? Чи літом, чи зимою, а який же то розбій, що без пістолетів?

Михась і на це нічого не міг сказати. Що правда — то правда, чи літом, чи зимою, а без пістолетів розбою не зробиш.

Отож чи сяк чи так, а без пістолетів рушати ніяк не можна було. Та й доводилось поки що тільки ходити на дзвіницю та дивитися звідти на далеку-далеку щіточку лісу за різницями. Снігу там, мабуть, уже нігде й сліду не позоставалося. А земля десь була там м'якенька, як гречана каша, тільки копай собі та копай. За день таку печеру можна викопати, що й танцювать там можна буде. Вгорі ж під кущем і віконечко маленьке можна буде проробити. З обох боків по постелі з сухого листу, посередині столик, щоб обідати та вечеряти. Встали вранці, — зараз же чаю наварили собі, добре поснідали. Ніякої тобі школи більше, ніяких учителів, уроків, ляпасів, лайок, сварок. Нічогісінько! Поснідали, прислухались, чи нема кого біля печери, та й вилізли в ліс. А ліс — густий-густенний, непролазний, і все навкруги — зелене, волохате, дике. А птичні, а гнізд усяких! От де можна надерти яєць на яєчню!

— І-і-іх, мамалижко, та й заживем же ми з тобою!

Та до такої міри розпалився Гаврик, що аж шапкою об землю хляпав і зараз же на ввесь голос заводив:

За Сибіром сонце сходить,

Гей, там і заходить.

Гей, там славний Кармелюка

Десь по світі бродить.

От аби тільки пістолета та лопати здобути!

Та таки й здобули. Як казав Гаврик, так і вийшло: прийшов тато п'яний, як туман, гепнувся в ліжко й заснув. Мами в хаті не було, Сьомка Гаврик зараз же послав до сусідів позичити сірників, а сам до батькової кишені. І зразу ж натрапив на "бамажку". Аж три карбованці!

Ну, за півтора пістолета купили, на сорок копійок пороху, шроту та пістонів, а карбованець і шістдесят копійок ще на інше зосталося. Лопату одну в Михасевого двірника взяли, а другу Гаврик у хазяїна будинку позичив, щоб болото коло квартири почистити. Та обидві позбивали з держална, приробили до них петлі з мотузка (щоб під пальтом на плечі надіти) і сховали за парканом у старих будяках. Голки, нитки, кишеньковий ножичок, кремінь, кресало і все, що стояло в списку Михася, все було закуплене. Та того ж вечора, як усе було сховане в будяках разом з лопатами, Михась побіг до тітки позичити й свої три карбованці. (Спершу гадалося тільки два з половиною, але як Гаврик здобув три, то треба було й собі три).

Біди набрався Михась із тою скупердягою-тіткою. Нема та й нема, хоч за душу її бери. Аж поки не наколов їй трісочок на самовар повний кошик, та не наносив води повну діжку, та не поналивав оливи в усі лампадки, та не помив підлоги в усіх хатах, — аж тоді змилувалася і дала три карбованці, наказавши зараз же, в день получки, вернути три карбованці й п'ятдесят копійок (п'ятдесят копійок — за процент). Ну, нехай же тепер дожидається і трьох карбованців і проценту!

Зате тепер уже все було!

Та хоч і було вже все, а спалося Михасеві та Гаврикові не дуже спокійно сеї останньої ночі. Хоч і як трудно було жити дома, та чогось тепер сумно І було, — звиклося, чи що? Не діти вони були, розуміється, не за мамою скучно ставало, а все ж таки, коли людина на таке страшне діло пускається, то якось воно неспокійно на душі.

А тут іще Великдень через два тижні. Гаврикові мама нову синю сорочку до свят шила, тато нові черевики обіцяв справити, тіточка Зоя побожилася, що на цей Великдень неодмінно коньки "Галіфакс" подарує. (Весною коньки дешевше можна купити).

Михасеві ніхто нічого ні купувати, ні справляти не збирався, але мама так ніжненько та сумненько погладила його по голові, коли він лягав спати, що чогось аж гаряче в очах стало. І на серці так сумно-сумно було всю ніч, аж поки не заснув.

А вранці батько дав ляпаса за те, що самовар довго не закипав, мама вилаяла за те, що сів їсти, не помолившись Богові, — і на серці легше стало. Як так, то нема чого сумувати. В лісі, в печері ніхто більше за самовара та за Бога ні бити, ні лаяти не буде. Нехай самі тепер і самовари ставляють, і Богові моляться.

Зв'язавши книжки, Михась тільки очима обвів хату та й пішов із дому. Навіки.

І просто до будяків. Там вони мали закопати книжки, забрати під пальта лопати, пістолети засунути за пояси, поховати по кишенях усі інші причандали і гайда в далеку дорогу.

Гаврик уже дожидався на нього в бур'янах. Очі йому чогось були червоні, немовби плакав перед цим.

Так неймовірно ж: Гаврик та щоб плакав! І справді: очі червоні були того, що він різав цибулю до оселедця батькові, а вона, ота чортова цибуля, така ж гостра, що аж досі сльози набігали.

— А не шкода, Гаврику? Га?

Гаврик аж шапку на потилицю відсунув од здивування:

— Шкода?! Чого?! Кого?!

— Чи той... не сумно, що... Ну, кидати батьків?

— Сумно? А чого мені сумно?! Що я — Сьомко, чи що? Оввa! Ну, бери свою лопату, годі теревені плести, — нерано. Поки туди доберемося, так і сонце на обід стане. Та не дуже з бур'яну висувайся, бо тут Сьомко десь нишпорить. Чогось він сьогодні ввесь ранок чіплявся до мене. Щоб не підглядів. Я його обдурив, що вперед іду.

Закопавши книжки, підв'язали лопати під пальта, засунули пістолети за пояси, розклали по кишенях усі інші причандали й обережно виставили голови із бур'янів. У перевулку нікогісінько не було, хоч зараз розбій роби.

— Ну, гайда! — суворо сказав Гаврик і перший накарачках поліз із бур'яну.

Дорога до різниць лежала так само через міст, як і до школи. Тільки аж через два квартали після мосту треба було повертати праворуч. Отож треба було до повороту старатися не попастися кому-небудь на очі. Бо зараз же: а де ж книжки? А що там випинається під пальтами? (А то лопати!) А куди завертаєте? І-і, запитів не оберешся.

Та так і сталося. Тільки стали наближаться до мосту, аж гульк — Сьомко. Стоїть на мості та крізь поруччя плює на воду, а до школи, бісова дитина, не хапається.

Що його було робити? Дожидатися, поки рушить Сьомко? Так хто-небудь інший побачить. Іти в обхід, на Стару Кладку? Так далеко, часу скільки дурно пропаде. А до вечора треба вже печеру викопати, щоб було де ночувати.

А те чортеня стояло собі та й стояло. Та ще й не так собі, видко, стояло, не для того, щоб поплювати на воду. Поплювавши, воно швиденько озиралось і шукало по вулиці очима, неначе когось виглядаючи.

Чи не догадувався, що Гаврик та Михась цього ранку щось затівали?

Вони стояли за зельцерською* будочкою, й Сьомко не міг їх помітити. Та досадно ж було так стояти. Сонечко ж не стояло, йому байдуже, чи плював собі на воду Сьомко, чи ні. Воно собі підсувалося все вище та вище. Хмарини гналися за ним, перекочувалися через нього, мазнувши тінню по землі, й гнали всі туди, до різниць. Неначе й вони спішили печеру копати.

*Зельцерська будочка — мова йде про кіоск, у якому продавали газовану воду.

Ну, нарешті, Сьомко рушив! Не діждалося, шмаркля.

Хлопці трохи підождали й потихеньку посунули й собі за ним другим боком вулиці. І аж тоді тільки легко, на всі груди зітхнули, як завернули праворуч у ту вулицю, що вела до степу.

— Ну, брат, тепер наддай ходи! — сердито сказав Гаврик. — Наганяймо, що простояли. Притиснувши руками лопати, щоб не бовтались, Михась і Гаврик рішуче, завзято погнали вулицею. Болото ще не висхло на тротуарі й аж хлюпало часом на ноги та на пальта. Та тепер байдуже: розбійникам не страшно, чи задрипані в них чоботи, чи ні, ніхто їх за це не вилає, ні вуха не намне. Самі собі пани, хоч по самі ці вуха задрипуйся.

Гаврик навіть іноді відсував шапку на потилицю й потихеньку наспівував:

За Сибіром сонце сходить,

Гей, там і заходить...

Та співати було й важко, і незручно від швидкої ходи, і він хутко замовкав. Але зате гостро та пильно позирав на всі боки, щоб запам'ятати, де який будинок, — кого грабувати, кого наділяти.

А Михась і не співав, і не позирав. Він у пам'яті перевіряв, що на віщо витрачено, скільки грошей зосталося та на скільки їх вистачить. Аж губами про себе ворушив і пильно дивився наперед себе невидющими пукатими очима. Лишався все ж таки не малий капітал: три карбованці й шістнадцять копійок. Як витрачати по десять копійок на день, то й хопить більше як на місяць. А як буде своє коріння та ягоди, то й того не вийде.

*Хопить (розм.) — вистачить.

Але ж і довга була та вулиця, кінця й краю їй не було! Ішли-ішли, а вона все така сама. Тільки доми ставали все менші та нижчі, а паркани довші. Та ще болото більше. Іноді воно цілим озерцем заливало вулицю і тьмяно блищало густим сивим кулешем. Аж страшно було вступати в нього: а чорт його зна, чи не попадеш по саму шию в яму. Чоботи тільки чавкали з таким звуком, неначе пляшку розкубрюєш.

Ну, та розбійникам ніяке болото не страшне. Не раз, мабуть, доведеться й по самі вуха в болотах сидіти, від ворогів ховатися. Кармелюк раз аж цілий день під кізяком на возі пролежав, як його барбоси ловили. Ну, а що нагрілися добре, то це вже так. Лице Гаврикові стало вже не як цибуля, а як стиглий баклажан, червоне та блискуче від поту. Волосся змокріло, позлипалося і, як вимочений хвіст у півня, стирчало на всі боки з-під шапки. Але очі горіли, переливалися зеленими блисками, свіжі, чисті, веселі серед червоного обличчя. Навіть

Михасева рівна синявість потемніла, налилася червоністю, і лице стало фіолетове, чудне, смішне. А очі ще більше обважніли, ще тихіші стали.

— Муляє бісова лопата! — весело казав щоразу Гаврик і все пересував лопату під пальтом то в той бік, то в другий.

А Михась мовчав і тільки притискував свою до тіла, щоб не терла. Пустельникам доводилось ще й не те мати, та терпіли. Симон-Стовпник, наприклад, усе життя стояв на стовпі на одній нозі, та й то нічого. Аж ось, нарешті, й різниці видко стало. Почали попадатися вівці, свині, воли. То гнали їх різати. Вони йшли собі поволеньки, спокійно чвакали копитами в болоті й нічого не знали. А погонщики ще й били їх кийками по ногах та по спинах, — хоч би вже тепер пожаліли.

— Ех, народ! Ходім швидше! — суворо насупився Гаврик і наддав ходи, щоб швидше минути великі червоні ворота, в які заганяли худобу.

Ну, тепер, мабуть, уже швидко кінець вулиці! Уже часом крізь хати та дерева проглядали рівні зелені латки. Он за тим поворотом, мабуть, починається вже степ. А трохи далі збоку і той ліс, що видко було з дзвіниці.

Але був і один поворот, і другий, і третій, а хатки все не кінчалися та й не кінчалися. І поле вже було видко з дороги, а вулиця все тяглася. І такі самі землянки та халупки були й тут, як і на тім боці міста. І так само було бідно, брудно, нудно. Садки, городи, загорожі, а ніякісінького лісу.

І не було його навіть і тоді, коли й садки кінчилися. Дорога собі йшла далі за горб, а понад нею все ті самі то садки, то городи, то зорані смуги поля.

Але он за тим горбом уже був, мабуть, і справжній степ, з травою та з квітками, і ліс, і пустельність ота, що так манила з дзвіниці.

Та й час би вже, бо ноги таки боліли й були такі важкі, неначе на них налипло все болото з дороги. І їсти хотілося, і вся сорочка була мокра від поту, і в роті пересохло, як літом. Швидше б до лісу, вибрати місце, спочинути, пообідати та й за роботу. Бо таки нерано було, оввa, нерано! А дні ще короткі тепер.

Але й за горбом нічого підходящого не було. Знову ті самі зорані клапті землі та старі городи з почорнілими крихітними голівками забутої капусти та сухим бадиллям. А до того по один бік дороги ще провалля якесь розляглося. Величезне-величезне. І все повне купами сміття. Старі горщики, іржаві відра, черепки, ганчірки, попіл, покручене залізо. Поміж купами сміття лазили собаки, худі, ребруваті, з підігнутими хвостами, з погризеними вухами.

А крім собак коло куп вовтузились якісь люди, горбом позгинавши спини. Вони щось витягали з тих куп, обтрушували, оббивали й або кидали назад до сміття, або клали собі в мішки. Деякі з них сиділи на своїх мішках і чи то куняли, чи спочивали, чи так безнадійно похилилися.

А де ж ліс?!

А лісу й сліду не видко було нігде. Скільки око хапало вперед, по один бік дороги були все оці самі городики, або пооране, чорне поле, або (понад балкою) садки. А по другий бік — оце провалля, оцей смітник, а за ними ті самі клапті ріллі та жовто-бурої стерні. Подекуди видко було то тут, то там дядьків, коней, плуги. А лісу — ніякісінького. Не то що дикого, непролазного, розбійницького, а навіть поганенького гаю.

— Оце та-а-ак! — сказав Михась, кліпаючи банькатими очима на всі боки. — Оце лі-іс!

Гаврик нічого не казав і все шукав того лісу, повертаючись то в один бік, то в другий. Це ж не могло бути: адже з дзвіниці ясно було видно тут ліс! І Марко казав, що тут є ліс. Може, не туди зайшли? Так он же різниці. А за ними зараз же й ліс видко було. І ліс, і синю таємну-таємну далечінь. Що ж тут таємного та далекого?! Смітник оцей? А оті деревця, мабуть, лісом здавалися.

— От так лі-іс! — знову сказав Михась і гірко покачав головою з боку на бік.

Тут Гаврик розсердився.

— "От так лі-іс"! А я казав: "Давай ходім наперед подивимось, чи є там ліс". А хто казав: "Не треба"? Га? От тепер і "не треба". Який тут у чорта ліс? Саме сміття, та й годі.

Михась тільки покліпав очима: що правда — то правда, — винен.

А ноги все ж таки гули та нили від утоми. І їсти однаково хотілося, чи ліс був, чи смітник.

— Ну, давай хоч сядемо десь та пообідаємо.

Але й сісти не, було де: або сміття, або мокра земля та торішня задрипана трава.

Михась і Гаврик понуро поплентались униз з горба. Там-бо внизу, праворуч од дороги, якийсь садок незагороджений стояв, густа травиця зеленіла, може, там можна було примоститися.

Садок, справді, був незагороджений, але травичка й тут була така сама, як і скрізь: рідесенька, ледве-ледве з землі випнута. То тільки здалеку здавалося, що вона густа та велика. Ну що ж, аби хоч не на смітнику та не в багнюці. І за те вже спасибі.

Михась вийняв хліб, сало, ножик, гарненько нарізав скибочок, розклав на червоній хустці. Чим не розбійницький обід?

Та ще ж і смачний який! Ай, Боже! Ніколи в життю так смачно не їлося. Аж гарчало щось усередині, як зуби вгризалися в сало. А сало ніжне, соковите, з сільцею по краях.

— Ріж іще! Обідать так обідать!

Оввa, на душі трохи веселіш стало. Сидіти на мокрій землі не дуже добре було, то правда, та куди вже там було про розкоші думати. Тут от лісу не було! Тут думка гризла, як його без лісу розбоєм займатися, де його печеру копати?

І куди не глянь — скрізь люди. Аж до самого обрію то тут, то там, то з плугами, то з возами, то так чогось. Де ж тут у біса печеру робити?!

А все ж таки, попоївши та спочинувши, трошки підбадьорились. Ну що ж, нема лісу, то й нема. Так печеру ж вони не на дереві мали робити, а в землі. А землі скільки хоч.

Тут Михась і Гаврик помітили, що якийсь чоловік вийшов із провалля на дорогу і почав дивитися на них. Пальто на ньому було підперезане брудною товстою шворкою, на одній нозі була велика глибока галоша, а на другій чобіт, теж обв'язаний шворкою. На голові по самі вуха була натовкмачена облізла шапка, і вуха стирчали на обидва боки, як вуха в самовара. А лице було худе-худе та жовте, неначе з масла зліплене. І чорні тонкі обсмоктані вуса — немов із кінського волосу.

Хлопці замовкли й ніби зовсім байдуженької почали дивитися собі в другий бік, до степу. І тільки часом скоса зиркали на чоловіка. А він усе стояв і чудно дивився на них, неначе впізнавав їх, чи що.

Ну, нарешті, таки пішов собі! Знову на свій смітник. От бідолаха! Того-то він і жовтий таки був, що в смітті длубався. Звідти смородом аж сюди тягло. От таких і треба зараз же наділяти. Ограбувать якогось багача і зараз же всім оцим смітничанам і роздати.

— Ну, нічого, мамалижко, не журись! Печеру ми таки викопаємо. Не в лісі, так не в лісі, а викопаємо. Кармелюк же не все в лісі жив. А ми трохи згодом розглянемось тут та, може, й ліс знайдемо. Правда? Ходім шукать, де будемо печеру копати. Уставай!

Михась та Гаврик знову причепили під пальта лопати, що були поскидали під час обіду, поховали по кишенях хліб, сало та ножичок і наготовились іти.

Та куди? Де його вибрати таке місце, щоб люди не лазили?

Хлопці поволі пішли далі понад дорогою, придивляючись до кожного горбика чи кущика. Та все не знаходилося такого місця, щоб люди там не могли лазити. То чийсь город, то стерня, то рілля, на все є свій хазяїн, прийде й прожене, а печеру засипле. Михась зупинився, задумливо подивився через дорогу і сказав:

— А знаєш що: а як отам десь на смітнику? Або за смітником? Тож, видно, нічия земля. Бо якби чиясь була, то не дозволив би, щоб сміття йому скидали. Га?

Гаврик аж губу закусив од гіркої-гіркої досади: на смітнику! Чи таке ж думалося? А гущавина ж лісова де? А яєчня з птичих яєць?

— Та що ж... — понуро бовкнув він. — Ходім на смітнику шукать. Хоч і там же од людей не сховаєшся. Он, бач, длубаються.

— А ми за проваллям, за отим он горбком. Може, там ніхто не буває.

Ну що ж, перейшли через дорогу і пішли в обхід провалля. З нього тягло гидким, солодкавим смородом падла, неначе там було повно дохлих собак. А ті люди все длубались та длубались у тому проваллі. Он і той, що на дорогу вилазив. Знову став і дивився на них. Дивувався, мабуть: чого тут ці двоє хлопців лазили? І в смітті не длубались, а чогось шукали.

Але й по той бік провалля не знайшлося ніякого підходящого місця. Так само було рівно, голо, поорано або під стернею. І так само лазили люди, то орючи, то сіючи, то щось лопатами копаючи. От тільки тут усе ж таки вільніше та просторіше було. Вітер дув із поля, то й сморід із провалля менше чути було. Та ще и жайворонки над головою дріботіли срібними дзвіночками.

Хлопці навіть присіли на горбку й примружили очі на сонце. Ей, гарно ж як!

Та раптом недалеко щось закашляло. Михась та Гаврик швидко озирнулися: знову той самий худорлявий халамидник! Виставив голову з провалля і дивиться. А сам кашля, як вівця. Кашля й очей не зводить. От так і копай тут печеру.

— Ні, ходімо звідси. Не хочу на смітнику, хай він завалиться!

І Гаврик сердито встав на ноги.

Халамидник сховався. Але, вертаючись до дороги, хлопці бачили, як він усе стежив за ними очима.

І чого витріщився? Людей не бачив, чи що? От ще, їй-богу! Вилупив очі й дивиться. Ходім аж геть туди, за отой садок, щоб сховатися від цього жовтяка.

За садком, справді, ні провалля, ні жовтяка не видко було. І затишніше від вітру, і травичка зеленіша, і жайворонки голосніше та радісніше дріботіли вгорі. І де вони там дріботіли?

Михась та Гаврик аж лягли на землю, щоб краще в небо дивитися. А небо синє-синє було, та таке глибоке (а надто поміж хмарами), що аж дух забивало, неначе з дзвіниці вниз дивишся. Хмари сунули та сунули за вітром, та все кудись у степ, усе у степ. Деякі були жовті, деякі білі та пухнасті, а інші то й сині спіднизу, як задрипані.

— Ну, Гаврику, давай, мабуть, шукати краще, де печеру копати, а не жайворонків. Нерано вже. Та й хмаритись ононо починає.

— А правда!

Схопилися хлопці та й давай знову водити очима навкруги. Он там хіба, під отим кущем бузини? Так ні, від дороги недалеко. Та й у чужому садку.

Садок збігав у невеличкий рівчак. Там росли верби, невисокі й ріденькі. Поміж ними гостро стирчало старе, жовте пір'я осоки. Значить, там ніхто не орав і не сіяв, значить, той рівчак — нічий. І не при самій дорозі. Та ще й дерева є. Не ліс, а все ж таки й не смітник.

— Ану, гайда туди!

Рівчак був зовсім-таки малесенький, просто ямка якась, а коло неї три миршаві, покарлючені вербички. Ех, коли б хоч кущик який-небудь, щоб під ним хід у печеру зробити! А то ж видко з усіх боків, як у себе на коліні.

— Хіба що в самій ямці робити хід? Та потім осокою приховати? Га, мамалижко?

— Можна, конешно, й у ямці... — задумливо сказав мамалижка. — А то можна буде потім і кущів тут насадити.

— Як кущів? — А так. Викопаємо десь два-три кущі та й пересадимо сюди. Отак круг дірки печеру й обсадимо. Та й не видко буде нізвідки. Як треба буде вилізти, голову виставив із кущів і дивись.

— А правда! А молодця ж ти, їй-богу! Так давай тут?

— Давай!

— А держална до лопат?

— А он з того тину повисмикуємо палі та й усе. Цвяхів я захопив.

— Оввa! Гайда за палями!

Хлопці бадьоро кинулись до чийогось тину, витягли з нього два кілки, підстругали їх ножичком і примадикували* лопати. Держалися вони не дуже твердо, та то байдуже: копатимуть і так.

*Примадикували (розм.) — прилаштували.

Надворі потемнішало. Білі хмари через те, мабуть, що терлись об задрипані, теж забруднилися, поскупчувались і заступили сонце. Вітер став рвучкий, холодніший.

Гаврик хотів скидати пальто, щоб братися до роботи, та Михась одрадив: не треба, як стане душно, тоді можна скинути, а то ще застудитися можна.

— Не треба, то й не треба. Ну, починаймо! Ех, печерочко наша, зачинайся!

І Гаврик, наступивши ногою, молодцем загнав лопату аж по саме держално в вогку, м'яку землю. Тільки коріння осоки затріщало.

— Ловка земля тут, як масло!

І Гаврик, підхопивши одною рукою лопату згори, а другою знизу, хотів підважити її. Але лопата не підважувалась. Що за чорт?! Гаврик ще дужче напнувся, аж закректав, але лопата як прилипла до того "масла".

— Тю, диви! Ото! Що воно таке?!

— Та то коріння осоки або верби не пускає. Витягни лопату та копни в другому місці. Чекай, ось я копну.

Гаврик сяк-так витяг лопату, а Михась копнув своєю. І вона ввійшла, як у масло, аж чвакнула, а підважуватись так само не хотіла. Михась нею і так і сяк, — ані руш!

— Болото тут, от що! — понуро сказав Гаврик. — Чорта з два вкопаєш. Бач, осока росте. А осока на болотах буває. Тим-то й не орють тут. Давай вище копати, чи що?

Михась витяг свою лопату і висякався.

— Що правда, то правда: болото чортове, не вкопаєш. Треба іншого місця шукати.

А надворі вже сутеніло. Хмари осіли ближче до землі, наїжились, набурмосились. Поле стало холодне, непривітне, голе. Вітер вискливо свистів у покоцюрблених вітах вербичок.

Михась подивився на небо, на поле й підняв комір пальта аж до вух.

— Холодно стає. І темніє вже. Швидко як! Мабуть, сьогодня вже не будемо копати. Правда, Гаврику? Але Гаврик не чув: він пильно дивився кудись за спину Михасеві, неначе за чимсь стежачи. Михась швидко озирнувся. Садком до них ішло двоє людей. Один був той самий жовтовидий халамидник, а другий, більший за нього, бородатий і так само підперезаний шворкою. Вони щось істиха балакали між собою, не зводячи очей з Михася та Гаврика. І від того, що вони, балакаючи, не спускали очей, було чогось аж моторошно.

— Тікаймо!.. — прошепотів Михась.

Але Гаврик уже насупив брови й прикусив нижню губу. А як прикусив губу, то це вже знак, що готов битися.

— Овва! — уперто хитнув він головою. — Нехай зачеплять, так ураз розрубаю голову лопатою.

Халамидники для чогось одійшли один від одного, але прямували обидва просто на хлопців. (Мабуть, хотіли обійти з двох боків!)

— Їй-богу, тікаймо, Гаврику! — знову прошепотів Михась, присуваючись ближче.

Але Гаврик тільки гостро зиркав то на одного, то на другого босяка. І взявся обома руками за лопату. Ластовиння на лиці його чогось стало дуже помітне, а все лице немов аж схудло відразу. Михась теж підсунув свою лопату ближче до себе.

Халамидники уже зовсім наблизились. Жовтяк якось тоненько та поганенько посміхався, і обсмоктані вуса його неначе ворушились, як у пацюка коло нори. От-от захихикає. А бородатий тільки тупо та важко дивився на Гаврика і сунув на нього усім великим брудним тілом своїм. Гаврик од ступив крок назад і підняв лопату.

— Не підходь! Так і рубну! Чого вам треба?

Бородач став. Чи здивував його Гаврик, чи лопати злякався, чи не хотів далі йти сам, — по лиці його нічого розпізнати не можна було, — воно було якесь непорушне, набухле і сизе, як гниле м'ясо. Тільки жовті великі баньки очей ворушились, оглядаючи Гаврика та Михася.

— Що ви тут робите? — нарешті хрипким, як придушеним, голосом сказав він.

— А тобі яке діло? — хитнув Гаврик головою вгору.

Бородач чудно глянув на жовтяка, що стояв трохи збоку від Гаврика. Гаврик швидко озирнувся і відступив ще більше вбік, попхнувши Михася.

Тоді бородатий утер носа здоровенною рукою і діловито промовив:

— Ну, хлопці, нема чого, давайте сюди ваші лопати та гроші. Живо!

— У нас нема ніяких грошей!

— Бреши-и. Ну?

І бородач ступив просто на Гаврика. Гаврик підняв лопату і одстрибнув ще крок назад.

— Не підходь! Зарубаю!

Але халамидник не злякався і кинувся на Гаврика, тільки підставив плече наперед. Лопата з усього розгону вдарила по цьому плечі, але босяк і не скривився. Вхопивши Гаврика обома руками в обійми, він видер у нього лопату й кинув її набік. Тоді з усієї сили вдарив кулаком у лице. Гаврик захитався і впав.

У цей же час жовтяк підбіг до Михася і вирвав у нього з рук лопату.

Михась і не боронився, бо руки й ноги йому були важкі та м'які, як не свої.

Бородач і жовтяк обшукали хлопців, витягли з-за поясів пістолети, а з кишень усе, що там було: хліб, сало, ножик, голки і шістнадцять копійок дрібними. (Три карбованці в чоботі були!)

— Ого, ще й лівольверти в них! Така штука.

Гаврик теж уже не боронився. Як бородач поставив його на ноги, так він і стояв, пустивши руки й даючи себе грабувати. З носа йому йшла кров, і вся голова, а надто око страшно боліли.

— Ну, а тепер скидайте пальта! Живо!

Тут Гаврик швидко підвів голову. Як, і пальта заберуть?

— Ну, ну, швиденько! Скидай! Нема чого!

Гаврик зиркнув на Михася. Той стояв і, синій-синій увесь, покірно та жалібно дивився на жовтяка, і губи та підборіддя йому дрібно-дрібно трусилися.

Гаврик помалу почав скидати пальто, спідлоба зиркаючи вгору на бородатого халамидника. Той у цей час запихав собі в кишеню пістолета. Пістолет курком зачепився за край кишені й не хотів лізти, а босяк незграбно величезними пальцями усе пхав його та пхав.

Гаврик знову скоса зиркнув на Михася та жовтяка і раптом головою й руками вперся в живіт бородачеві й з усієї сили штовхнув його. Халамидник хитнувся, ступив назад, але попав ногою в яму й гепнувся в

неї всім тілом горілиць. У ту ж мить Гаврик метнувся на жовтяка і теж так само пхнув його головою і руками. Жовтяк од несподіванки чи від штовхана заточився й аж одбіг кільки кроків убік. А Гаврик шарпнув Михася й ревнув у лице йому:

— Тікай!! За мною!!

І вихором кинувся через осоку, через рівчак до поля. За ним Михась. Вітер підхопив їх, підіпхнув у спини й, як пір'їни, вигнав на другий бік рівчака. Гаврик на мить озирнувся: Михась був тут, а босяки люто гнали за ними осокою, страшенно лаючись. Ну, та чорта з два тепер спіймають. Овва!

— Халамидряки! Злодії! Сволочі!! — закричав Гаврик до них і, кинувши Михасеві: "Не відставай!", полетів просто в поле.

Халамидряки хутко кинули гнатись і вернулися під верби. Тоді й Гаврик та Михась перестали бігти. У Михася ніс, щока й вухо були як бритвою розсічені й сочилися кров'ю. То він упав ув осоці й нею розрізав собі лице. А в Гаврика хоч і перестала іти кров носом, так око почало пухнути і голова вся гула та боліла.

Вони не сідали й усе йшли та йшли полем, час од часу озираючись назад. Та в полі не було вже нігде нікого. Вечір уже обсотав присмерками обрій, заліг темрявою над горбами і почав сіяти в лице дрібним холодним дощиком.

Михась та Гаврик зупинилися. Де вони були? Куди забрели? У який бік місто? Нічого розібрати не можна було. А навкруги все темніше та темніше робилось, а дощ усе дужчий та дужчий ставав.

— Ще заблудимось к чортовій матері! — сердито й понуро бовкнув Гаврик.

А Михась на це нічого не сказав, бо вже й так заблудились. Ішли вони без дороги, просто полем, то грузнучи в ріллі й набираючи на ноги кучугури землі, то мокрою стернею. Тьма із-під горбів, як вода у повідь, заливала все ширше та ширше степ, здіймалась усе вище та вище і нарешті злилася з темним і густим небом.

Стало зовсім темно. Темно, тихо й моторошно. Тільки дощ шипів, як пісок, що зсипається з гори, та чавкали ноги по калюжах.

Хлопці зупинялися, придивлялись на всі боки, прислухалися, — може ж, десь хоч вогник якийсь блимне, може, звідкись гавкіт собачий донесе.

Нічого. Тиша, шипіння дощу, подув вітру і густа чорна тьма, як уночі під кожухом.

За ступінь не видко нічого.

Знову попленталися далі. Іти стало важче. Немовби гора якась, чи що? Гора, так гора, однаково.

І раптом у тьмі десь далеко зажовтіли вогники, неначе хтось узяв та розсипав по чорному оксамиту дрібненькі жаринки.

— Гей, город! — аж закричав Гаврик! — Михасю, город, диви! То город он там. Побий мене бог, город!

Зразу ногам стало легше, вільніше йти, з плечей звалилися важкі торби пригнічення. І дощ ураз ніби менший став, і тьма не така густа, і страх, що ввесь час ішов за спиною та холодив серце, відстав, як чужий злий собака.

Хлопці майже побігли на вогники, спотикаючись, падаючи, хакаючи, не зводячи очей із жаринок. Їй-богу ж, город!

А вогники ставали все більші, частіші, неначе хтось ближче підтягав отой чорний оксамит. От уже й ніби хати стало видко, не хати, а клаптики чогось одмінного від тьми, не то купи чогось, не то плями туману. А через якийсь час Михась та Гаврик уже брьохали вулицею передмістя. Таємна вона була, болотяна, та все ж таки світилися вогники по хатах, гавкали собаки, часом люди зустрічалися.

Страх і одчай зовсім одстали й лишилися в полі. А як тільки вони відстали, так одразу стало чогось втомно-втомно. І тоскно та тужно так, що впав би отак серед вулиці лицем у болото і гірко-гірко плакав би. Не того, що халамидники били, що пістолети й лопати забрали, що в страху та одчаю полем так довго блукали, а чогось іншого.

Іти далі несила була. Сіли вони на чиюсь лавочку біля воріт, притулилися плечима одне до одного і, похнюпившись, застигли. Дощ сік і стьобав їх водяними батогами, вода вже проймала крізь пальта до голого тіла, а вони сиділи, скоцюрбившись, стулившись ув одну безживну купку, й не рухались. Хай іде дощ, хай морозить тіло, хай гудуть ноги, болить око, — все одно!

Люди проходили повз них, придивлялися до темної купи тіл, бурмотіли щось і йшли далі. Якийсь собака, біжачи за прохожим, загарчав на них і обнюхав. Нехай нюхає, нехай гарчить, нехай навіть рве. Усе одно! Одначе якась бабуня, накрита рядном, зупинившись, заговорила:

— А що воно тут сидить?

І, підступивши до самих ніг хлопців, нахилилася й зазирнула їм у лиця.

— Діти, чи що? А що ви тут сидите, діточки? Адже ж дощ який, матінки мої рідні. Чиї ви, бідненькі?

Гаврикові та Михасеві раптом так сумно, так жаль себе стало, що Гаврик шарпнувся, потяг Михася за рукав і бовкнув:

— Ходім! Вони зсунулися з лави й важко поплелися далі, а бабуня ще довго стояла й бубоніла сама до себе:

— Сидять на дощі. А чиї, хто ж його знає. Нещасні якісь, хай Бог милує. На дощі та холоді так і сидять...

Довго-довго йшли Михась та Гаврик. Ноги посувалися самі собою, важкі, задубілі, чужі. Мокрі пальта хлюпали полами об халяви, по лиці стікала вода з шапок, дощ бив у лице. Але вони не питалися, якими вулицями йшли, не сідали більше, не ховалися від дощу. І між собою не балакали, — про що тепер балакати?

Дома вже, розуміється, шукали їх, лаяли, сердились! Нехай. А прийдуть, то люто битимуть, — ременем, качалкою, кулаками, шворкою. Та нехай б'ють, катують, калічать. Нехай ще й це, — однаково.

Чудом якимсь прийшли вони до мосту, до Болгарської церкви. Боже ж мій, як це давно-давно було, що вони були тут! А було ж воно тільки сьогодні вранці. Сьогодні вранці грало сонце, пухнасті хмарини пливли білими кораблями в синю таємну далечінь, до густого, непролазного лісу, дикого, та суворого, та вільного.

За Сибіром сонце сходить...

А замість того — смітник, старі городи, халамидники.

Гаврик та Михась стали під огорожею церкви й тупо дивилися в калюжу, що ряботіла дощем під світлом ліхтаря. Тут їм треба було розставатися, бо Михасеві звертати праворуч, а Гаврикові йти далі. Та не хотілося розставатися. Михась, правда, міг іти до себе й через Гаврикову вулицю. Трошки довше було, та хіба тепер не все одно?

І знову пішли разом далі, так само важко, безживно волочачи ноги, хляпаючи мокрими полами по халявах, похиливши голови.

А перед Гавриковою хатою знову зупинилися. Не хотілося й тут розставатися. Тільки цього й не хотілось, а про все інше було байдуже. Нема кому їх пожаліти, тільки самі себе...

Віконниці з вулиці до Гаврикової квартири чогось і досі не були зачинені. Гаврик важко підійшов до вікна й зазирнув ізбоку крізь завіску. В кімнаті чогось було багато людей, чиїхось рук, ніг. Лиць іспіднизу не видко було. А, ні, ось одне лице! Михасева мати! А чого вона тут?

— Мих! А йди сюди! Подивись!

Михась подивився: мама?! В руках хусточка, а сама плаче. Мабуть, тут і батько десь був. Прийшли сюди шукати його!

Ну що ж, нехай же тут і знаходять, коли так. Нехай їх обох тут разом і б'ють, і вбивають.

— Ходім у хату, чи що?

— Ходім. Усе одно.

І навіть не вагаючись, Михась та Гаврик тупо почимчикували до хати. Вони вже були й так напівмертві, так нехай доб'ють їх, та й край.

І, так само не вагаючись, ввійшли в сіни, відчинили двері й вступили в кухню. Тут не було нікого. На стіні блимала маленька лампочка, посеред кухні чогось стояв цебер з помиями (мабуть, хотіли винести, та хтось перебив). Двері до кімнати не зовсім були причинені, й крізь щілину чувся гомін голосів, що враз ущух, як Гаврик зачинив за собою двері, клацнувши клямкою.

— А хто там? — гукнув голос тата із кімнати. І після цього зараз же розчинилися двері й на порозі з'явився Гавриків батько.

— А-а?! Ось вони, сукині сини! Ось вони, стерви собачі! А подивіться на них, а подивіться на цих босяків! Ви де були? Га? Ну, розкажіть, розкажіть...

І батько, обминаючи цебер, ступив уже до них, узявшись у боки. Але з-за його спини раптом із одного боку вибігла Гаврикова мати, а з другого Михасева, відіпхнули тата набік за цебер, вихором підлетіли до дітей... Але тут же й аж одступили на мить: Господи, та це ж не їхні діти були, та це ж страховища якісь стояли перед ними!! Обличчя роздерті, в крові, в болоті, запухлі, загиджені. Очі безживні, застиглі, як у мертвих риб, руки спущені, як в утоплених, з одежі стікають калюжі.

Матері з криком, із зойком кинулись до синів, стали стягати з них мокрі пальта, сорочки, чоботи. А руки їм трусилися, а очі плакали, а з уст виривалися стогони. Кухня набилася татами, тітками, дітьми, криками, плачем, гомоном.

Куди ж там було бити чи хоч би лаяти? Та й як його бити отаких уже побитих, подертих, уже покараних? Тут хоч би вже не позастуджувалися на смерть.

— Горілки їм, сукиним синам, щоб зігрілися!

— Якої там горілки! Тобі все аби горілки. Натерти вуксусом з гірчицею та кожухами понакривати.

— Ну й вуксусом. А горілки-таки всередину.

І натерли Михася та Гаврика вуксусом із гірчицею, і горілки дали всередину, і кожухами понакривали, поклавши обох на гарячій печі. А

вони тільки напівмертво кліпали очима, слухняно робили все, що їм казали, й хитались од страшенної втоми.

А як накрили їх кожухами, як почало горіти їм тіло і зверху, й зсередини від уксусу, гірчиці, горілки й череня, так обхопило їх таке блаженне тепло, такий глибокий спокій, що аж сльози гаряче-гаряче залили заплющені очі. Внизу в кімнаті стояв гомін голосів, гостро пахло від тіла уксусом, втома й тепло солодким чадом обгортали й голову, і голоси, і піч, і думки.

Хтось раптом ніжно, тоненько заспівав біля Гаврика:

За Сибіром сонце сходить,

Гей, там і заходить...

Гаврик хотів підвестися, подивитися, заспівати й собі, але сонце так солодко, так гаряче гріло все тіло, в лісі стояв такий чудесний дух уксусу, що він ліг головою в траву й поплив легко-легко, як біла, пухнаста хмарина.

"СТЕЛИСЯ, БАРВІНКУ, НИЗЕНЬКО"

Сонця за садком і будинком вже не видко, — волочачи за собою розхристану, розпанахану кирею червоно-фіолетових, оксамитових хмар, п'яно посміхаючись довгими променями, велично сходить у теплу, запашну, сласну ванну ночі. І в тому місці небо пала, трубить червоною міддю, регоче п'яним, весняним, закотистим сміхом. А з другого боку тоскно, тужно, закохано дивиться вслід королеві вічний паж, прогнаний лицар, самотній місяць. І коло нього небо — тихе, журне, зеленкувато-ніжне, а хмарини перлисто-блакитні, в засмученій задумі. Вічно ходить оддалік бідний прогнаний паж з німим благанням на блідому лиці, з тоскно прикутими до королеви очима.

Але земля не помічає пажа, вона вся світиться посмішкою своєї господині, радісно-червоною, теж трохи п'яненькою і любовно-поштивою.

Трублять золотом бані церков, зашарівшись, сміються стрункі тополі, будинки блискають скляними зубами, димарі фабрик сміються в закурені бороди. Навіть садок, манюсінький, крихітний, отакий собі скромнюсінький, між важкими стінами затиснений, і той аж мало не танцює. Що його всього там: дві сухенькі, кошлаті бабусі-тополі, один присадкуватий, жилавий, як сільський староста, осокор, три-чотири розкудовчених кущі бузку, клумбочки квіток, колючий аґрус, альтанка з покришеними, поточеними шашелем і порізаними ножичками лавами, — от і все. А сміється, а пишається, а п'яніє й галасує, як справжній, вільний, буйний ліс. На клумбах, загонисто, розмашисто закинувши назад голівки, мліють в безсоромній знемозі тюльпани, півонії, півники. Китиці бузку, як п'яні солдати на візнику, перегнувшись, висять, обнявшись і дихаючи навкруги ніжним, солодким чадом. Листя дерев, трава, пелюстки квіток, — все налите соком до бризку, все сласно-набухле, як націловані губи, все готове без рахунку, безмежно віддати себе всього і тут же все хапає без сорому, без вагання, з реготом і радостю. І все червоно посміхається. Навіть гімназичні герби на кашкетах Крупницького і Масюченка.

І волосся Діни — не волосся, а чорний, густий кужіль! — хапає червоно-фіолетову посмішку неба, дух бузку, пряної трави й сяє тьмяним, чорно-червоним сяйвом над смуглявим чолом.

Масюченкові не сидиться. Ах, отак би стати на коліна на лаві, перехреститись і поцілувати, як ікону, цей чорно-фіолетово-червонявий кужіль! І нехай тоді зелено-сірі очі, — не очі, а глибока вода в зарослій затоці! — нехай вони здивовано, сердито, обурено, гнівно (як хочуть собі!) поширяться. А може, й не гнівно й не обурено? Ні, сьогодні Діна чогось невдоволена, якась вона, голубка, чудна сьогодні, — от закинула пишно скудовчену голову до стовбура осокора, руки розіп'яла на спинці лави так, що кругло, нестерпно-хвилююче випинаються під чорним

гімназичним фартушком груди, затисла в зубах китицю бузку і посміхається. Ввесь час чудно, неуважно, немовби зневажливо, немовби з викликом, без всяких слів, увесь час посміхається. І очі, зелено-сірі, ті очі, від довгого погляду яких в грудях захоплює дух, як на височенній дзвініці, — щуряться, зневажливо блискають кудись до когось. І ні разу сьогодні не прищурила їх ні до Крупницького, ні до Масюченка. Ах, як щурить очі Діна! Тільки вона уміє це робити з такою насмішкуватою, викликаючою ласкою, з таким хитрим, обіцяючим і невинним натиском, що ноги м'якнуть, а в грудях наче м'ята холодком тане.

А ще як до цього крізь злегка зціплені зуби, немов з дзижчанням, з глибини грудей тихесенько й лукаво заспіває "Стелися, барвінку, низенько", то хочеться впасти головою в траву, обняти землю і пацати ногами від щастя і суму.

Масюченкові не сидиться. Йому й не стоїться, а ліг би, — й не лежалось би. А що з ним, а чого йому треба, невідомо. Ну, от невідомо, та й годі. А в грудях, в руках, в мускулах так повно, так неспокійно-соковито повно, що викинув би, так нема як. Вилізти на осокора? Викликати Крупницького на французьку боротьбу перед Діною? Але Крупницький — боягуз, хитрун, кавалер, він не схоче зеленити об траву свого чистенького костюма. Хоч би Діна не була така чудна сьогодні, хоч би подивилась, прищурилась, стало б легше, вільніше. Щасливий Крупницькии, — він уміє говорити з панночками. Струнký, гнучкий, тонкий, закладе собі галантно одну руку за лакований пояс, в другій сигаретку, волосся так акуратно з проділом зачесане, очі уважні, ласкаві. А головне — вуса! Правда, поганенькі, жовтенькі, ледве помітні, а все-таки справжні вуса. А в Масюченка — нічогісінько, хоч щовечора маже під носом нафтою так, що всі подушки смердять нею. І зовсім же не так уже дуже старший Крупницькии, йому вісімнадцять, а Масюченкові буде літом шістнадцять. Всього якийсь там рік-півтора різниці!

Але що, їй-богу, варнякає та Крупа нещасна? Чого нудить дівчину? Алгебра, інспектор, література. До чого тут інспектори й література,

коли так неспокійно в мускулах, коли так п'яно в червоних хмарах, коли в смуглявій ручці на спинці лави залягла така пекуча ніжність?

Масюченко рішуче, голосно перебиває нещасну Крупу. Заклавши одну руку за пояс (на жаль, нелакований, досить потертий, миршавий), другою заломивши полинялого кашкета з поламаним гербом на потилицю, він почина розповідати, що з ним сталось сьогодні по обіді. Просто надзвичайна річ, ну, надзвичайна та й годі. Себто надзвичайного не так уже багато, але все ж таки досить екстраординарна. (Хороше чужинне слово!)

Слуха чи не слуха Діна? Бог її знає: покусує собі китицю, щурить вії кудись на когось, і в очах чудна, зневажлива, викликаюча посмішка.

Екстраординарна ж річ сталася така. Ішов Масюченко по вулиці. По обіді. Не по обіді, а оце тільки що. Через Бужанський місток. А в річці дітвори, як рибки в відрі. Ґвалт, бризки, верещання, нічого не розбереш. Коли це враз ущухло все, тільки інший крик, самотній, жахний. Що таке?! Топляться двоє. Ну, Масюченко, розуміється, зараз же одежу з себе і з містка в річку. Аж до дна з розльоту ногою дістав. Винирнув. Де ті? Ага! Раз-два, раз-два, — до них. А на березі тихо стало, як у церкві, коли дари приносять. Тільки ці двоє то вистромлять голови з води, то крикнуть, наче гавкнуть, і знов тонуть. Масюченко надав розмаху. Ось одного вже вхопив за волосся, тягне, другою рукою пливе. Але ж із другим як? Треба ж і другого! Пливе до другого, тягне за чуба першого, а сам пливе до другого. А тут раптом думка: стій, а як же ти потягнеш другого? А як він ухопиться та всіх на дно потягне?

Діна вже слухає. Очі широкі, зелені, повні річки, дитячих тіл, боротьби за життя, геройства. В малинових устах перестала гойдатись китиця бузку, рука міцно уп'ялась у спинку лави.

— Ну? Ну? — крізь зациплену зубами китицю підганяє вона. Масюченко крутить головою, переживаючи ще раз ті екстраординарні моменти, зітхає й розгортає далі захоплюючу картину.

Страшно підпливати до того другого. А кидати неможливо, ганебно, підло. А той уже от-от зовсім не винирне, уже тільки-тільки ніс та чоло з води видно. І кричить бідолаха так страшно, що нема сил слухати. "Ех, що буде, то буде!", — ріша Масюченко рятувати й другого. Запливе з боку того, обхопить, обніме його ногами й щодуху попливе до берега. А як не вдасться й потягне той усіх на дно, — ну, що ' ж, раз мати породила, раз і помирать. Пливе Масюченко з одним утопленіком, а він уже без пам'яті, тихий та легенький такий у воді. "Ех, — дума Масюченко, — от якби й той такий був, а то он як вибрикує". І раптом так думка й пронизала його. Ура! Еврика!

Масюченко на мент зупиняється й кида оком на Крупницького: якраз учора Крупницький роз'ясняв йому це чужинне слово.

Діна виймає китицю з рота, швиденько, користуючись паузою, втикає її собі в чорно-фіолетовий кужіль і впивається очима в Масюченка.

— Ну? Ну?

Пливе Масюченко. Раз-два! Раз-два! Чи той, ні: одна рука занята. А тільки раз! раз! От уже змаха на два від того. Вже видно червоні, мокрі, божевільні очі й синій кінчик носа. Уже той жде, щоб ухопитись, уже пнеться весь. Ні, чекай, голубе, — ні за що не датись йому, треба неодмінно підплисти ззаду, сильно ударить кулаком по голові, ошелешить, а тоді вже ухопить ногами й гайда до берега. Ну, нічого, пливе Масюченко, підкрадається все ззаду підплисти, а той все лицем до його, все лицем і аж руками хапає. Ну, нарешті, крутнувся якось Масюченко, розмахнувся і бац того по лобі. І моментально хоп його обома ногами, здушив і з усієї сили до берега. А тут уже й другі пливуть

на поміч. Забрали утоплеників у Масюченка, витягли на берег, давай зараз качать і одкачали обох. От така історія.

Діна захоплено і тепло-тепло, не щурячись, дивиться на Масюченка. І Крупницький дивиться, тільки трошки інакше: пильно й з підозрінням. Чи не така це сама історія, як з коровою, яку Масюченко немов на коліна поставив, ухопивши за роги?

І раптом Діна глибоко зітхає, вся міняється, знов посміхається тою чудною посмішкою й каже:

— А я через тиждень додому їду.

— Як додому?! А іспити?!

І Крупницький, і Масюченко злякано і вражено, дивляться на її посмішку і тепер тільки починають догадуватись, до чого вона була.

— А іспити? — І Діна, стуливши в малинову трубочку уста та прищуривши одне око, починає свистіти. І, зараз же спинившись, повчально й важно пояснює:

— Я іспитів, мої панове, тримати не буду.

— Через що?!

— Через те, що мене не допустять. А просто без іспитів на другий рік. От як!

І Діна, витягнувши обидві ніжки в манюсіньких черевичках, притуляє їх одна до одної й грайливо крутить лакованими носочками. А сама немов лукаво, немов задоволено (а в дійсності з болючим соромом) погляда то на широкоплечого, мускулястого, круглоголового Масюченка

з зляканими очима, то на тонкого, в'юнкого Крупницького зі зблідлим від несподіванки носом.

— А в вас четвертні ще не виставляли?

— Ще ні.

— А звідки ж ви знаєте, що вас не допустять?

— А мені сам Калоша сьогодні сказав.

Діна робить підсліпуваті очі й писклявим, закислим голосочком говорить:

— З таким знанням алгебри, мадемуазель, я вас допустити в шостий клас і за спасіння душі не можу!

Крупницький робить заклопотане лице.

— Чекайте, чекайте, а які у вас одмітки в тих четвертях?

Масюченко з заздростю й пошаною дивиться на Крупницького: от зараз щось придумає. Бестія Крупичка страшенно ловкий на всякі викрутаси з одмітками; десь тобі найде якусь зачіпку, придумає одну штучку, другу, якесь свідоцтво, якесь посвідчення, туди-сюди і, дивись, вихитрує.

Але з Діною ніякі мудрування не помагають: коли в останній четверті буде двійка, каюк, її не допустять. А двійка буде, ох, буде неодмінно, бо за всю чверть у неї сила двійок, одна одиниця і дві трійки. Як не хитруй, а більше двійки не вихитруєш.

— Діно! Діно!..

Ех, чортова тітка, уже кличе, вона не може без Діни. Діна схоплюється, кида в Крупницького і Масюченка китичками бузку, прощається й біжить у будиночок.

* * *

Ну, коли Діни немає, сонцеві нема чого більше реготатись на небі. І небо блідне, гаснуть хмари, стають набурмосеними, розкудовченими, як п'яниці на похмілля. І паж осиротілий тоскно дивиться за обрій.

Але подумать собі тільки, що Діна поїде, що її тут більше не буде, що Масюченко не стоятиме більше годинами під вікном у неї, дивлячись на схилену до книжки кучму чорного волосся! Вона, ота кучма дорога, не знає, не догадується, що він там часто-часто стоїть. Та й не треба йому, щоб вона знала чи догадувалась, не треба, щоб раділа з того чи сердилась. Досить того, що в тому стоянню була радість, що від неї, через скло, крізь кущі тяглись до нього таємні, незримі, дивні пасма хвилювання. Та голівка в вікні сама по собі була вже чудо, тайна, щастя. І шепелявий шелест листя, і покусана кропивою рука, і скрегіт піску по доріжці, і хрипкий гавкіт сонного сусідського мопса з двома зубами з боків, — все від Діни прибирає такої інтимності, такого глибокого, таємного й рідного значення, що сісти б отам, під палісадником, згорнутись бубликом і нікуди-нікуди не йти від чудесного, найкращого вікна в світі.

І раптом на тобі: все осиротіє, і мопс, і кропива, і бузок, все розлізеться, загубить свій таємний, поєднуючий зв'язок, все стане таким звичайним, сіреньким, чужим. А в грудях буде болюче-болюче нити, як погляд упаде на порожнє, чуже, осиротіле вікно.

І Крупичка стане чужим, байдужим, звичайним, і заздрити йому не треба буде, і...

Ах, та невже ж не можна якось не допустити цього?! Що треба зробити? Убить Калошу? Піймать його, приставить револьвера до лоба і взять слово, що він поставить Діні трійку?

— Слухай, Крупичко, а знаєш, що треба зробити?

Крупичка жує передніми зубами китицю бузку. Чи від того, що небо стало блідим і зеленкуватим, чи від чого іншого, — лице Крупички здається сумним і млявим.

— Ну?

— Треба украсти журнал і знищити його!

Крупичка кривиться: фантастичні вигадки Масюка йому вже надокучили. То корову за роги на коліна ставить, то по двоє утоплених рятує, то журнали викрадає з жіночої гімназії, в якій ні разу не був. І все в своїй буйній фантазії.

— Дай спокій!

— Та чого "дай спокій"? Чого? Не можна? Ого! І знаєш що? Викрадемо, вирвемо всі сторінки з прізвищем Діни й тихенько покладемо їй на стіл. От уяви собі, рада буде! Га? Крупичко, рада ж буде страшенно! Правда?

— Дай спокій, Масюченко! Я пішов спать.

— Ну, от дивіться на його "дай спокій"! Та ще знаєш що: не треба казать, хто зробив. Правда? А то подумає, що ми для того, щоб... Ну, та просто так краще. Нехай собі буде рада без нікого. Правда?

— А хто ж це зробить?

— Ми.

— Як?

— Ну, як? Зробимо та й годі. Треба подумать. Забраться, наприклад, удень до них у гімназію, сховатись десь, а потім уночі вилізти й пробратись в учительську.

Крупницькому стає нудно й досадно. Патяка чоловік чортзна-що! Сам знає, що все це патякання тільки, а от не може стримати язика!

— Ні, не так! Чекай, Крупичко, не так. Забиратись за дня не треба. Піймають, побачать. Ні, краще так. Уночі влізти до них у гімназію, пробратись в учительську... Та ні, просто зразу в вікно учительської! А журнали в них, я знаю, так само лежать на столі, як і в нас. Раз-два, знайшов, за пояс засунув — і гайда назад! Ну? Що?

— А хто ж це зробить?

— Тю! Та ми ж, кажу тобі, йолопе!

— Не знаю, хто ми. Я в тюрмі ще не сидів та й не маю великого бажання за фантазії сідати.

— Ну, так зроблю я! Нехай і тюрма.

— Так само зробиш, як корову на коліна?

Масюченко червоніє, але знаючи, що в сутінках цього не видно, холодним і недбалим тоном цідить:

— От так само, Крупичко.

— Ага. Ну, значить, Діна буде з того надзвичайно рада. Ну, я пішов спать.

* * *

Місяць стоїть якраз посеред вулиці, неначе розкарячив ноги на обидва боки й дивиться вниз, щоб не пропустить Масюченка. Дерев'яні, підгнилі, з духом цвілі паркани хиляться від кущів бузку і від постатей, що цілуються за ними, цілуються і сміються таким смішком, немов купаються в гостро-холодній воді.

Масюченкові не соромно, не досадно, а тільки сумно. Ну, так, він не поставив корову на коліна, це він збрехав, але ж він її таки вхопив за роги, як вона хотіла кинутись на стару Хведосиху, він же таки трохи попхнув її назад. Правда, корова зараз же так попхнула його самого, що він одлетів кроків на п'ять і геть чисто здер штани з лівого боку. Але все ж таки Хведосиха втекла, врятувалась. Ну, потім він уже так собі додав, що поставив корову на коліна. А додав через те, що, думаючи про ту паршиву корову, уявляв собі трохи не так, як було, а як могло б бути, коли б він трошки дужчий був. Корова з рогами на Хведосиху, він на корову, за роги. Корова туди-сюди, ні, стій, поганко! Вона лобом на нього, а він: ні, голубко, чекай, не дуже! Та до землі їй роги, до землі! Язик їй вилазить, такий червоно-сизий, в слині весь, зуби жовті.

Корова дрижить, пнеться, вигинає шию, мугиче і геп на коліна. Хіба ж цього не могло буть?

А щодо утоплених, то ні одного, ні другого він не врятував. Це правда. А сказав так чорт його зна для чого. Було тільки того, що він стояв на містку і дивився на купання дітвори. І страшенно йому хотілось, щоб хтось почав топитись, щоб він, Масюченко, кинувся в річку і врятував. І їй-богу ж кинувся б! Та от тільки ніхто якраз не топився.

Хіба ж це брехня чи хвалькуватість? А щодо Діни... Господи, та коли б їй це помогло, то він готов, як Муцій Сцевола, спалить за неї свою руку на вогні. Обидві руки, обидві ноги, все тіло спалить! "Виженуть з гімназії, в тюрму посадять"! Ах, бідна Крупичка!

Масюченко сідає на лавочці біля чужих воріт. Місяць тужними, круглими, некліпаючими очима дивиться йому в лице. Вуличка порожня, поблискує черепочками скла. В саду за парканом, як батогом, хльоскає соловейко, дзюрчить, як цвіркун, стогне в знемозі. А там за вікном сумує Діна, не сидить за столом над книжкою, навіщо тепер їй книжки?

Ах, та як же спалахне, як зашаріється смугляве личко, як бризнуть щастям зелені, лукаві, глибокі очі, як побачать журнал на столі! І іменно, щоб не знала, хто, як, коли, от неначе з неба впала ця радість!

* * *

І знову вечір розпинає зеленкувато-сизі крила над затишним, зеленим, співучим містом. Знову тужно й заздрісно дивиться самотній прогнаний паж на кохання других там внизу, на землі.

І потрошки ніч присипає вулички, садки, смішки за парканами; добра, тепла, запашна тиша поважно проходить над заснулою землею. Скорботний самотник загортається в волохату кирею, хмарину; заплющує очі, і шибки на вікнах перестають бризкати перламутром.

Біля жіночої гімназії незалежним, лінивим кроком проходять дві постаті. От собі гуляють та й годі. Серця їм холодно замирають, слина в роті липка, тягуча і густа, але картузи набакир і руки в кишенях.

Рівно й поважно суне над гімназією, над кучерявими акаціями добра, спокійна тиша. Ні душі.

— Гляди ж, Крупичко: тільки що — чхай. Та не одходь далеко, тут ходи!

Одна постать хапається за залізні прути паркану, підтягає тіло догори, заносить ногу, перекида все тіло і перевалюється на другий бік.

Друга, — ліниво посвистуючи, одходить трохи далі.

Масюченкові анітрішки не страшно. От тільки дихати трудно, хочеться кашлять, та в вухах страшенний шум, неначе десь стоїть паровоз і чохає весь час.

Рівно, одноманітно, казенно байдуже дивляться сліпі вікна першого поверху. Другий поверх, п'яте вікно від парадного, якраз повз нього з правого боку проходить ринва. Так, ринва є. Старенька, іржава, поламається, проклята.

Здається, чхнув хтось?

Ні, тихо все, то паровик у вухах чохає.

Ринва скрипить, гнеться, рогачі далеко один від одного; з вулиці здавались, як щаблі драбини, а тут ледве достанеш рукою. Гнеться, проклята, а штани всі будуть в іржі. Як хапатиме сторож за ноги, треба з усієї сили плигать йому на шию, ошелешить і тікать не до головної вулиці, а садком — в перевулок.

* * *

Крупницький, посвистуючи, одходить аж на другий квартал і зупиняється біля аптеки. Бо цілком же нерозумно стояти біля самої гімназії й стерегти. Кого стерегти? Невідомо. Коли помітять Масюка, то все одно піймають, чи чхатиме хто, чи ні. А яка поміч буде Масюкові з того, що й його, Крупницького, теж ні за що, ні про що заберуть разом з

ним? Та й бреше Масюк, — не полізе, посидить під кущами та й скаже, що не можна вилізти. Бо тільки божевільний може піти на таку штуку: по ринві лізти на другий поверх, сунутись в кватирку, шукать журнал і ризикувать кожної хвилини бути піймaним.

* * *

Скрипить, паршива, а все ж таки, спасибі, не ламається. Здається, вже дашок під вікнами другого поверху? Ну, тепер не страшно.

А раптом якийсь ідіот зачинив кватирку на ніч!

Масюченко стає лівою ногою на дашок, правою рукою обнімає ринву і одкидає тіло назад: одчинена! Густо чорніє один рівний чотирикутник серед інших матово-темних.

Перехиляючись всім тілом вліво, Масюченко витяга ліву руку і кінчиками пальців хапається за раму кватирки. Є! Підсунувшись ногами по дашку, він всуває голову в кватирку, намацує защіпки, одмикає і тоді просто одчиняє вікно.

В учительській темно, тихо і пахне так само тютюном, книжками, як і в їхній учительській. І так само тут таємно й страшно, як в церкві в алтарі. Купа розкиданих по столі журналів. Руки трусяться, щоки горять, щось на нозі болить, здається, врізався бляхою ринви. А тут ще сірнички не запалюються, стрибають, як п'яні. У, з яким страшенним шипінням засвітився, мабуть, аж у директриси чутно. "Журнал... VII класу". К чорту! "III класу". К чорту! Як на злість, всі лізуть під руку, тільки не той, що треба.

Сірник гасне. Масюченко витирає піт рукавом, спочиває, тяжко дихає і знов світить. Ну, нарешті! Ану, є її прізвище? Агафонова... Варваренко... Ага! Грабовецька — Закон Божий"...

* * *

— Ну, брат, я тобі скажу, це була тепленька справа. Перш усього проклята ринва зломилася.

— Та ну?! Як же ти виліз?

— По рогачках! Як на руках по драбині. Потім — уяви собі! — кватирка була зачинена! Ну, тут я не довго думав — як рвонув вікно, так і вилетіло к чорту. Думав, усі сторожі збіжаться на тріск. Ну, добре, влізаю тихенько. Темно, чорт, не видно нічого. Тільки зібрався засвітить сірника, аж чую — щось іде по коридорі. Що його робить? А що як в учительську? Ну, думаю, все одно, раз мати породила, раз і помирать, а без журнала не піду звідси. Не тікать же мені, правда?

— Розуміється! Ну?

— Ну, став я за дверима, лице зав'язав хусткою, тільки очі видно. Стою. В руки взяв свого ключа од воріт, неначе револьвера. Чую, зупиняється коло самих дверей. Одчиняє двері: брат директриси! З свічкою, в пантофлях на босу ногу, в губах цигарка. "Стій! Ні з місця!" — і прямо в морду йому наставляю ключа, як револьвера. Якби ти бачив його фізіономію! Роззявив рота, цигарка випала, очі вирячив. "Став свічку на стіл!" Поставив. Шукай журнал V класу!" Давай він шукать. Хапається, сопе, труситься та все скоса зирка на мене, чи не застрелю його ззаду. Одна пантофля од переляку спала йому з ноги, і він все ловить її ногою й не може піймать. А нахилиться боїться. Ну, знайшов. "Дякую, — кажу, — а тепер марш звідси і ніколи нікому про це ні слова, бо на другий же день будеш убитий". Він задом-задом до дверей. Пантофля зовсім спала з ноги, але він не взяв її, а так з босою ногою одною й виліз задом у двері. Я журнал під сорочку, поясом прив'язав, до вікна, вхопився за гілляку акації, розмахнувся і повис. А потім швиденько по ній на руках, на руках до стовбура, а тоді вже по стовбуру на землю. Ну, штани подер к чорту всі. О, дивись!

Дійсно, і вище коліна, і нижче коліна шматками висіло м'ясо бідних новеньких штанів, після корови зроблених.

Крупинка мацає, не вірить, хмикає, але ж журнал справді є, лежить на грудях і животі Масюченка, випинається ребрами. Факт!

— Гайда, Крупичко, зараз же вкинемо Діні в вікно. Вона спить з розчиненою кватиркою. Га?

Крупичка вагається.

— Так треба ж повидирать сторінки з її прізвищем?

— Ну, та що! То й давай зараз повидираємо. Складемо гарненько вчетверо, перев'яжемо мотузочком і вкинемо в кватирку.

— Гм! Ще хтось побачить, як ми будемо видирать на вулиці.

— Та хто побачить? Станемо собі під ліхтарем та й повидираємо. Гайда! Ти уяви собі, що то за радість їй буде: прокидається, дивиться: на столі всі її двійки. Га? Смалим! Он під тим ліхтарем і ставаймо! Нікого нема.

* * *

Молодий, умитий, ще добре не висохлий ранок. Оприсканий пахощами бузку, з золотими кучерями, з довгими віями блакитних очей, з веселим щебетом горобців на устах. Як не посміхнутись до його, до себе, до всіх стрічних? А надто коли дома в грубці сірою купкою лежить тільки попіл від усіх двійок, коли поруч іде той, що ради неї зробив таке сміливе геройство, коли вся гімназія сьогодні від жаху, радості, дивування й люті буде колотитись, як скажена, і ніхто-ніхто, крім неї та нього, не знатиме, Хто то зробив і для чого. Для неї!

І коли Крупницький, немов ненавмисне, торкається рукою руки Діни, вона не одсуває руки, і обоє йдуть тихенько мовчки, неначе зліплені в тому місці, боячись зломитися. А зелені очі тепло, лукаво й ніжно косяться на тонку акуратну чистеньку постать героя.

І коли з бокової вулички напереріз їм з'являється присадкувата, широкоплеча постать Масюченка з подертими, сяк-так зашитими штанами, в якихось рудих плямах на грудях, така нечепурна, неохайна, обоє рознімають руки, і їм стає страшно, що Масюченко підійде до них.

Але він тільки червоніє весь за свої штани, швиденько уклоняється, спішить перерізати дорогу й утекти від поглядів Діни.

Увечері ж Діна сміється лоскотливим грудним смішком, щурить очі, загадково, лукаво, обіцяюче посміхається, і посмішка її бризкає чимсь солодко-хвилюючим, чимсь більшим, ніж радість за знищені двійки.

Масюченко ховає свої латки на колінах, боїться вставати, щоб не видно було рудих од іржі плям на блузі і з усіх сил мовчить.

Мовчать і Діна з Крупницьким про подію з журналом. І тільки час від часу Діна раптом, немов щось згадавши, стрепенеться і, не стримавши радості, нахиляється до Крупницького і лукаво-лукаво почне:

Стелися, барвінку, низенько.

Присунься, козаче, близенько...

Почне й чогось обірве, замовкне, затихне, неначе одразу заснувши.

І Крупичка сидить теж так якось чудно, непорушно, і десь не видно Дініної правої, а Крупиччиної лівої руки. А потім обоє чогось ніяковіють, сміються й скоса поглядають на Масюченка.

Розуміється, Діна сміється з його подертого, брудного, непристойного вигляду. Їм ніяково за нього, соромно і смішно.

Коли хмара закриває місяць і стає не так видно, Масюченко встає, швиденько, заклопотано прощається і йде з садка. Його не питають, чого він так швидко йде. А коли він виходить за хвіртку, в садку під осокором чується знову ніжно, лукаво і голосно:

Стелися, барвінку, низенько.

Присунься, козаче, близенько...

Ще, ще, ще, присунься ще ближче.

Самотній прогнаний паж на небі, вийшовши з-за хмари, проводжає тужними некліпаючими очима присадкувату постать в подертих штанях і сумно-ніжно посміхається.